Geschiedenis voor de onderbouw **Leerwerkboek 2 vmbo-bk**

feniks

Auteurs
Christa Dekkers
Ronald den Haan
Jan-Wolter Smit
Ronald Stroo

Eindredactie en bewerking
Eugenia Smit

ThiemeMeulenhoff

Over ThiemeMeulenhoff
ThiemeMeulenhoff is dé educatieve media-specialist en levert educatieve oplossingen voor het Primair Onderwijs, Voortgezet Onderwijs, Middelbaar Beroepsonderwijs en Hoger Onderwijs. Deze oplossingen worden ontwikkeld in nauwe samenwerking met de onderwijsmarkt en dragen bij aan verbeterde leeropbrengsten en individuele talentontwikkeling.

ThiemeMeulenhoff haalt het beste uit élke leerling.

Meer informatie over ThiemeMeulenhoff en een overzicht van onze educatieve oplossingen: www.thiememeulenhoff.nl of via de Klantenservice 088 800 20 15

ISBN 978 90 06 46712 3
Tweede druk, eerste oplage, 2015

Deze uitgave is volledig CO2-neutraal geproduceerd. Het voor deze uitgave gebruikte papier is voorzien van het FSC®-keurmerk. Dit betekent dat de bosbouw op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

Inhoud

Leerjaar 1
TIJD VAN JAGERS EN BOEREN
TIJD VAN GRIEKEN EN ROMEINEN
TIJD VAN MONNIKEN EN RIDDERS
TIJD VAN STEDEN EN STATEN
TIJD VAN ONTDEKKERS EN HERVORMERS

Zo werk je met Feniks

Voor je ligt je boek voor het vak geschiedenis. De hoofdstukken in dit boek volgen de loop van de tijd. In dit leerwerkboek zie je op de rechter-bladzijde steeds opdrachten staan, en links de teksten en bronnen die je nodig hebt om de opdrachten te kunnen maken.

Veel plezier met het vak geschiedenis!

Opbouw van een hoofdstuk

Het begin van een hoofdstuk

- Het hoofdstuk begint op een rechter bladzijde. Daar staan nog geen opdrachten, maar een grote foto. Die vertelt vast een klein beetje waar het hoofdstuk over gaat.
- De tijdbalk op de volgende twee bladzijden laat zien over welke tijd het hoofdstuk gaat.
- Het verhalenboek geeft aan welke (voorlees) verhalen bij dit hoofdstuk horen.

Een hoofdstuk bestaat uit vijf paragrafen

- Boven aan elke paragraaf staat de deelvraag van deze paragraaf.
- Een paragraaf in dit boek bestaat uit leesteksten, bronnen en opdrachten. Een bron kan een plaatje zijn (beeldbron), maar ook een tekst uit een ander boek (tekstbron).
- Alle vetgedrukte begrippen,uit de paragraaf staan, met de uitleg, aan het eind van de paragraaf nog een keer bij elkaar.
- Elke paragraaf begint met een opdracht waarin je kijkt wat je al van het onderwerp weet.
- Bij elke paragraaf wordt in de laatste opdracht gevraagd wat je in deze paragraaf hebt geleerd.
- Aan het eind van elke paragraaf vind je een blokje met 'tips voor de toets', als je die tips volgt, kan het niet misgaan.
- betekent dat je deze opdracht samen kunt doen.

Dit heb je geleerd

- De vijfde paragraaf van een hoofdstuk heet altijd Dit heb je geleerd. In deze paragraaf lees je wat je (als het goed is) hebt geleerd en wat je nu kunt.
- De belangrijkste gebeurtenissen uit het tijdvak staan hier bij elkaar.
- Je vindt hier op een rij welke personen in het hoofdstuk genoemd zijn.
- Alle begrippen van het hoofdstuk staan hier nog een keer bij elkaar.
- Je oefent al deze dingen nog een keer met de opdrachten bij deze paragraaf.

Keuzeopdrachten

- Aan het eind van het hoofdstuk staan keuzeopdrachten die met de tijd van het hoofdstuk te maken hebben. Overleg met de docent welke opdracht je gaat maken.

www.feniks-online.nl

1 De Gouden Eeuw

BRON 1 Door Amsterdam vaart een boot met toeristen. Ze bewonderen de mooie huizen langs de grachten.

TIJD VAN REGENTEN EN VORSTEN (1600-1700)
De witte kroon hoort bij de machtige vorsten van Europa in dit tijdvak. Ons land had toen geen koning, maar was een republiek. Dat was in de zeventiende eeuw heel bijzonder. Achter de kroon zie je een Amsterdamse gracht. In de huizen woonden rijke handelaren en regenten. Regenten bestuurden de republiek.

VERHAAL 1 EN 2

BRON 2 In 2014 was de president van de Verenigde Staten in Amsterdam. De Nederlandse minister-president liet hem het Rijksmuseum zien. Daar hangen veel schilderijen uit de zeventiende eeuw. Hier staan ze voor De Nachtwacht, een enorm schilderij van Rembrandt van Rijn.

BRON 3 Dit is Rembrandt van Rijn. Hij is de beroemdste schilder uit de zeventiende eeuw. In 1661 maakte hij dit schilderij van zichzelf, aan het werk in zijn atelier (werkplaats).

Waar gaat dit hoofdstuk over?

Amsterdam is wereldberoemd om de mooie huizen langs de grachten. Die grachten zijn aangelegd in de zeventiende eeuw. In Amsterdam woonden toen veel handelaren. Hun schepen voeren over de hele wereld: van Curaçao in Zuid-Amerika tot ver in Azië. Ze verdienden enorm veel geld met de handel. Daarvan lieten ze een mooi grachtenhuis voor zichzelf bouwen. Dat werd prachtig ingericht met dure meubels en mooie schilderijen. Veel van die schilderijen zijn nu wereldberoemd.
Andere landen waren jaloers op ons land, de Republiek. Maar dankzij de sterke oorlogsvloot werden alle vijanden verslagen. Het ging dus heel goed met de Republiek in de zeventiende eeuw, de Tijd van regenten en vorsten. Daarom noemden mensen later deze eeuw de Gouden Eeuw.

Dit hoofdstuk gaat over de Gouden Eeuw. Je leert hoe de handel was georganiseerd en wat er met de winst werd gedaan. Je leert ook dat de Republiek werd bestuurd door regenten. En je ontdekt dat er ook arme mensen waren: de zeventiende eeuw was niet voor iedereen een 'gouden' eeuw.

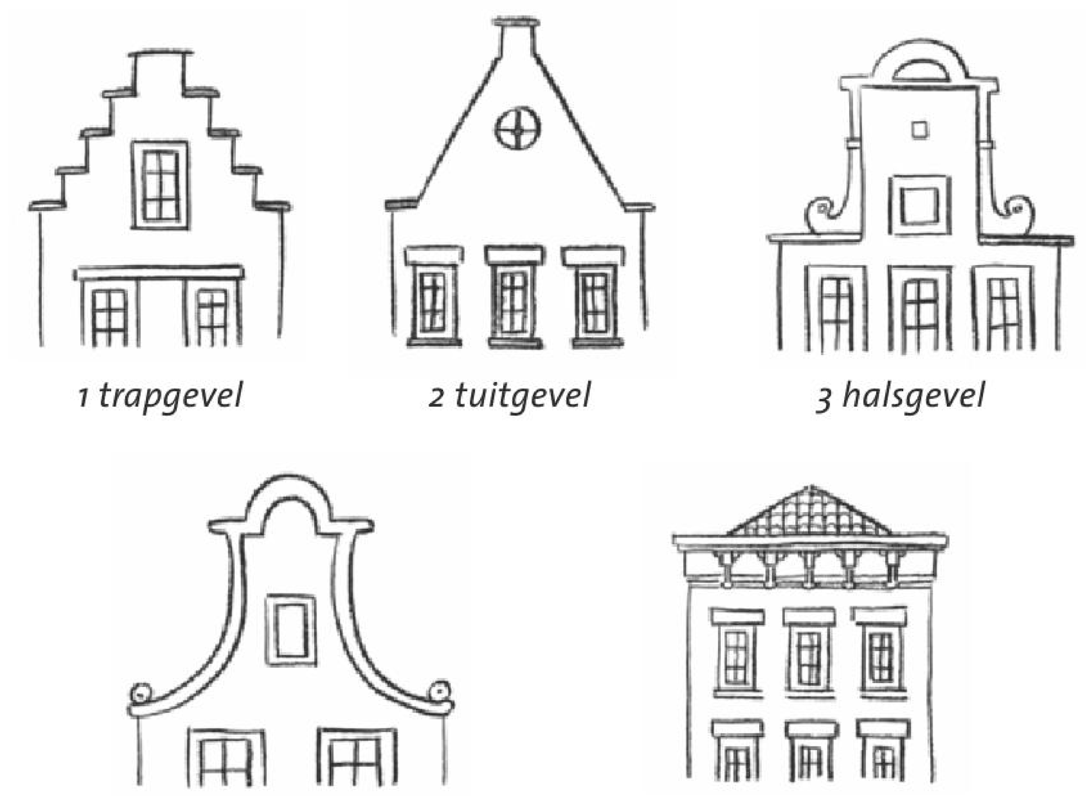
1 Dit weet je al

a Streep de foute woorden door.
In de zestiende eeuw was in ons land de koning van *België / Spanje* de baas.
De gewesten in het *noorden / zuiden* gingen samenwerken.
Ze werden na een opstand een nieuw land: de Republiek der *Twaalf / Zeven* Verenigde Nederlanden.

b Wat is een republiek?
☐ een democratisch land
☐ een land met een koning
☐ een land zonder koning

2 Bekijk bron 1

a De toeristen in de boot luisteren naar de gids. Hij vertelt dat de gevels van de grachtenhuizen verschillende vormen hebben. Kijk maar:

1 trapgevel *2 tuitgevel* *3 halsgevel* *4 klokgevel* *5 lijstgevel*

Tel in bron 1 het aantal huizen met deze vormen. Vul het schema in.

	Aantal huizen in bron 1
trapgevel	
tuitgevel	
halsgevel	
klokgevel	
lijstgevel	

b Bij veel grachtenhuizen steekt boven in de gevel een balk uit de muur. Waar is die voor?
☐ Aan deze balk hangt op Koningsdag een vlag.
☐ Met deze hijsbalk kun je spullen in en uit het huis tillen.
☐ Het is een gevel-versiering uit de zeventiende eeuw.

3 Bekijk bron 2 en 3

a In welk museum is de foto in bron 2 gemaakt?

....

b Welk schilderij zie je achter de mannen?

....

c Wie heeft dit schilderij gemaakt?

....

d De president van de Verenigde Staten bezocht ons land. Waarom liet onze minister-president hem juist het Rijksmuseum zien, denk je? Schrijf twee redenen op.

1 ....

2 ....

e Stel: jij mag de Amerikaanse president rondleiden in Nederland. Wat laat jij hem zien?

....

....

4 Lees: Waar gaat dit hoofdstuk over?

De volgende woorden passen goed bij dit hoofdstuk. Wat hoort bij elkaar? Trek lijnen.

republiek •	• verre zeereizen
handel •	• gevechten op zee
grachtenhuis •	• regenten
oorlogsvloot •	• schilderijen

5 Bekijk de tijdbalk

Dit hoofdstuk gaat over de *zestiende / zeventiende* eeuw. Deze eeuw duurt van het jaar .... tot .... We noemen deze eeuw de Tijd van ....

....

1 Gouden handel

Waarom werden de VOC en de WIC opgericht?

A Handel

Het westen van ons land was vroeger erg nat. Daardoor kon je er geen graan verbouwen. Maar gras was er genoeg. Boeren konden er dus wel koeien laten grazen. Daarom was er altijd veel melk, kaas en boter, maar geen graan om brood te bakken. Dat graan moesten de mensen ergens anders vandaan halen. Slimme handelaren voeren naar landen in Noord-Europa. Daar was juist veel graan. Ze namen boter en kaas mee en andere producten die ze goed konden maken, zoals stoffen. Die ruilden ze tegen graan. Maar ze kochten méér graan dan ze nodig hadden, en bijvoorbeeld ook hout en leer. Ze wisten dat landen in Zuid-Europa dat graag wilden hebben. Daarom voeren ze óók naar die landen. En als ze daar toch waren, kochten ze er goedkoop wijn en olie in. Die konden ze in de Nederlanden weer duur verkopen. Zo was ons land al vóór 1600 een echt handelsland.

BRON 4 In 1662 maakte Willem Janszoon Blaeu zeekaarten met alle informatie die toen over de aarde bekend was. Alle kaarten samen noemen we de 'Atlas van Blaeu'.

B Specerijen

Mensen willen graag lekker eten, ook in de zeventiende eeuw. Maar dat was in die tijd lastig. Er bestonden nog geen koelkasten of vrieskisten. Het vlees dat je at, was vaak al bijna bedorven. Of veel te zout, omdat ingezouten vlees langer goed blijft.
In Indië groeiden specerijen. Daarmee kon je van een taai stuk vlees toch een lekkere stoofpot maken. Bovendien geloofden mensen dat specerijen ook als medicijnen waren gebruikt. In de zeventiende eeuw hadden mensen daar veel geld voor over. Handelaren wilden dat geld graag verdienen.

C Handelsverenigingen

Naar Indië varen duurde in die tijd ongeveer een jaar. Als een handelaar daar specerijen wilde halen, had hij een groot schip nodig. En dat niet alleen: ook een kapitein, minstens honderd man bemanning, voedsel, goede kaarten en nog veel meer. Hij had dus veel geld nodig vóórdat hij iets verdiende. En dan nog was de kans groot dat het schip nooit terugkeerde. Het verging in een storm, of piraten pikten het in. Het was voor een handelaar dus moeilijk om in zijn eentje specerijen naar Europa te halen. Daarom gingen handelaren samenwerken in een handelsvereniging: **compagnie**. Samen konden ze méér schepen naar Azië sturen. Ze deelden de winst. Ging er iets mis, dan deelden ze ook het verlies.

1 Dit weet je al

a Hoe noemden Europeanen in de Tijd van ontdekkers en hervormers heel Zuidoost-Azië?
☐ India ☐ Indië ☐ Indonesië

b In de zestiende eeuw gingen Europeanen op ontdekkingsreis. Wat ontdekten ze? Meer antwoorden zijn goed.
☐ Australië
☐ een zeeweg naar Indië langs de Noordpool
☐ een zeeweg naar Indië om Afrika heen
☐ Noord- en Zuid-Amerika

2 Lees: A Handel

Omcirkel steeds de juiste producten.

a Wat verkocht een Hollandse handelaar in Noord-Europa?
hout – wijn – kaas – graan – stoffen – leer – olijfolie

b Wat nam hij uit Noord-Europa mee terug naar de Republiek?
hout – wijn – kaas – graan – stoffen – leer – olijfolie

c Welke producten verkocht een Hollandse handelaar in Zuid-Europa?
hout – wijn – kaas – graan – stoffen – leer – olijfolie

d Wat nam hij uit Zuid-Europa mee terug naar de Republiek?
hout – wijn – kaas – graan – stoffen – leer – olijfolie

3 Lees: B Specerijen

a Rijke mensen hadden in de zeventiende eeuw veel geld over voor specerijen. Waarom? Noem twee redenen.

1 ....

2 ....

b Lees een stukje uit een recept voor speculaaskoekjes.

Je hebt nodig:
- 250 gram bloem
- 1 theelepel zelfrijzend bakmeel
- 150 gram basterdsuiker
- 25 gram amandelen
- 15 gram gemalen kaneel
- 2 gram gemalen kruidnagel
- 2 gram gemalen nootmuskaat
- 1 gram gemalen witte peper
- 1 gram gemberpoeder
- ½ gram gemalen kardemom

Welke ingrediënten zijn specerijen, denk je? Zet daar een streep onder.

4 Lees: C Handelsverenigingen

a Een handelaar moest winst maken om iets te kunnen verdienen. Wat is winst?
☐ winst = verkoopprijs min inkoopprijs
☐ winst = inkoopprijs plus verkoopprijs
☐ winst = alleen de verkoopprijs

b Gerrit Jacobszoon was een handelaar in de zeventiende eeuw. Dit is een stukje uit zijn kasboek uit 1602. In die tijd heette een euro: florijn.

Kosten schip/vervoer berekend per 100 kilo peper: .... 30 florijnen
Verkoopprijs per 100 kilo peper: .... 200 florijnen
Inkoop per 100 kilo peper: .... 10 florijnen

Hoeveel winst maakte Gerrit Jacobszoon?

....

c Een jaar later, in 1603, daalde de verkoopprijs van de peper. Wat gebeurde er met de winst van Gerrit Jacobszoon?

....

d Wat was het voordeel voor handelaren om samen te werken in een compagnie?

....

....

5 Bekijk bron 4

a Welk werelddeel zie je in bron 4? ....

b Deze kaart uit de Atlas van Blaeu is .... jaar oud.

c Maak de zin af. Ik denk dat het maken van kaarten in de zeventiende eeuw *moeilijker / makkelijker* was dan in onze tijd, omdat

....

....

....

....

BRON 5 Een handelspost van de VOC in Indië. Hier waren de pakhuizen, kantoren en woningen van de mensen van de VOC. Schilderij uit 1665.

D De VOC

Er kwamen veel compagnieën. Daardoor ontstond een nieuw probleem: de compagnieën gingen elkaar bestrijden. Iedere compagnie wilde de goedkoopste zijn, zodat zoveel mogelijk mensen hun specerijen kochten. Daardoor daalden de prijzen. En daarvan werd niemand rijk.
De bestuurders van de Republiek besloten toen dat alle kleine compagnieën moesten samenwerken in één compagnie: de **Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)**. Het werd een enorm succes. Honderd jaar later bezat de VOC ongeveer tweeduizend schepen en had wel 30.000 man in dienst.
De VOC verdiende veel geld.
Later werd ook de **West-Indische Compagnie (WIC)** opgericht. Die haalde cacaobonen, tabak en suikerriet uit Zuid-Amerika. Maar de WIC handelde ook in Afrikaanse slaven.

BRON 6 In Lelystad is een schip uit de Gouden Eeuw nagebouwd.

Dit moet je onthouden

Al in de vijftiende eeuw voeren Nederlandse handelaren met schepen over zee. Ze haalden graan uit Noord-Europa en olijfolie en wijn uit Zuid-Europa. Na de ontdekkingsreizen voeren de handelaren ook naar Indië. Daar haalden ze specerijen. Om minder risico te lopen, gingen de handelaren voor de handel met Indië samenwerken in de VOC. Voor de handel met Amerika werd de WIC opgericht.

compagnie
Handelsvereniging.
Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)
Handelsvereniging voor de handel met Zuidoost-Azië.
West-Indische Compagnie (WIC)
Handelsvereniging voor de handel met Amerika.

6 Lees: D De VOC
Bekijk bron 5

a Wat betekenen de letters VOC?

V = ...

O = ...

C = ...

b Leg elk woord van de naam uit.

- V wil zeggen dat de handelaren ....
- O is het gebied dat we tegenwoordig .... noemen.
- C is een ander woord voor ....

c Waaraan zie je dat de handelspost in bron 5 *niet* in Nederland is? Noem twee dingen?

1 ....

2 ....

d Waaraan zie je dat dit een Nederlandse handelspost is?

....

e Ga naar werkblad 1 op bladzijde 181 en maak de opdracht.

7 Bekijk bron 6

a Op de achterkant van het schip zie je onder elkaar twee logo's (beeldmerken). Teken ze allebei na.

logo boven:	logo onder:
Dit is het wapen van de stad Amsterdam	....

b Wat betekent het onderste logo? Schrijf het onder je tekening.
c Ga naar werkblad 2 op bladzijde 182 en maak de opdracht.

8 Dit weet je nu

Waarom werden de VOC en de WIC opgericht?

a Een handelaar stuurde een schip naar Indië om er specerijen te halen. Toch maakte hij met de reis geen winst. Wat kan er gebeurd zijn?
1 Het schip keerde niet terug, doordat ....

of doordat ....

2 De prijs ....

b Hoe zorgden handelaren ervoor dat ze minder risico liepen?

....

c Voor welke handel werd de compagnie opgericht?

VOC: voor de handel met ....

WIC: voor de handel met ....

Tips voor de toets

Begrippen: compagnie, Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), West-Indische Compagnie (WIC)
Lees 'Dit moet je onthouden'.

1 2 Amsterdam in de Gouden Eeuw

Hoe werd ons land rijk in de zeventiende eeuw?

A Een goede plek

Voor de handel tussen Noord- en Zuid-Europa was een plek halverwege belangrijk. Daar kwamen de schepen met lading en werd gehandeld. Een Duitse handelaar kocht bijvoorbeeld de olijfolie van een handelsschip uit Zuid-Europa. En een Zweedse handelaar kocht de wijn van het schip. Soms waren er geen kopers of kon een handelaar geen goede prijs krijgen. Dan moest hij zijn spullen een tijdje opslaan en wachten. Amsterdam lag op die plek halverwege de handelsroute tussen Noord- en Zuid-Europa. En vanaf Amsterdam kon je per schip over de rivieren naar Duitsland varen. In Amsterdam werden daarom grote pakhuizen gebouwd. Die lagen vol met graan, olie, wijn, ingezouten vis en specerijen.

B Handig, die oorlog

Ook Antwerpen lag halverwege Noord- en Zuid-Europa. Antwerpen was de belangrijkste havenstad. Maar Antwerpen lag in de Zuidelijke Nederlanden. Daar heerste de Spaanse koning, de vijand van de Republiek.
Om per schip in Antwerpen te komen, moest je een stukje over de rivier de Schelde varen. Precies dat stukje ging door de Republiek. De Nederlanders sloten daar de Schelde af. Er kon geen schip meer door. Handelsschepen moesten nu wel naar Amsterdam varen. Amsterdam werd hierdoor de belangrijkste havenstad. Handelaren uit heel Europa kwamen er om spullen te kopen en te verkopen.
Er verhuisden in deze tijd veel mensen naar de Republiek. Ze werden in hun eigen land vervolgd om hun geloof. En in de Republiek mocht iedereen geloven wat hij wilde. Veel van deze mensen gingen in Amsterdam wonen.

BRON 7 Amsterdam en Antwerpen in de zeventiende eeuw, met de afgesloten Schelde.

BRON 8 In Amsterdam zag je in de zeventiende eeuw mensen uit veel verschillende landen. Schilderij uit 1656.

1 Dit weet je al

Maak een woordweb over Amsterdam. Schrijf op wat je al weet over deze stad.

Amsterdam

2 Lees: A Een goede plek
Bekijk bron 7

a Antwerpen en Amsterdam werden belangrijke handelssteden. Dit kwam door de plek van deze steden. Leg dit uit.

....

....

....

b Waarvoor werden de pakhuizen gebouwd?

....

....

....

3 Lees: B Handig, die oorlog
Je oefent: oorzaak en gevolg

a Leg uit waarom voor Amsterdam de oorlog met Spanje ‘handig’ was.

....

....

....

b In de volgende zinnen staat steeds een oorzaak en een gevolg. Wat is het onderstreepte zinsdeel? Kruis het aan in het schema.

	Oorzaak	Gevolg
Na de Opstand onder leiding van Willem van Oranje werden de Noordelijke Nederlanden onafhankelijk.		
Geen schip kon Antwerpen bereiken, doordat de Hollanders de Schelde afsloten.		
Veel protestantse handelaren uit Antwerpen verhuisden naar Amsterdam, omdat zij daar voor hun geloof konden uitkomen en er handel konden drijven.		

4 Bekijk bron 8

a Amsterdam was in die tijd een echte wereldstad. Leg in je eigen woorden uit wat met ‘wereldstad’ wordt bedoeld.

....

....

b Welke wereldsteden in onze tijd ken je? Noem er drie.

1 ....

2 ....

3 ....

c Waaraan zie je in bron 8 dat Amsterdam een wereldstad was?

....

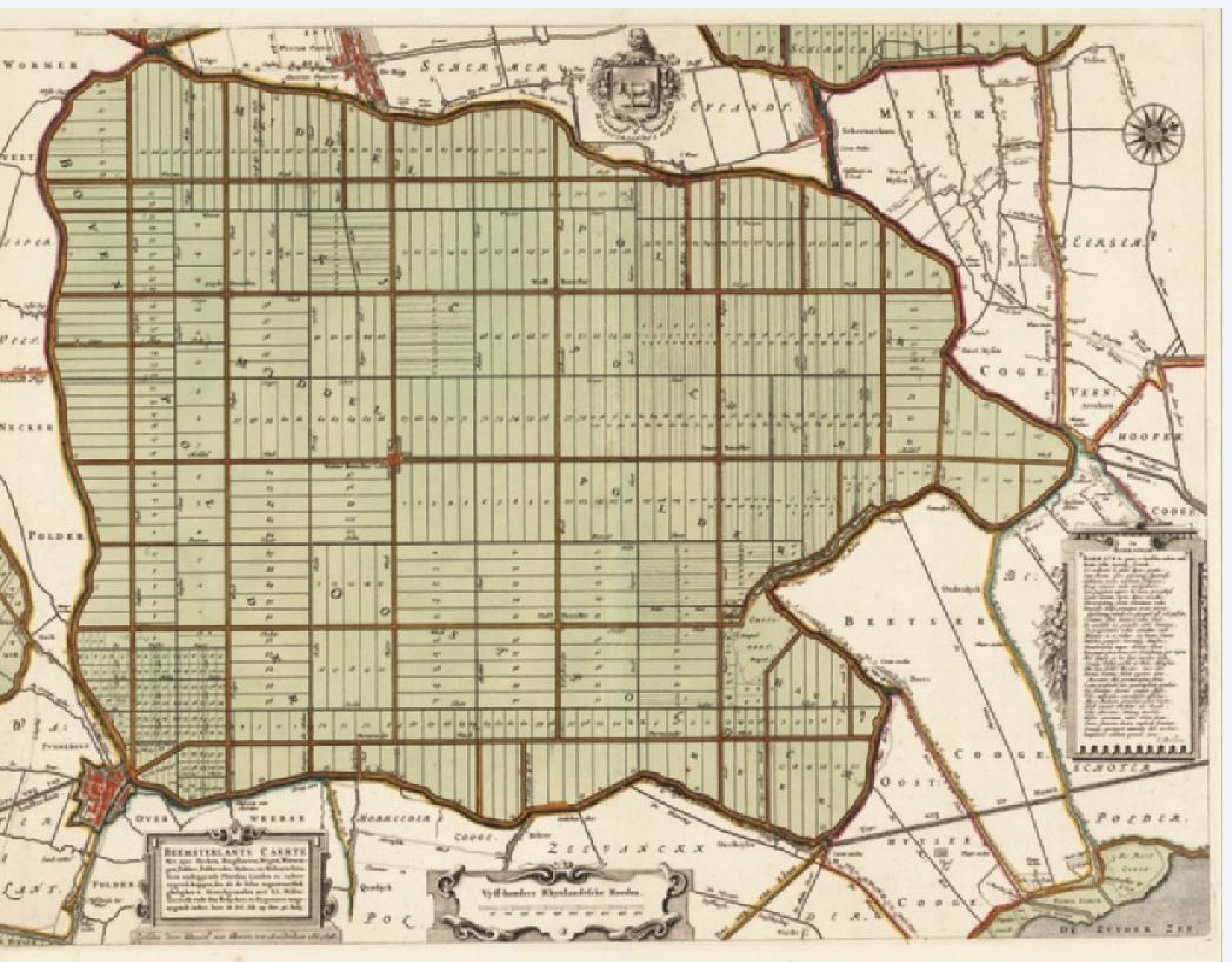
....

C Grachtenpanden

Het werd vol in Amsterdam. Het bestuur van de stad liet daarom drie nieuwe, brede grachten rondom het centrum graven. Langs die **grachtengordel** lieten rijke kooplieden een mooi woonhuis voor zichzelf bouwen. Die huizen staan er nog steeds. Ze werden van binnen en van buiten prachtig versierd. Aan andere grachten in de stad – dichter bij de havens – werden enorme pakhuizen gebouwd. Daar lag alle handelswaar opgeslagen.

D Een grote verandering

In de **Gouden Eeuw** kwamen er snel meer mensen in ons land, vooral in West-Nederland. Voor al die mensen was veel voedsel nodig. Maar in het westen waren vooral heel veel meren en moerassen. Er was daardoor te weinig grond voor landbouw. Jan Adriaanszoon Leeghwater bedacht hoe hij het Beemstermeer kon droogmaken. Om het meer liet hij een dijk aanleggen. Daarachter kwam een kanaal, een ringvaart. Met molens werd al het water uit het meer in de ringvaart gepompt. Het nieuwe land dat ontstond – de bodem van het meer – noemen we een **droogmakerij** of polder. Na het Beemstermeer werden er meer meren drooggemaakt.

BRON 10 In 1612 was de Beemster droog. De nieuwe grond werd strak ingedeeld in wegen, boerderijen en sloten. Dat kun je in deze kaart uit 1658 goed zien.

BRON 9 Zo zag het huis van een rijke handelaar er binnen uit. Schilderij uit 1670.

Dit moet je onthouden

Amsterdam en Antwerpen werden belangrijke handelssteden omdat ze tussen Noord- en Zuid-Europa liggen. Toen de Nederlanders de Schelde afsloten, konden er geen schepen meer bij Antwerpen komen. Daardoor werd Amsterdam de belangrijkste haven. Veel mensen trokken naar die stad. Het bestuur liet daarom de stad uitbreiden met nieuwe grachten. Om alle mensen voedsel te kunnen geven, was meer grond voor landbouw nodig. Daarvoor werden meren drooggemalen.

droogmakerij
Polder. Land dat vroeger een meer of ondiep deel van de zee was en dat is drooggelegd.

Gouden Eeuw
Naam voor de zeventiende eeuw (1600-1700), toen het economisch heel goed ging met ons land.

grachtengordel
Grachten die in de zeventiende eeuw rondom het centrum van Amsterdam zijn gegraven.

5 Lees: C Grachtenpanden
Bekijk bron 9

In figuur 1 onderaan deze pagina zie je de drie nieuwe grachten liggen. Kleur in figuur 3:
- de Herengracht (de letter H in de kaart) rood
- de Keizersgracht (de letter K in de kaart) groen
- de Prinsengracht (de letter P in de kaart) blauw.

6 Lees: D Een grote verandering
Bekijk bron 10

Waarom werden in Holland natte gebieden drooggemaakt?
Maak de zinnen af. Gebruik daarbij steeds het woord dat tussen haakjes staat.

(mensen) Er kwamen ....

....

(voedsel) Zij hadden ....

....

(landbouwgrond) Daarvoor was meer ....

....

7 Dit weet je nu

Hoe werd ons land rijk in de zeventiende eeuw?
Vul de woorden in. Kies uit:
Amsterdam – Antwerpen – handel – handelaren – rijk – Schelde – schip.
Ons land werd in de zeventiende eeuw enorm

.... door de .... met Indië.

De Republiek sloot de rivier de ....

af. Geen .... kon meer bij ....

.... komen. ....

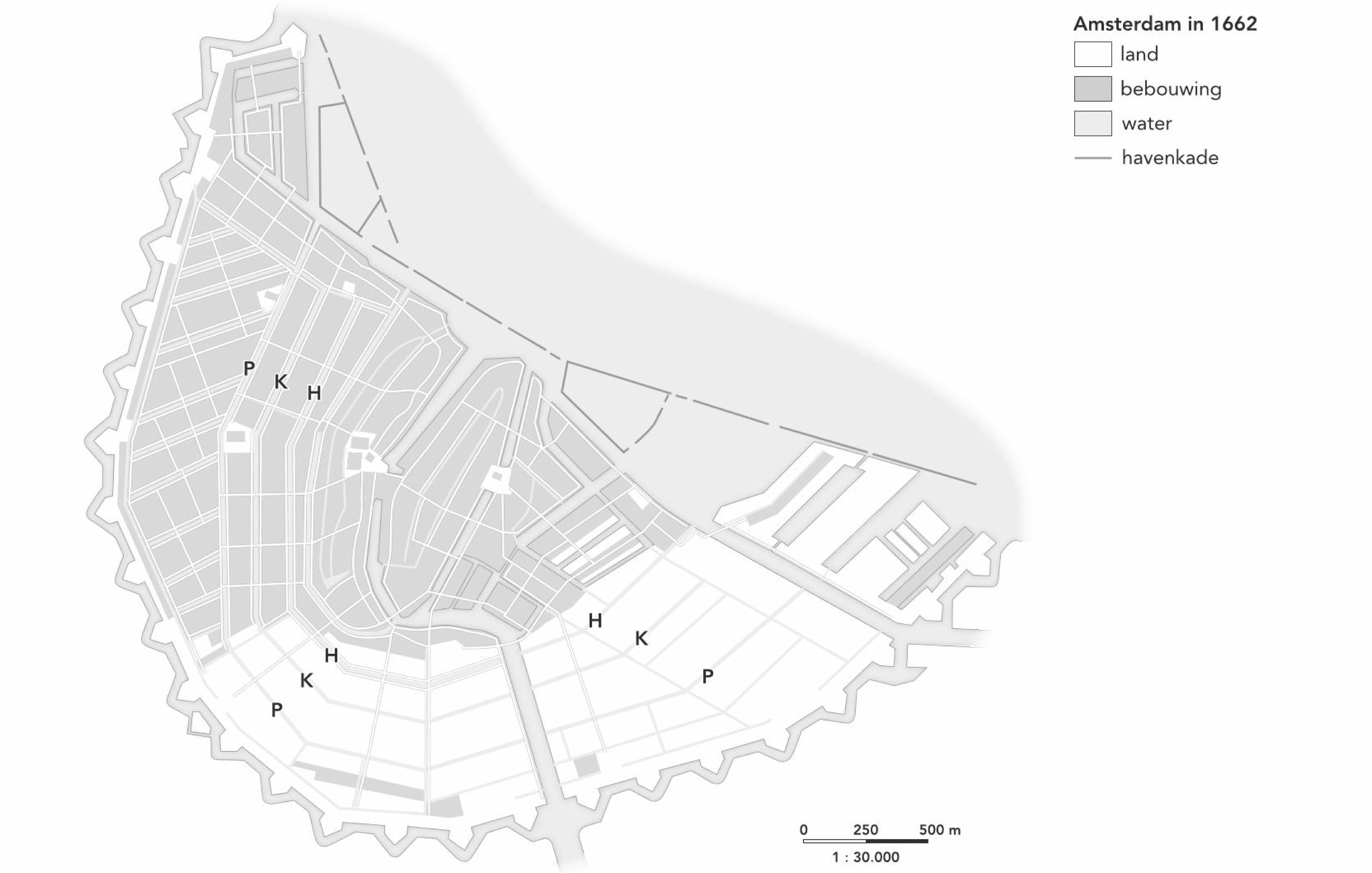
werd hierdoor de belangrijkste haven. Veel ....

.... uit Antwerpen gingen in

Amsterdam wonen.

Tips voor de toets

Begrippen: droogmakerij, Gouden Eeuw, grachtengordel
Lees 'Dit moet je onthouden'.

Figuur 1. Plattegrond van Amsterdam in 1662.

1 3 Regenten en stadhouders

Hoe werd de Republiek bestuurd?

A Zeven gewesten zonder koning

In bijna alle landen van Europa had een vorst (koning) alle macht. In de **Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden** was dat anders. Elk gewest had een eigen bestuur: de staten. Die namen alle belangrijke beslissingen voor hun gewest.
Er waren ook zaken die voor álle gewesten belangrijk waren. Bijvoorbeeld alles wat te maken had met het leger of het buitenland. Daarvoor kwamen uit alle zeven staten enkele mensen bij elkaar. Hun vergadering heette de **Staten-Generaal** en was in Den Haag.
De Staten-Generaal gaf ook geld om de Bijbel opnieuw te vertalen. Dat was nodig, omdat er eerder fouten waren gemaakt. In de nieuwe vertaling moest alles precies kloppen. De oudst bekende teksten werden opnieuw vertaald.
In 1637 was het werk af. Ruim driehonderd jaar zou de Statenbijbel de belangrijkste Bijbel in de protestantse kerken blijven. Sommige kerken gebruiken die nog steeds.

B De stadhouder

Een belangrijk man in de Republiek was de **stadhouder**, vooral als er oorlog was. Het was altijd iemand uit de familie van Willem van Oranje. De stadhouder leidde het leger. Als er vrede was, had hij weinig te doen. De steden en handelaren konden hun zaakjes prima zelf regelen. Zij wilden vrede, want dat was goed voor de handel. De stadhouder wilde elke ruzie graag met een oorlog uitvechten, omdat hij dan kon laten zien hoe goed hij het leger kon aanvoeren. Hierover maakte de stadhouder vaak ruzie met de andere bestuurders.

BRON 11 Na de dood van Willem van Oranje werd zijn zoon Maurits de nieuwe stadhouder. Hier zie je prins Maurits met zijn leger. Schilderij uit 1629.

1 Dit weet je al

Streep de foute woorden door.
De Nederlanden bestonden uit *provincies / gewesten*.
In de zestiende eeuw kwamen de Nederlanden in opstand tegen de koning van Spanje. *Willem-Alexander / Willem van Oranje* was de leider van die opstand.

2 Lees: A Zeven gewesten zonder koning

a Wat is een republiek?

....

....

b Waarom was in die tijd een republiek bijzonder in Europa?

....

....

c Gebruik figuur 2.
- Geef de zeven gewesten van de Republiek elk een andere kleur.
- Kleur de rivier de Schelde blauw.

Figuur 2. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Ook de grijze gebieden hoorden bij de Republiek, maar ze werden niet meegeteld.

d Het gewest Holland was in die tijd het belangrijkst. Bedenk waarom dat zo was.

....

....

....

3

a Schrijf de juiste uitleg achter elk begrip. Kies uit: *bestuur van een provincie – bestuur van alle provincies samen.*
- staten: ....

....
- Staten-Generaal: ....

....

b Hieronder staan vier besluiten. Waar werd het besluit genomen? Kruis het aan in het schema.

	Staten van een gewest	Staten-Generaal
Er komen meer soldaten aan de grenzen van de Republiek.		
Amsterdam krijgt een nieuw stadhuis.		
Buitenlandse handelaren moeten meer belasting gaan betalen.		
De haven van Rotterdam wordt uitgebreid.		

c Waar komt de naam 'Statenbijbel' vandaan, denk je? Leg deze naam uit.

....

....

....

4 Lees: B De stadhouder
Bekijk bron 11

Wie zie je in bron 11? Vertel drie dingen over hem.

1 ....

....

2 ....

....

3 ....

....

C Een mooi baantje

In de steden waren de **regenten** belangrijk. Het waren de burgemeesters en andere belangrijke bestuurders van de steden. Zij kwamen uit rijke handelsfamilies. Als je vader burgemeester was, werd jij dat later meestal ook. Soms kreeg zelfs een baby een baan als regent. Dat vond in die tijd iedereen heel gewoon.
De regenten trokken zich steeds minder aan van wat de mensen in de stad wilden. Ze hielden hun baantje toch wel. Daar hoefden ze niets voor te kunnen. Ze kwamen uit de juiste familie, en dat was genoeg.

D Arm en rijk

In de Republiek was er in de stad een klein groep mensen erg rijk. Die groep bestond uit de regenten, met hun goedbetaalde banen, en de steenrijke handelaren. De tweede groep waren de dokters en advocaten, de ambachtslieden en mensen met een eigen winkeltje. Zij waren niet heel rijk, maar hadden het goed.
Alle andere mensen in de stad hoorden bij de derde en grootste groep. Het waren mensen zonder vast werk. Ze sjouwden bijvoorbeeld de lading uit een handelsschip dat was aangekomen. Dan hadden ze even weer wat geld. Deze mensen woonden in eenvoudige houten huizen. Hun kinderen konden niet naar school. Als ze ziek werden, verdienden ze niets. Dan konden ze alles kwijtraken. In de Gouden Eeuw zag je op straat daarom ook vaak bedelaars.

BRON 12 De burgemeester van Delft en zijn dochter op de stoep voor hun huis. Schilderij van Jan Steen, 1655.

Hoe gaat dat nú?

In onze tijd is de **Staten-Generaal** de vergadering van de Eerste en Tweede Kamer samen. De **Tweede Kamer** controleert de ministers. Doen zij hun werk goed? Gaat alles eerlijk? De Tweede Kamer bedenkt ook nieuwe wetten, net als de ministers. Maar alleen de Tweede Kamer beslist of de wet wordt aangenomen.
De **Eerste Kamer** controleert daarna een nieuwe wet nog eens. Als ook de Eerste Kamer de wet goedkeurt, is de wet geldig.

Dit moet je onthouden

Elk gewest had een eigen bestuur, de staten. De Staten-Generaal was de vergadering van alle staten samen. De stadhouder leidde het leger van de Republiek. Regenten bestuurden de steden. In de Gouden Eeuw waren ook veel mensen arm.
Nu is de Staten-Generaal de vergadering van de Eerste en Tweede Kamer samen. De Tweede kamer controleert de regering en maakt nieuwe wetten. De Eerste Kamer controleert nieuwe wetten.

regent
Rijke bestuurder in een gewest of stad.
Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden
Naam van ons land vanaf 1588.
stadhouder
Leider van het leger van de Republiek.
Staten-Generaal (in de Republiek)
Vergadering van alle staten samen.

Eerste Kamer
Heeft 75 leden. Zij controleren een nieuwe wet.
Staten-Generaal (nu)
Vergadering van de Eerste en Tweede Kamer samen.
Tweede Kamer
Heeft 150 leden. Zij controleren de regering en stemmen over nieuwe wetten.

5 Lees: C Een mooi baantje

a Hoe ging dat in de Gouden Eeuw?
Als je een belangrijke baan als bestuurder wilde, moest je ...
☐ solliciteren en mensen overtuigen dat jij de beste was voor die baan.
☐ uit een goede familie komen.

b Vind je dat eerlijk? *Ja / Nee*, want ....

....

....

6 Lees: D Arm en rijk
Bekijk bron 12

a Welke groepen mensen waren er in een stad in de Gouden Eeuw? Schrijf ze in de eerste kolom van het schema. Zet de rijkste groep bovenaan en de armste groep onderaan.

Groepen in een stad in de zeventiende eeuw	In bron 12

b Welke groepen zie je in bron 12? Zet er in het schema van 6a een kruisje achter.

c Jan Steen maakte dit schilderij in opdracht. Waarom liet de koopman zich op deze manier afbeelden, denk je?
☐ Hij wilde met zijn hele gezin op het schilderij staan.
☐ Hij ziet er met de twee bedelaars naast zich nog rijker en belangrijker uit.
☐ Hij wilde laten zien dat het niet voor alle mensen een Gouden Eeuw was.

7 Lees: Hoe gaat dat nu? en de begrippen

Zet kruisjes in de juiste vakjes.

	Eerste Kamer	Tweede Kamer
mag nieuwe wetten bedenken		
75 leden		
mag geen wetten veranderen		
150 leden		
is onderdeel van de Staten-Generaal		

8 Dit weet je nu

Hoe werd de Republiek bestuurd?
Deze groepen hadden met het bestuur van de Republiek te maken. Wat was hun taak?

- regent: ....
- stadhouder: ....
- Staten-Generaal: ....

Tips voor de toets

Begrippen: regent, Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, stadhouder, Staten-Generaal (in de Republiek) / Eerste Kamer, Staten-Generaal (nu), Tweede Kamer
Lees 'Dit moet je onthouden'.

1 4 Kunst in de Gouden Eeuw

Wat voor schilderijen werden er in de Gouden Eeuw gemaakt?

A Iets moois voor aan de muur

In de Middeleeuwen kregen kunstenaars meestal opdrachten van de kerk. De rijke kerk liet een kerkgebouw graag versieren met mooie schilderijen en beelden. Die kunst ging altijd over het geloof, bijvoorbeeld over het leven van Jezus.
In de Gouden Eeuw waren de kerken in de Republiek protestants. Van protestanten mochten er in een kerk geen schilderijen hangen of beelden staan. Kunstenaars kregen daarom geen opdrachten meer van de kerk. Ze kregen nu opdrachten van regenten en rijke handelaren. Die woonden in grote huizen met veel lege muren. Ze lieten schilderijen maken van iets wat ze zelf mooi vonden.

BRON 13 Voorwerpen op een tafel. Schilderij uit 1635.

B Schilders

Als je in de zeventiende eeuw schilder wilde worden, ging je in de leer bij een beroemde schilder. Van deze meester leerde je de techniek. Er waren heel veel schilders in de Republiek. Daarom moest je heel goed zijn wilde je er je brood mee kunnen verdienen. Veel schilders kozen daarom één onderwerp, bijvoorbeeld portretten, zodat ze daar heel goed in konden worden.
Behalve portretten werden in de Gouden Eeuw landschappen, zeegezichten en stillevens gemaakt. Een stilleven is een schilderij van alleen voorwerpen.
De schilders probeerden alles zo echt mogelijk na te schilderen. Mensen verwonderden zich over de perfecte techniek van Nederlandse schilders. Veel schilders uit de Gouden Eeuw zijn wereldberoemd geworden. Bijvoorbeeld Rembrandt van Rijn, Frans Hals, Jan Steen en Johannes Vermeer.

BRON 14 Schaatsers op het ijs. Schilderij uit 1608.

1 Dit weet je al

a Blader dit hoofdstuk helemaal door. Kies een plaatje dat jij graag thuis aan de muur zou willen hangen. Vul in. Ik kies bron ....

b Welke beroemde schilder of schilders uit de Gouden Eeuw ken jij?

....

....

2 Lees: A Iets moois voor aan de muur

a Maak de zinnen af.
Vóór de Gouden Eeuw kregen kunstenaars opdrachten van ....
In de Gouden Eeuw kregen kunstenaars opdrachten van ....
....

b In de Tijd van de vorsten en regenten veranderde het onderwerp van de schilderijen. Wat veranderde er?

....

....

....

3 Lees: B Schilders
Bekijk bron 13 en 14, en figuur 3

a Wat voor schilderijen zijn bron 13, 14 en figuur 3? Kies uit: *winterlandschap – portret – stilleven – zeegezicht*.

Bron 13: ....

Bron 14: ....

Figuur 3: ....

b Regenten en rijke kooplieden wilden dat de schilderijen zo veel mogelijk leken op de werkelijkheid. Wat vind jij: is dat de schilder van bron 13 gelukt? Leg je antwoord uit.

....

....

....

c Waarom schilderden de meeste schilders één onderwerp?

....

d Hoe leerde een schilder het vak?

....

....

Figuur 3. Meisje met de parel.
Schilderij van Johannes Vermeer uit 1667.

C Portretten

In de Gouden Eeuw lieten rijke handelaren en regenten graag een schilderij van zichzelf maken. Op die portretten zie je weinig rijkdom en luxe. Kijk maar in bron 15: de achtergrond is leeg en laat niet zien hoe rijk deze man was. De man op het schilderij poseert niet stijf voor de schilder, maar zit er ontspannen bij. De schilder heeft geprobeerd het karakter van de man te schilderen. De regenten en rijke handelaren vonden het niet nodig zich mooier voor te doen dan ze waren. Een portret uit de Republiek lijkt daardoor sterk op hoe de persoon er echt uitzag. In andere landen gaf meestal een vorst de opdracht voor een portret. Daarmee wilde hij indruk maken, dus hij moest er zo mooi en machtig mogelijk op staan. Op deze portretten lijken de personen meestal niet op de mensen die ze in het echt waren.

BRON 15 Een rijke handelaar. Schilderij van Frans Hals uit 1633.

Gebonden zijn aan tijd en plaats

Hoe mensen denken, hangt af van de tijd en plaats waarin zij leven. Maar ook persoonlijke zaken hebben invloed op hoe je over iets denkt. Bijvoorbeeld je leeftijd, waar je geboren bent, je geloof, en of je een jongen of meisje bent. Daardoor kunnen mensen over dezelfde gebeurtenis verschillende meningen hebben. Ook al leven die mensen in dezelfde tijd en op dezelfde plaats.

Dit moet je onthouden

Kunstenaars in de Gouden Eeuw kregen geen opdrachten van de kerk, maar van regenten en rijke handelaren. Ze schilderden alles zo echt mogelijk na. Daarom lijken de portretten die ze maakten op hoe de mensen echt waren. In die tijd was dat nieuw. Veel schilders uit de Gouden Eeuw zijn nog steeds wereldberoemd, zoals Rembrandt van Rijn en Frans Hals.

BRON 16 De koning van Frankrijk in 1701.

4 Lees: Portretten
Bekijk bron 15 en 16

a Wie lieten in de Republiek portretten van zichzelf maken?

....

b In andere landen lieten meestal ándere mensen portretten van zichzelf maken. Wie waren dat? ....

c Vul in. De naam van het tijdvak waarover dit hoofdstuk gaat, is de Tijd van .... en ....

d Vergelijk de twee portretten. Je doet dat door het schema in te vullen.

5 Lees: Gebonden zijn aan tijd en plaats

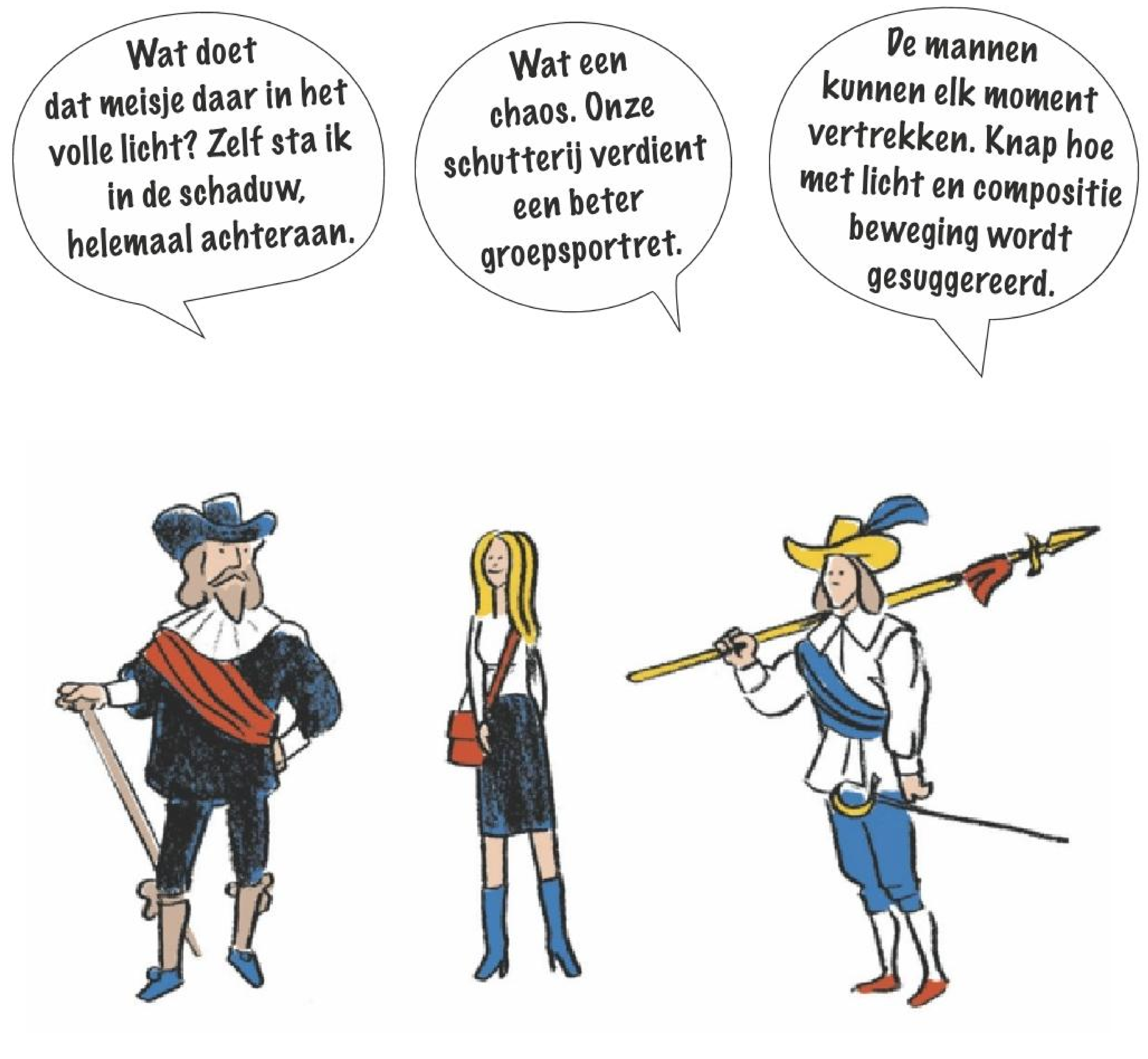
Lees de volgende tekst.

> In 1639 kreeg Rembrandt de opdracht om een groep schutters te schilderen. Schutters waren een soort stadswachten. Ze bewaakten hun buurt, ook 's nachts. Rembrandt schilderde het doek op de binnenplaats van zijn atelier. In 1642 was het schilderij af. Hij noemde het: *De compagnie van kapitein Frans Banning Cocq en luitenant Willem van Ruytenburgh maakt zich gereed om uit te marcheren.*

a Bekijk nog eens bron 2 op bladzijde 6. Op de achtergrond zie je het schilderij dat Rembrandt van de schutters maakte. Wat is een andere, korte naam voor dit schilderij?

....

b Hieronder lees je drie reacties op het schilderij van Rembrandt. Wie zegt wat? Trek een lijn tussen de uitspraak en de juiste persoon.

6 Dit weet je nu

Wat voor schilderijen werden er in de Gouden Eeuw gemaakt?
Beantwoord deze vraag in je eigen woorden.

....

....

....

....

Tips voor de toets

Geen begrippen in deze paragraaf.
Lees 'Dit moet je onthouden'.

Schema bij opdracht 4d

	bron 15	bron 16
Hoe is de kleding?		
Wat zie je op de achtergrond?		
Hoe kijkt de persoon?		
Denk je dat de persoon er in het echt ook zo uitzag?	*ja / nee*	*ja / nee*

1 5 Dit heb je geleerd

DIT WEET JE NU

1. Je weet waarom de VOC en de WIC werden opgericht.
2. Je weet hoe ons land in de zeventiende eeuw rijk werd.
3. Je weet hoe de Republiek werd bestuurd.
4. Je weet wat voor schilderijen er in de Gouden Eeuw werden gemaakt.

DIT KUN JE NU

Je weet dat mensen verschillend over dingen kunnen denken doordat ze in een andere tijd of op een andere plaats leven, of doordat hun persoonlijke omstandigheden anders zijn.

1580

1585 ► De Republiek sluit de Schelde af.

1600

1602 ► Oprichting van de VOC.

1612 ► De Beemster wordt drooggemaakt.

1621 ► Oprichting van de WIC.

1637 ► De Statenbijbel verschijnt.

1642 ► Rembrandt schildert De Nachtwacht.

1650

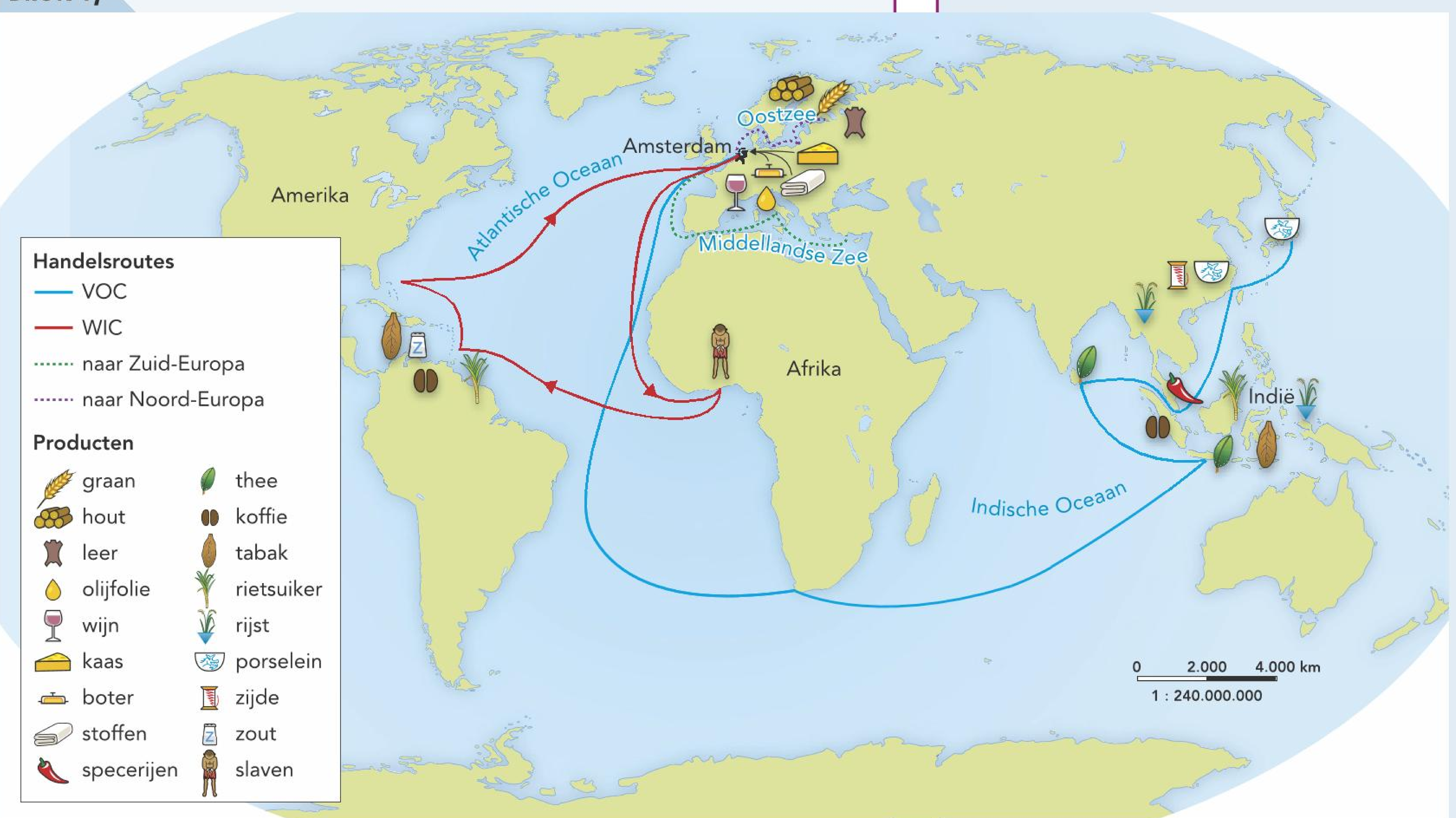
1662 ► *Atlas Maior* van Blaeu.

TIJD VAN VORSTEN EN REGENTEN (1600-1700)

1700

1720

BRON 17 Handelsroutes van de VOC en WIC.

Mensen in de tijd

1 Bekijk alle bronnen in dit hoofdstuk

a Op welke bronnen staan mensen uit de Gouden Eeuw? Schrijf het nummer van de bron op de juiste plaats in het schema. Let op: sommige bronnen moet je meer keren invullen.

Wie zie je?	Nummer van de bron
regent of rijke handelaar	
gewone mensen, zoals winkeliers, ambachtslieden of kunstenaars	
arme mensen, zoals sjouwers en bedelaars	

b Welke groep werd in de Gouden Eeuw het vaakst op schilderijen afgebeeld?

....

c Hoe komt dat, denk je?

....

....

Mensen in hun land

2 Bekijk bron 17

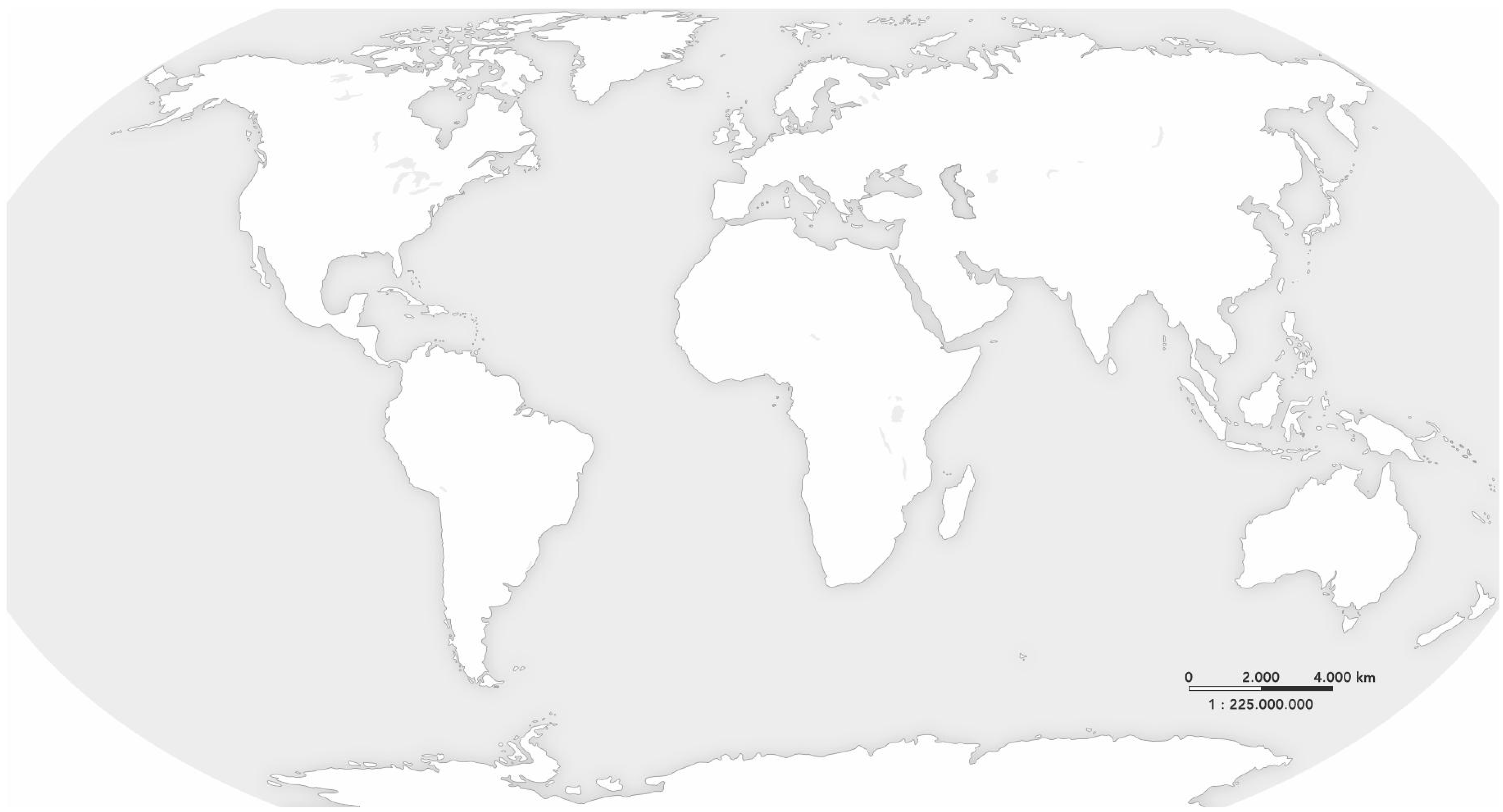
Gebruik figuur 3.

a
- Zet een kruisje op de plek waar (ongeveer) Amsterdam ligt.
- Zet een rondje rondom de plek waar Indië ligt.
- Teken de vaarroute van de VOC met een blauwe lijn.
- Teken de vaarroute van de WIC met een rode lijn.

b Waar in de wereld kwamen in de zeventiende eeuw producten vandaan? Schrijf de letters van elk product op de juiste plaats in de kaart.

G = graan	K = kaas
H = hout	L = leer
B = boter	SP = specerijen
SL = slaven	O = olijfolie
W = wijn	C = cacaobonen

Figuur 3.

BEGRIPPEN

compagnie
droogmakerij
Gouden Eeuw
grachtengordel
regent
Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden
stadhouder
Staten-Generaal (in de Republiek)
Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)
West-Indische Compagnie (WIC)

Eerste Kamer
Staten-Generaal (nu)
Tweede Kamer

PERSONEN

Frans Hals (± 1583-1666)
Schilder in de Gouden Eeuw. Hals schilderde vooral portretten.

Jan Adriaanszoon Leeghwater (1575-1650)
Onder zijn leiding werd in 1612 het Beemstermeer met molens drooggemalen.

Maurits van Oranje (1567-1625)
Zoon van Willem van Oranje. Hij werd in 1586 stadhouder.

Rembrandt van Rijn (± 1606-1669)
Schilder in de Gouden Eeuw. Zijn beroemdste schilderij is *De Nachtwacht*.

Michiel de Ruyter (1607-1676)
Admiraal (leider) van de Nederlandse oorlogsvloot. Hij won veel grote zeegevechten.

Jan Steen (± 1625-1679)
Schilder in de Gouden Eeuw, vooral bekend om de grapjes die hij in zijn schilderijen verstopte.

Johannes Vermeer (1632-1675)
Schilder uit de Gouden Eeuw. Zijn beroemdste schilderij is *Meisje met de parel*.

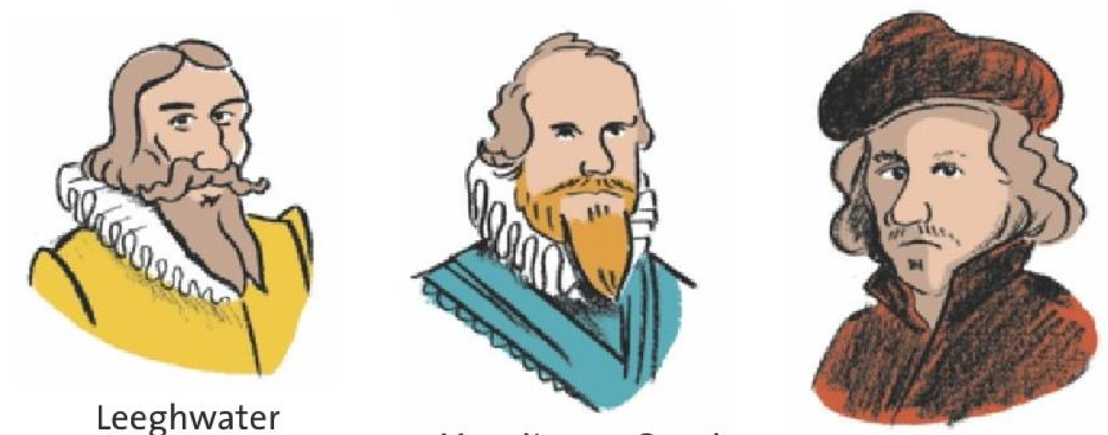
BRON 18

Personen

3

Welke woorden horen bij welke persoon? Trek lijnen.

Den Haag   water   stadhouder   Amsterdam   bestuurder   leger

Leeghwater   Maurits van Oranje   Rembrandt

Beemster   schilder   portretten   polders   molens   Nachtwacht

Begrippen oefenen

4

Hoe zag het bestuur van de Republiek eruit? Vul het schema in.

staten van een gewest	
Staten-Generaal	
stadhouder	
regent	

5

Wat hoort bij elkaar? Trek lijnen.

polder •	• Gouden Eeuw
nieuwe vertaling •	• regent
1600-1700 •	• droogmakerij
besturen •	• handel
pakhuis •	• Statenbijbel

Dit weet je nu

6

Streep de foute woorden door.
Dit hoofdstuk gaat over ons land vanaf het jaar 1600: de Tijd van *regenten en vorsten / steden en staten*. Deze tijd heet ook de Gouden Eeuw. Er werd veel geld verdiend met de handel met *Azië / Afrika*. Daar haalden kooplieden *specerijen / graan* vandaan. Dat verkochten ze voor veel geld door aan rijke mensen in *Europa / Afrika*.
De belangrijkste stad in de Gouden Eeuw was *Amsterdam / Antwerpen*. Regenten en rijke kooplieden lieten er prachtige *kastelen / grachtenhuizen* bouwen. Voor hun woningen lieten ze schilderijen maken over *alledaagse dingen / Bijbelverhalen*. Veel Nederlandse *regenten / kunstenaars* uit die tijd zijn nu nog wereldberoemd.

7 Bekijk bron 18

a Over welke stad gaat dit? ....

b Schrijf de volgende woorden onder het juiste plaatje.
aanleggen van grachten – bouwen van herenhuizen – handel over water – haven van Amsterdam – rijke handelaren – trotse regenten

1 Keuzeopdrachten

A Binnen in een grachtenhuis

A Poppenhuis voor volwassenen

In de Gouden Eeuw hadden sommige rijke dames een poppenhuis. Daarmee leerden ze hun dochters hoe zij later hun huis moesten inrichten. Het poppenhuis was een kast verdeeld in kamers. De kamers waren ingericht met mini-meubels en poppetjes. Alles was compleet, zelfs de kasten in het poppenhuis waren gevuld met linnengoed en serviezen. Het licht in de kamers kon aan en uit, en soms was er bij het poppenhuis een tuintje met een fontein waaruit echt water spoot. Het poppenhuis was iets wat een dame trots aan haar gasten kon laten zien.

BRON 1 De slaapkamer van mevrouw. Zie jij de kamer in bron 2?

Een van de mooiste poppenhuizen uit de Gouden Eeuw is dat van Petronella de la Court. Er staan 1600 voorwerpen in het poppenhuis, waaronder 28 poppen, allemaal gekleed volgens de laatste mode. De vele schilderijen in het poppenhuis zijn gemaakt door bekende schilders uit die tijd. Petronella deed er twintig jaar over om haar poppenhuis in te richten. Het kostte een vermogen, maar geld ... dat had de vrouw van een regent genoeg.

BRON 2 Het poppenhuis van Petronella de la Court staat nu in een museum in Utrecht.

Je bekijkt het poppenhuis van een rijke dame uit de Gouden Eeuw. En je richt een kamer in voor een grachtenhuis, alsof je zelf een regent bent.

1 Lees: A Poppenhuis voor volwassenen

a Het poppenhuis had twee functies. Welke?

1 ....

....

2 ....

....

b Historici vinden het poppenhuis van Petronella De la Court een belangrijke bron over de Gouden Eeuw. Waarom vinden zij dat?

....

....

....

2 Bekijk bron 1 en 2

a Het poppenhuis heeft elf kamers. Schrijf de nummers op de juiste plaatsen in bron 2.
- 1 = tuin
- 2 = slaapkamer van mevrouw
- 3 = kamer voor de was
- 4 = keuken
- 5 = kantoortje
- 6 = slaapkamer van kind
- 7 = salon, waar mensen praten en koffie/thee drinken
- 8 = voorraadkamer
- 9 = kraamkamer, waar een zwangere vrouw kan bevallen
- 10 = hal
- 11 = kamer waar muziek wordt gemaakt

b Kies een van de kamers van opdracht a, of verzin zelf een kamer die past bij de Tijd van regenten en vorsten.

Ik kies ....

3

a Bedenk minstens zes voorwerpen die in jouw kamer horen. Zorg dat het bij jouw soort kamer past (dus geen bed in een keuken of geen dure schilderijen in een voorraadkamer). Gebruik bron 1 als inspiratie.

....

....

....

b Ga aan de slag. Gebruik voor je tekening werkblad 3 op bladzijde 183.
- Maak eerst een schets. Geef met dunne lijntjes aan hoe je je kamer inricht.
- Gebruik eventueel plaatjes van internet of uit tijdschriften. Je kunt dan een 'echte' Rembrandt aan de muur hangen!
- Alles moet vol! In bron 2 zie je dat de muren, het plafond en de vloer helemaal zijn bedekt. Als jouw tekening af is, mag je dus geen wit meer zien op je papier.

B Het avontuurlijke leven van Michiel de Ruyter

A Van school gestuurd

Michiel de Ruyter werd op 23 maart 1607 geboren in Vlissingen. Zijn ouders waren niet rijk. De kleine Michiel was erg ondeugend. Toen hij tien jaar was, beklom hij een kerktoren en werd hij van school gestuurd. Hij moest gaan werken in een touwfabriek. Een jaar later kon hij gaan doen wat hij echt leuk vond: varen! Michiel werd scheepsjongen op een koopvaardijschip. Het was hard werken, maar hij zag veel van de wereld en maakte snel promotie. Het leven op zee was spannend en gevaarlijk. De schepen vervoerden niet alleen handelswaar, maar er werd ook flink gevochten tegen piraten.

B Admiraal de Ruyter

In die tijd kregen de bestuurders van de Republiek ruzie met Engeland. Afspraken om elkaars handelsschepen met rust te laten, mislukten. Het werd oorlog! Michiel de Ruyter was net weer gewend aan een rustig leventje op de wal, na al die spannende jaren op zee. Maar hij werd overgehaald om admiraal te worden van de oorlogsvloot van de Republiek. Door zijn kennis van de zee en slimme aanvalsplannen won hij in de drie oorlogen tegen Engeland veel grote zeeslagen. Michiel de Ruyter werd heel populair. Er werden liedjes en gedichten over hem gemaakt.

BRON 1 Admiraal Michiel de Ruyter. Schilderij uit 1650.

C Het rampjaar 1672

In het jaar 1672 bleek pas goed dat Michiel de Ruyter een echte held was. De Republiek zat toen in grote problemen. Zowel Engeland als Frankrijk verklaarden de oorlog aan de Republiek. Michiel de Ruyter had de leiding over een vloot van 75 schepen, met aan boord 4200 kanonnen en 2100 soldaten. Dat was veel minder dan de vloot van Engeland en Frankrijk samen. Toch won hij het gevecht. Bij de plaats Kijkduin stonden duizenden mensen op het strand. In de verte zagen ze hoe de schepen van de vijand werden tegengehouden door de schepen van Michiel de Ruyter.
De Republiek was gered!

D Heldendood

Na de vierde Engelse zeeoorlog bleef Michiel de Ruyter op zee. Hij vocht tegen piraten of hielp andere landen een handje bij een zeegevecht. Hij stierf op 29 april 1676 nadat hij in een zeeslag bij Italië gewond raakte. Hij kreeg een prachtig graf in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Duizenden mensen liepen mee in de rouwstoet om hun held de laatste eer te bewijzen.

BRON 2 De zeeslag bij Kijkduin. Michiel de Ruyter verslaat de Engelse vloot.

Je maakt een triviantspel over het leven van Michiel de Ruyter. Dit kun je het best doen met een groepje van bijvoorbeeld drie leerlingen.

1 Lees alle teksten
Bekijk alle bronnen

a Waarom vonden veel mensen Michiel de Ruyter een held?

....

....

b Vind jij Michiel de Ruyter een held? Waarom wel of niet?

....

....

....

2 Vragenkaartjes

a Jullie gaan vragenkaartjes maken. Er zijn drie soorten vragen. Elke vraag krijgt een eigen kleur. Die kleur mag je zelf bedenken.

Vragen over:	Kleur:
leven en dood	
loopbaan	
zeeslagen	

b Zorg voor kaartjes in deze kleuren.
c Maak met je groepje zes vragenkaartjes, voor elke kleur twee. Schrijf de vragen op de voorkant van het kaartje. De antwoorden schrijf je (klein) op de achterkant.

3 Spelbord

Maak een spelbord zoals dat van het Ganzenbord. Geef de hokjes afwisselend een van de drie kleuren. Er zijn ook bijzondere hokjes. Die mag je zelf bedenken. Je mag ook bedenken wat er gebeurt als je op zo'n hokje komt. Een hokje met een piratenvlag betekent bijvoorbeeld: Sla een beurt over!

Betekent: ....
....

Betekent: ....
....

Betekent: ....
....

4 Speel het spel

Ruil jullie spel met dat van een ander groepje. Zorg voor pionnen en een dobbelsteen. Jullie spelen het spel van het andere groepje. Vraag je docent om de spelregels.

C Schilders uit de Gouden Eeuw

BRON 1

Het wereldberoemde Rijksmuseum in Amsterdam is eigenlijk te groot om in één keer te bezichtigen. U vindt er de grootste en mooiste verzameling Hollandse kunst ter wereld, van vroege kerkelijke kunst tot de hoogtepunten van de Gouden Eeuw. Wie slechts tijd voor één bezoek heeft, moet in elk geval de zeventiende-eeuwse schilderijen van grootheden als Frans Hals, Vermeer en andere oude meesters bekijken, en natuurlijk mag u *De Nachtwacht* van Rembrandt niet missen.
uit: Capitool Reisgidsen.

In het Rijksmuseum hangen veel schilderijen uit de Gouden Eeuw. Ze zijn elk miljoenen euro's waard.

BRON 2

Je bekijkt schilderijen uit de Gouden Eeuw en maakt er een eigen tentoonstelling van.

1 Lees bron 1 en bekijk bron 2

a Ga naar de site van het Rijksmuseum in Amsterdam. Klik boven op 'Collectie'. Klik daarna op 'Zoeken in de collectie'.
b Zoek drie portretten uit de zeventiende eeuw. Schrijf op een apart blaadje hoe elk schilderij heet en de naam van de schilder.
c Zoek uit die tijd nog drie landschappen, drie zeegezichten en drie stillevens. Noteer weer alle namen.
d Kies van elk onderwerp het schilderij uit dat jij het allermooist vindt. Schrijf op hoe het schilderij heet en de naam van de schilder:

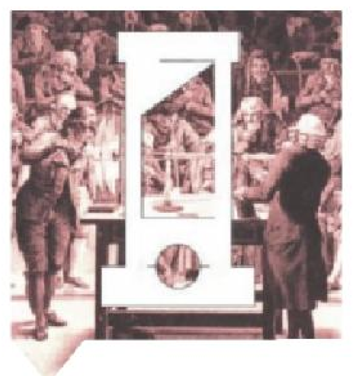
- Portret: ....
- Landschap: ....
- Zeegezicht: ....
- Stilleven: ....

c Je hebt nu vier schilderijen gekozen. Zoek bij elk schilderij zoveel mogelijk informatie. Bijvoorbeeld: Wanneer is het gemaakt? Wie gaf de opdracht? Wat zie je op het schilderij?
d Maak de tentoonstelling. Maak een print van jouw vier schilderijen. Plak ze op een grote vel papier. Schrijf bij elk schilderij de informatie die je hebt gevonden.

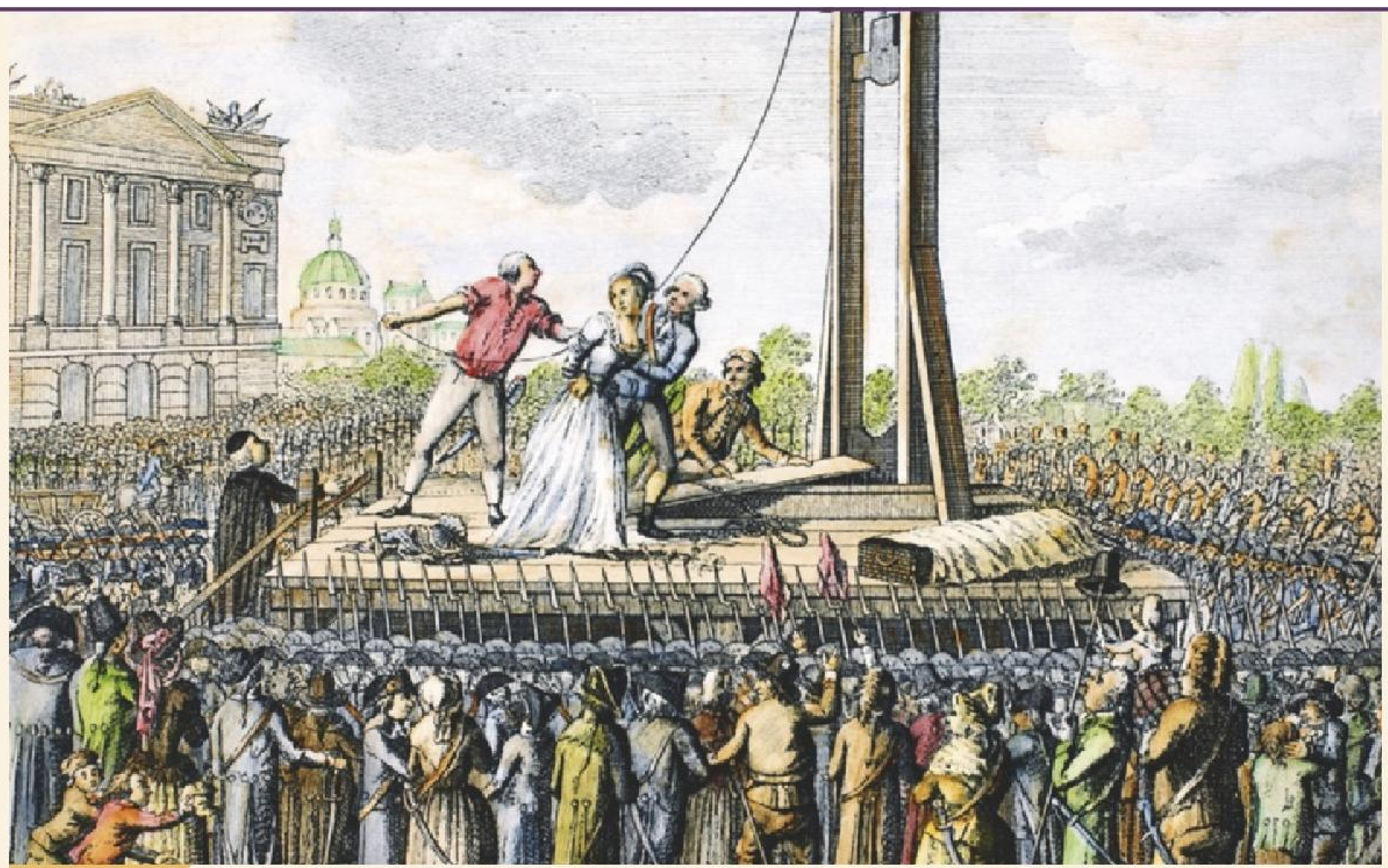
2 Pruiken en revoluties

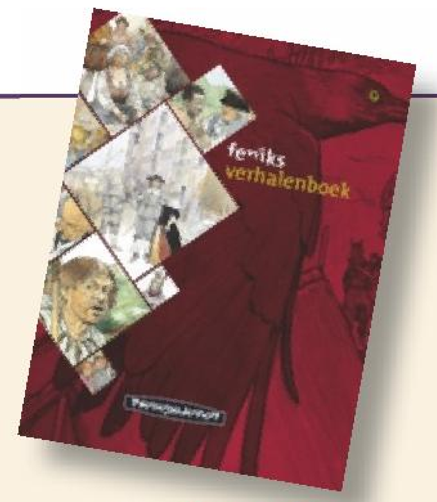
BRON 1 Het is feest in het paleis van de Franse koning Lodewijk XVI (zeg: de zestiende). Als hij de balzaal binnenkomt, kijkt iedereen naar zijn vrouw, koningin Marie-Antoinette. Wat voor jurk heeft ze aan? Hoe zit haar haar? Hoe kijkt ze? Wie groet ze? In die tijd was het in de mode om de Franse koningin in alles na te doen. Bijvoorbeeld door het dragen van een pruik. De pruiken van de dames waren vaak heel hoog en versierd met diamanten, parels, bloemen, linten, poeder en veren.
Foto uit een film uit 2006.

TIJD VAN PRUIKEN EN REVOLUTIES (1700-1800)
Het witte plaatje is een guillotine (spreek uit: kiejootienu). Aan het eind van de achttiende eeuw zijn met dit apparaat veel mensen onthoofd. Op het plaatje daarachter zie je mensen. Ze dragen witte pruiken. Deze deftige mannen doen een proef met elektriciteit.

BRON 2 In 1793 kregen Marie-Antoinette en haar man de doodstraf. Ze werden onthoofd door de guillotine. Zelfs tegen de beul bleef de koningin beleefd. Toen ze per ongeluk op zijn voet stapte, bood ze hem haar excuses aan.

VERHAAL 13 EN 14

BRON 3 Op 30 april 2013 kreeg Nederland een nieuwe koning. Veel mensen gingen naar het feest in Amsterdam. Op de Dam juichten ze koning Willem-Alexander en koningin Maxima toe. De mensen op de foto stonden er ook. Zij protesteren, want zij vinden een land met een koning niet democratisch.

Waar gaat dit hoofdstuk over?

Marie-Antoinette en Lodewijk XVI woonden in Versailles, het grootste paleis van Europa. In Versailles woonden nog duizenden andere mensen: de koninklijke familie, edelen, bedienden en ambtenaren. Hier leefde iedereen in rijkdom. Het paleis was prachtig versierd met dure meubels, schilderijen, plafondschilderingen en beeldhouwwerken. Achter het paleis lagen mooie tuinen en de bossen van de koning. Dat gebied was wel 1600 voetbalvelden groot.
De meeste Fransen leefden heel anders. Veel mensen waren arm en leden honger. Daarom kwamen ze in opstand. Ze vonden het niet langer gewoon dat maar een paar mensen heel rijk waren. Ze wilden dat de rijkdom eerlijk werd verdeeld, en ze wilden gelijke rechten voor iedereen. Er kwam een revolutie: een grote verandering. Het volk kreeg de macht. Nu zou alles beter gaan, hoopten de mensen. De koning werd afgezet. Lodewijk en Marie-Antoinette werden in 1793 onthoofd.
In de Europese koloniën in Amerika werkten slaven. In Europa streden mensen voor gelijke rechten. Een kleine groep vond dat ook slaven gelijke rechten moesten krijgen. Zij gingen daarvoor strijden. Na een lange strijd werd in de negentiende eeuw de slavernij afgeschaft.

1 Dit weet je al

'De pruikentijd' – zo noemen sommige mensen de achttiende eeuw. Welk plaatje komt uit die tijd? Zet er een kruisje bij.

2 Bekijk bron 1 en de tijdbalk

a Bron 1 komt uit een film. Kijk naar de acteurs in het midden. Welke twee mensen spelen zij na?

1 ....

2 ....

b Vul in en streep door.
Deze mensen waren koning en koningin van

....

Ze leefden in de Tijd van ....

en ....

Dat tijdvak was van het jaar .... tot ....

We noemde deze eeuw de *zeventiende / achttiende* eeuw.

3 Bekijk bron 2 en het plaatje van het tijdvak

a Teken het witte plaatje na.

b Met de guillotine werden mensen onthoofd. Hoe werkt de guillotine, denk je? Zet bij je tekening van a woorden en pijltjes.

c De uitvinder van de guillotine was een dokter. Hij wilde met de guillotine de doodstraf 'menselijker' maken. Wat bedoelde hij hiermee, denk je? Praat erover met een klasgenoot. Maak dan de zin af:
De doodstraf door de guillotine ging heel

.... Dat was voor het slachtoffer

minder ....

4 Lees: Waar gaat dit hoofdstuk over?

a Wat vond het Franse volk niet langer gewoon?

....

....

....

b De Fransen kwamen in opstand. Wat wilden ze bereiken?
Ze wilden gelijke .... voor iedereen.

5 Bekijk bron 3

a Deze mensen zijn het ergens niet mee eens. Hoe laten ze dat zien?

....

....

b Lees de tekst op de borden. Wat willen deze mensen?
De meneer is tegen de m.. ,

dus tegen een land met een koning.

Hij is vóór d.. .

De mevrouw wil geen o.............................. zijn.

c Wat hoort bij elkaar? Trek lijnen.

democratie •	• iemand die gehoorzaam moet zijn aan de koning
monarchie •	• land waarin je mag meebeslissen over het bestuur
onderdaan •	• land met een koning

2 1 Ongelijkheid in Frankrijk

Waardoor kwam er kritiek op de Franse koning?

A De koning van Frankrijk

De Franse koning Lodewijk had in zijn land alle macht. Hij liet hoge edelen bij zich in zijn enorme paleis wonen. Op die manier kon hij ze in de gaten houden. Trouwe edelen gaf hij mooie baantjes en allerlei voorrechten. Hoe meer voorrechten je had, hoe belangrijker je was. Iedereen probeerde dus in de gunst te komen bij de koning. De koning regeerde vrijwel in zijn eentje over het land. Zijn ministers en ambtenaren hielpen hem, maar ze moesten wel precies doen wat de koning wilde. De koning hoefde zelf naar niemand te luisteren. Een koning die zo regeert, heet een **absolute koning**.
De koning, zijn familie, de edelen en de ministers leefden in grote rijkdom. Ook hoge geestelijken hadden een goed leven.

B De derde stand

Al die paleizen, de feesten, de kleren – wie betaalde dat? Dat deed de derde stand: de burgers, ambachtslieden, winkeliers en boeren. Samen waren zij de grootste groep in Frankrijk. Zij betaalden belasting, heel veel belasting. De eerste en tweede stand – de geestelijken, de adel, de ministers en de koning – hoefden geen belasting te betalen.
De derde stand had het zwaar. Veel ambachtslieden verdienden weinig. En vooral boeren waren erg arm. Ze moesten hard werken voor hun bestaan. Vaak moesten ze óók nog werken voor hun adellijke landheer, die ver weg in Versailles aan het feesten was. Soms viel de oogst tegen. Dan leden een boer en zijn gezin honger.

BRON 4 Het paleis van Versailles. Schilderij uit 1722.

1 Dit weet je al

In de Tijd van monniken en ridders (500-1000) leefden de mensen in drie groepen: de standen. Wie hoorde bij welk stand? Zet de letters van de woorden in de juiste volgorde. De eerste en laatste letter staan al goed.

Eerste stand: g e l e k ij st e n

....

Tweede stand: a e d l

....

Derde stand: b e r o e n

....

2 Lees: A De koning van Frankrijk

a Sommige edelen wilden liever niet in Versailles wonen. Maar ze moesten dat van de koning. Waarom wilde de koning dat?

....

....

b Welke uitspraak is van een absolute koning? Zet daar een kruisje bij.

Ik overleg met mijn ministers en luister goed naar ze.

Ik regeer alleen en iedereen moet mij gehoorzamen.

Ik luister altijd naar mijn volk.

3 Bekijk bron 4

a Het paleis van Versailles is nu een museum. Je kunt het bezoeken. Lees de volgende tekst uit een reisgids.

> Het paleis in Versailles heeft:
> - 700 kamers, gangen en zalen
> - 2500 ramen
> - 55 vijvers en 2400 fonteinen in de tuin
> - een 20 kilometer lange tuinmuur.
> - Het dak is ongeveer 26 voetbalvelden groot.
> - Er woonden tussen de 3000 en 10.000 mensen.

Hoeveel fonteinen, vijvers en mensen zie je in bron 4?

– .... fonteinen

– .... vijver

– .... ongeveer *100 / 1000 / 10.000* mensen

b Vergelijk wat je ziet met de tekst uit de reisgids. Wat is je conclusie?
Ik zie *maar een klein stukje / een groot deel* van het paleis.
De koning had *veel / weinig* geld nodig voor dit paleis.

4 Lees: B De derde stand

a Waarom waren alleen de mensen van de derde stand arm?

Omdat zij heel veel b.............................. moesten betalen.

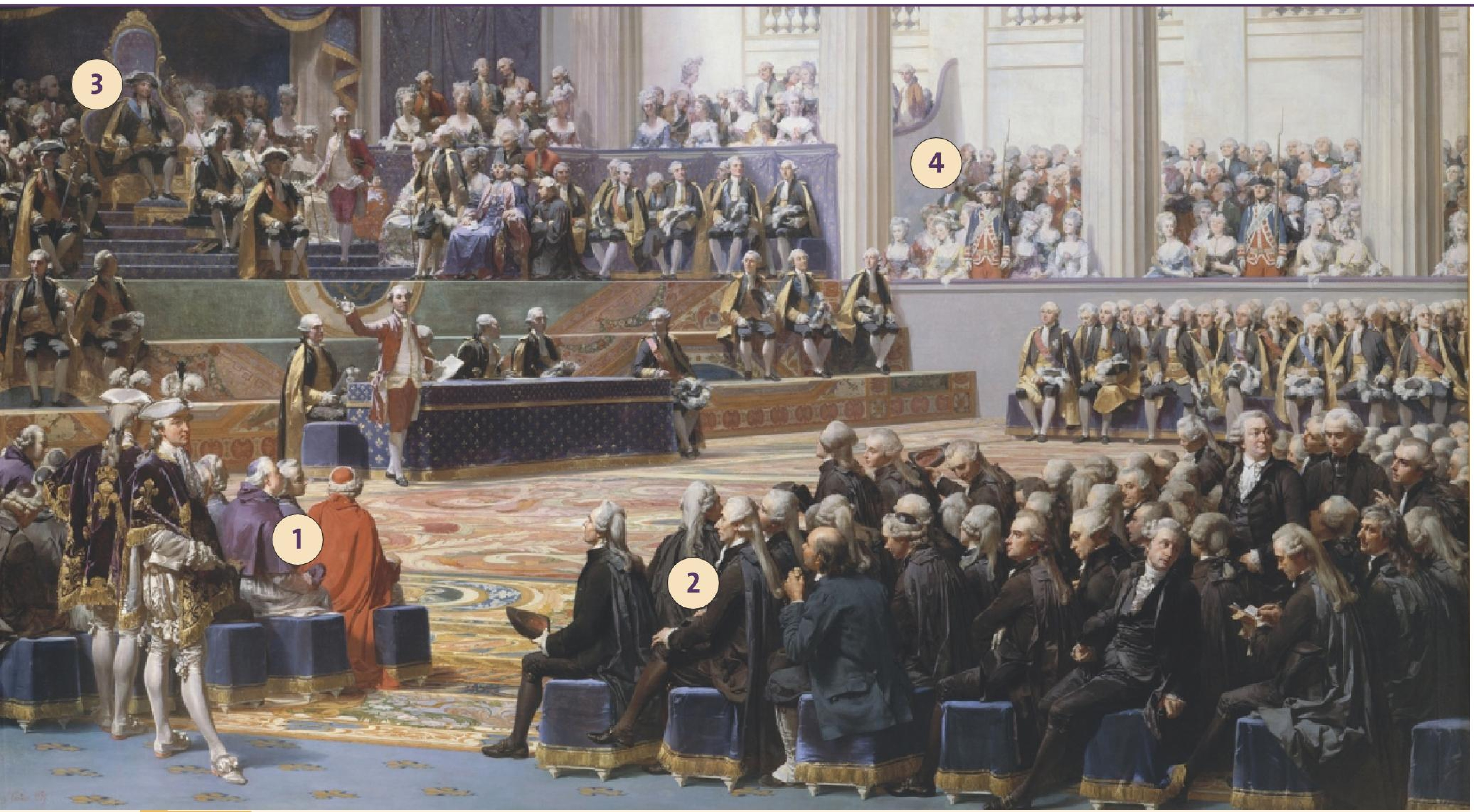
b Wat is de titel van deze paragraaf?

....

c Kijk naar je antwoord bij a. Wat was ongelijk in Frankrijk?

De mensen van de .... en ....

stand hoefden geen .... te betalen.

BRON 5 De vergadering van de drie standen in 1789. Schilderij uit 1839.

C Ruzie

Aan het eind van de achttiende eeuw had de derde stand het zwaar. In 1789 mislukte de oogst. Het brood werd daardoor duurder. Er was weinig werk. Miljoenen Fransen leden honger. De Franse schatkist raakte leeg. Koning Lodewijk wilde extra belasting heffen. Hij begreep dat de derde stand niet nóg meer belasting kon betalen. Dit keer moesten daarom ook de adel en de geestelijken meebetalen, vond hij. Maar hij wilde geen ruzie met ze. Daarom riep hij alle standen bijeen in een grote vergadering. Dat was al twee eeuwen niet meer gebeurd! De koning hoopte dat de adel en de hoge geestelijken zouden begrijpen dat er wat moest veranderen. Maar op de vergadering kregen de drie standen ruzie met elkaar. De adel en geestelijken wilden geen belasting betalen. De derde stand vroeg om meer invloed, maar de koning wilde die niet geven. Boos liep de derde stand weg uit de vergadering.

absolute koning
Koning die in zijn land alle macht heeft.

Bronnen

Een bron geeft informatie over een gebeurtenis of persoon uit de geschiedenis. Een directe bron komt uit de tijd zelf. Een brief die koningin Marie-Antoinette schreef, is een directe bron. Een boek dat iemand later over Marie-Antoinette schreef, is ook een bron. Maar dit noemen we een indirecte bron. Een indirecte bron is gemaakt door iemand die er niet zelf bij was.
Welke informatie haal je uit een bron? Dat hangt af van wat je wilt weten. Je kijkt dus goed of de bron bruikbaar is voor jouw vragen.

Dit moet je onthouden

Frankrijk had een absolute koning. Er was veel ongelijkheid in zijn land. Alleen de mensen van de derde stand moesten belasting betalen. De mensen van de eerste en tweede stand hadden het goed en leefden in luxe. De mensen van de derde stand waren boos over deze ongelijkheid. Een vergadering van de drie standen samen mislukte.

5 Lees: C Ruzie

a In 1789 mislukte de oogst. Wat werd duurder voor het Franse volk?
Vul in. Kies uit: *brood – graan – oogst*

Dit mislukte: ……………………

Daardoor was dit er minder: ……………………

Dus dit werd duurder: ……………………

b Wat wilde de koning ook duurder maken?

De b…………………….

6 Bekijk figuur 1

a Wie stellen deze mensen voor? Schrijf de nummers bij de juiste personen.
1 Een geestelijke (de eerste stand)
2 Een edelman (de tweede stand)
3 Een boer (de derde stand)

b Wat bedoelt de tekenaar met de tekening, denk je?
☐ Boeren hebben het zwaar.
☐ Boeren kunnen niet lezen.
☐ Boeren zijn sterk.

Figuur 1. Franse spotprent uit 1789.

7 Bekijk bron 5

Wie zit waar? Vul de cijfers in. Let op: de mensen van de derde stand dragen donkere kleding.

……… koning ……… adel

……… geestelijken ……… derde stad

8 Lees: Bronnen
Bekijk bron 5

a Vul in en streep door.

De vergadering in bron 5 vond plaats in …………….

Het schilderij is gemaakt in …………….

Bron 5 is daarom een *indirecte / directe* bron.

b Kijk nog eens naar bron 1 op bladzijde 33. Bron 1 is een *directe / indirecte* bron, want de bron is *wel / niet* uit de tijd zelf.

c Kijk nog eens naar figuur 1. Voor welke vragen is deze bron bruikbaar?
☐ Was er in 1789 kritiek op de Franse koning?
☐ Hoeveel belasting moesten de Fransen in 1789 betalen?
☐ Hoe groot was het paleis van Versailles?
☐ Vonden mensen in 1789 dat boeren het zwaar hadden?

9 Dit weet je nu

Waardoor kwam er kritiek op de Franse koning?

a De koning van Frankrijk was een 'absolute koning'. Wat betekent dat?

……………………

……………………

b Wie betaalden in Frankrijk belasting?
de koning / de adel / de geestelijken / de derde stand

c Wie maakten al dat geld op?
de koning / de adel / de geestelijken / de derde stand

d Dat gebeurde onder leiding van:
de koning / de adel / de geestelijken / de derde stand

Tips voor de toets

Begrip: absolute koning
Lees 'Dit moet je onthouden'.

2 Verlangen naar vrijheid

Kreeg het Franse volk meer vrijheid door de Franse Revolutie?

A Zelf denken en onderzoeken

Wat is waar? Hoe werkt de natuur? Hoe weet ik dat ik denk? Geleerden in de achttiende eeuw stelden over alles vragen – ook over zaken waarover iedereen het eens was. De geleerden vonden dat iets alleen waar is als er een bewijs voor is. Daarom deden ze ook veel onderzoek. Deze periode in het denken noemen we de Verlichting.
Ook over het bestuur van een land werd nagedacht. Wie heeft eigenlijk het recht om te besturen? Is een koning benoemd door God? De mensen van de Verlichting bedachten dat je de macht in een land moet verdelen. Je krijgt dan een eerlijker bestuur. Het best kun je de macht verdelen over drie groepen: een groep die wetten maakt, een groep die de wetten uitvoert en een groep die rechtspreekt als iemand een wet overtreedt. Die groepen moeten elkaar controleren.

BRON 6 14 juli 1789: het begin van de Franse Revolutie. De directeur van de Bastille wordt gevangengenomen. Tekening uit 1789.

Hoe gaat dat nú?

Als mensen willen samenleven, moeten ze goede afspraken maken. Dat geldt ook voor een land. De afspraken staan in wetten. Iedere burger moet zich daaraan houden.
Van de wetten is de **grondwet** het belangrijkst. Daarin staan de **grondrechten** van de bewoners van het land. Alle andere wetten moeten kloppen met de grondwet.
In de grondwet staan:
- de grondrechten en plichten van de burgers van het land
- de regels waaraan de regering en de koning zich moeten houden.

B Revolutie!

Toen in 1789 de koning niet naar de derde stand wilde luisteren, kwamen de mensen in opstand. Op 14 juli 1789 bestormden ze de Bastille, de gevangenis in Parijs. Hier hield de koning zijn tegenstanders gevangen. Veel gevangenen vonden ze er niet, maar wel een heleboel wapens. Ze doodden de gevangenisdirecteur, spietsten zijn hoofd op een stok en brachten die joelend en schreeuwend naar Versailles.
Dit was het begin van de **Franse Revolutie**. Overal in het land kwamen mensen in opstand. De leiders van revolutie wilden een einde maken aan de honger en de armoede. Zij wilden de ideeën van de Verlichting uitvoeren: vrijheid en gelijkheid voor iedereen. Ze maakten een grondwet voor Frankrijk. Daarin stond hoe het land voortaan eerlijk zou worden bestuurd. De koning werd afgezet en gevangen-genomen: weg met de **monarchie**!

1 Dit weet je al

Vrijheid of gelijkheid? Kies het juiste woord.
1 De koning trok de geestelijkheid en de adel voor. De derde stand wilde daarom meer *vrijheid / gelijkheid*.
2 De koning onderdrukte het volk. De derde stand wilde daarom meer *vrijheid / gelijkheid*.

2 Lees: A Zelf denken en onderzoeken

a De mensen van de Verlichting stelden allerlei vragen. Welke vragen hebben te maken met het bestuur van een land?
- ☐ Waarom zijn er drie standen?
- ☐ Waardoor wordt iemand ziek?
- ☐ Hoe komt het dat zo veel mensen arm zijn?
- ☐ Moet een volk naar zijn leiders luisteren, of moeten de leiders naar het volk luisteren?
- ☐ Hoe richt ik een paleis in?

b Hoe dachten de mensen van de Verlichting over het bestuur van een land? Kies uit:
controleren – 3 – macht – rechtspraak – verdelen – wetten maakt – wetten uitvoert

Er mag niet één groep alle .... hebben.
Je moet de macht .... over ....
groepen die elkaar ....:
- een groep die ....
- een groep die ....
- een groep die zorgt voor de ....

3 Lees: Hoe gaat dat nú?

a Waarom is een grondwet belangrijk voor een land?
Omdat daarin de g.......... van de b.......... van een land staan.

b Lees artikel 1 van de Nederlandse grondwet.

> Artikel 1: Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Met welk ideaal van de Franse Revolutie heeft dit artikel te maken? *vrijheid / gelijkheid*

c Nederlandse burgers hebben rechten en plichten. Jij ook: jij gaat naar school.
Je hebt namelijk .... op onderwijs, maar je hebt ook leer.......... tot 18 jaar.

4 Lees: B Revolutie! Bekijk bron 6

a Waarom bestormden de mensen juist dit gebouw, denk je?

....

....

b Zet een rondje om de gevangenisdirecteur.

C Jaren van terreur

Voor sommige leiders ging de revolutie niet snel genoeg. Ze wilden met alle geweld veranderingen doorvoeren. Dacht je er anders over of had je kritiek, dan was je een tegenstander van de revolutie, vonden ze. Tegenstanders werden onthoofd, door de guillotine. Er volgden jaren van **terreur**, waarin ruim 15.000 mensen werden vermoord. Ook de afgezette koning belandde onder de guillotine, net als zijn vrouw Marie-Antoinette.

D Napoleon

Tien jaar na de bestorming van de Bastille verlangde het Franse volk naar rust en vrede. De mensen waren teleurgesteld in de revolutie en haar leiders. Van alle mooie idealen was weinig terechtgekomen. Veel mensen hoopten op een sterke leider. Alleen dan zou de terreur stoppen. Die man kwam er: Napoleon Bonaparte. Als generaal in het Franse leger had hij veel overwinningen behaald. Hij was geweldig populair. Met steun van het volk kwam hij aan de macht. Om een einde te kunnen maken aan de chaos, maakte hij nieuwe wetten. Hij maakte daarmee ook zichzelf tot de machtigste man van het land.

BRON 7 Napoleon voerde in 1800 zijn leger aan over een Zwitserse bergpas. Later liet hij een schilderij van deze gebeurtenis maken. In werkelijkheid zat Napoleon op een ezel. Maar de schilder moest daar van Napoleon een paard van maken.

Dit moet je onthouden

Door de Franse Revolutie werd de koning afgezet. Er kwam een grondwet. Daarmee wilden de nieuwe leiders de ideeën van de Verlichting over het bestuur uitvoeren: vrijheid en gelijkheid voor iedereen. Er volgde een periode van terreur, waarin heel veel mensen werden vermoord. Toen Napoleon aan de macht kwam, voerde hij nieuwe wetten in. Hij kreeg daardoor alle macht.

Franse Revolutie
Periode van 1789-1799, toen in Frankrijk de monarchie werd afgeschaft.
monarchie
Land met een koning of koningin.
terreur
Macht krijgen door geweld te gebruiken tegen onschuldige mensen of ermee te dreigen.

grondrecht
Recht dat in de grondwet van een land staat.
grondwet
Hierin staan de belangrijkste rechten en plichten van de burgers en regering van een land.

5 Lees: C Jaren van terreur

a Wie zegt wat? Je leest drie uitspraken uit de jaren van terreur. Schrijf het nummer van de juiste persoon bij de uitspraak.
1 = Robespierre, een leider van de revolutie.
2 = markies de Canteclaer, die stiekem de monarchie terug wil.
3 = Marie Lebrun, een rijke dame die voor de idealen van de Verlichting is.

6 Lees: D Napoleon
Bekijk bron 7

a Waarom kreeg Napoleon steun van het volk? Vul in. Kies uit: *einde – geweld – land – moe – stopte – terreur*

Mensen wilden dat het .... in hun land .... Ze waren .... van de chaos in hun .... Ze dachten dat een sterke leider een .... zou maken aan de ....

b Napoleon liet zich op dit schilderij als een leider afbeelden.
Waarom mocht de schilder van hem geen ezel schilderen, denk je?

....

....

c Welke woorden passen bij dit schilderij? Zet daar een rondje om.

pruik – aanvoerder – paleis – feest – sterk – soldaat – tuin – Versailles – luxe – meevechten

7 Dit weet je nu

Kreeg het Franse volk meer vrijheid door de Franse Revolutie?

a Meer of minder vrijheid? Schrijf de letters van de zinnen in de juiste kolom.
A De leiders van de revolutie maken een grondwet.
B Napoleon verandert de wetten en maakt van zichzelf de machtigste man.
C Mensen in Parijs bevrijden gevangenen uit de Bastille.
D De koning wordt afgezet.
E Mensen die tegen de revolutie zijn, worden opgepakt en gestraft.

Meer vrijheid	Minder vrijheid

b Wat vind jij: is de Franse Revolutie gelukt?

Ja / Nee, want ....

....

....

Tips voor de toets

Begrippen: Franse Revolutie, grondrecht, grondwet, monarchie, terreur
Lees 'Dit moet je onthouden'.

2 3 De Franse tijd in de Nederlanden

Wat waren de gevolgen van de Franse Revolutie voor de Nederlanden?

A Patriotten

Ook in ons land leerden mensen de ideeën van de Verlichting kennen. Ze wilden hier ook het bestuur veranderen. Deze mensen noemden zich **patriotten**. Ze waren vooral tegen de stadhouder. Die ging zich gedragen als een absolute koning. De patriotten vonden het onzin dat iemand zoveel macht had alleen door zijn afkomst. Ons land kon best zonder een stadhouder, vonden ze. De patriotten probeerden de macht te grijpen. Maar dat mislukte. Veel patriotten vluchtten toen naar Frankrijk.
Twee jaar later begon de Franse Revolutie. Toen werden de rollen omgekeerd. Het Franse leger viel samen met de eerder gevluchte patriotten de Republiek binnen. De stadhouder vluchtte naar Engeland. Volgens de patriotten was de Republiek nu 'bevrijd'.
De Fransen vond het goed dat de patriotten het land gingen regeren. Ons land noemden ze de **Bataafse Republiek**. Maar eigenlijk waren niet de patriotten, maar de Fransen hier de baas.

B De Nederlanden onder Frans bestuur

In 1804 ging er een schok door Europa. Napoleon kroonde zichzelf tot keizer! Zijn vrouw werd keizerin van Frankrijk. Napoleon maakte van alle gebieden die Frankrijk had veroverd, één keizerrijk. Daarom stuurde hij de patriotten weg. Eerst maakt hij nog zijn broer Lodewijk tot koning van **Koninkrijk Holland**. Maar Napoleon vond Lodewijk niet streng genoeg. In 1810 stuurde hij ook Lodewijk weg. Toen werd ons land een provincie van het Franse keizerrijk.

C Een grote verandering

Napoleon besloot dat voortaan iedereen in zijn rijk dezelfde maten en gewichten moest gebruiken: de meter, de liter en de kilo. Tot die tijd verschilden maten en gewichten per gewest en soms zelfs per stad. Het duurde even voordat iedereen ook echt de nieuwe maten en gewichten ging gebruiken. Mensen bleven nog lange tijd rekenen in el, voet, roede, pint, maatje of wichtje.

BRON 8 Op 9 oktober 1811 bezocht keizer Napoleon Amsterdam. Op de Dam staan soldaten te paard in een rij: ze vormen een erewacht. Schilderij uit 1811.

1 Dit weet je al

Hoe werd ons land in de achttiende eeuw bestuurd?
Het land was een *koninkrijk / republiek*. Er waren geen provincies maar *gewesten / streken*. Er was geen koning, maar een *stadhouder / burgemeester*. Deze *graaf / prins* stamde af van de familie van Willem van Oranje. Hij leidde *de VOC / het leger*.

2 Lees: A Patriotten

a Waarom waren de patriotten in die tijd tegen de stadhouder?
Gebruik in je antwoord de woorden tussen de haakjes. Je mag de woorden een beetje veranderen als dat nodig is voor de zin.
1 (*absolute, gedragen*)

....

....

2 (*afkomst, macht*)

....

....

b In de tekst staat de zin: *Toen werden de rollen omgekeerd.*
Leg dit uit. Maak de zinnen af.

Eerst vluchtten ....

.... Toen zij terugkeerden, vluchtte

....

c Waarvan was – volgens de patriotten – de Republiek bevrijd?

....

3 Lees: B De Nederlanden onder Frans bestuur

Zet de zinnen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 4.

.... Napoleon benoemt zijn broer tot koning van Holland. Nederland heet Koninkrijk Holland.

.... De patriotten hebben de macht. Nederland heet de Bataafse Republiek.

.... Nederland bestaat niet meer, maar hoort bij het Franse Keizerrijk.

.... Napoleon kroont zichzelf tot keizer van Frankrijk.

4 Bekijk bron 8

a Zie je Napoleon, op zijn witte paard? Zet een rondje om Napoleon.
b De soldaten te paard vormen een erewacht. Waarvoor was die erewacht?
☐ Om laten zien hoe machtig Napoleon is.
☐ Om Napoleon te beschermen.
☐ Om het bezoek extra feestelijk te maken.
☐ Om klaar te staan voor de aanval.
c Teken de vlag die op het paleis op de Dam wappert.

d Welke de vlag is dit? De F.............................. vlag.

5 Lees: C Een grote verandering

a Vóór de Franse tijd hadden mensen zelfs per product verschillende maten en gewichten. Een buitelaartje in Delft bijvoorbeeld was 9 kilo boter. Eén 'kop' was 0,5 kilo boter. In Alkmaar was één kop 0,9 kilo boter. Stel: jij bent een handelaar in 1770. Je koopt in Delft een buitelaartje. In Alkmaar vraagt een koper hoeveel boter je bij je hebt. Jij zegt:

'In Delft was dat .... koppen, maar hier in

Alkmaar zijn het .... koppen.'

b Bedenk een voordeel en een nadeel van het invoeren van dezelfde maten en gewichten in een land.

Voordeel: ....

....

Nadeel: ....

....

D Het einde van Napoleon

Napoleon veroverde veel land. Het was zijn droom om van alle Europese landen één rijk te maken. Maar toen hij probeerde om Rusland te veroveren, werd dat een ramp. Van de half miljoen soldaten waarmee hij Rusland introk, keerden er maar 20.000 terug. De andere Europese landen zagen hoe zwak Napoleon nu was en gingen samenwerken. Samen gingen ze strijden tegen Napoleon. Napoleon wist nog een nieuw leger samen te stellen, maar in 1815 werd hij bij het plaatsje Waterloo verslagen.

BRON 9

Jan Dumonceau was een Nederlandse kapitein in het leger van Napoleon in Rusland. In 1812 schreef hij in zijn dagboek:
'Steeds meer gieren en raven trekken met ons mee, alsof ze een buit achtervolgen. In een groot deel van het leger is chaos. Dat zorgt voor lange files bij de bruggen die we over moeten. Wie valt en niet meer kan opstaan, wordt vertrapt. Zelfs een paard wordt voedsel voor ons. Als het dier op het punt staat te bezwijken wordt het, nog voor het dood is, aan stukken gescheurd.
vrij naar: Jean-François Dumonceau, Dagboek, *1812.*

BRON 10

Het leger van Napoleon in Rusland. Van het grote leger was na de Russische winter bijna niets meer over. Schilderij uit ± 1850.

E Wat bleef er over van de Franse tijd?

De Franse tijd in Nederland duurde maar kort. Maar in die tijd zijn er veel nieuwe wetten gekomen. Tot die tijd had elk gewest eigen wetten. Door Napoleon werden de wetten in het hele land gelijk. Er was voor de wet geen verschil meer tussen gewone mensen en edelen. De rechtspraak was voortaan openbaar. Napoleon heeft ook de burgerlijke stand ingevoerd: de overheid houdt sindsdien van iedere burger de belangrijkste gegevens bij.

Dit moet je onthouden

Patriotten waren tegen de stadhouder en voor de Franse Revolutie. Ons land heette de Bataafse Republiek toen de patriotten aan de macht waren. Daarna werd Napoleons broer koning van Koninkrijk Holland. Toen Napoleon was verslagen, bleven in Nederland de nieuwe wetten, en gingen mensen dezelfde maten en gewichten gebruiken.

Bataafse Republiek
Naam van Nederland van 1795-1806, toen de patriotten de baas waren.
Koninkrijk Holland
Naam van Nederland van 1806-1812, toen de broer van Napoleon koning was.
patriot
Iemand die in de achttiende eeuw tegen de stadhouder was.

6 Lees: D Het einde van Napoleon

a Hoe kon Napoleon worden verslagen? Vul de zinnen aan.

1 Hij had bijna al zijn soldaten ....

....

2 Europese landen ....

....

b Waar werd Napoleon verslagen?

Bij het plaatsje ....

7 Lees bron 9
Bekijk bron 10

a Jan Dumonceau was een Nederlander. Hoe kan het dat een Nederlander soldaat was in het leger van Napoleon?

....

....

b Jan ziet steeds meer gieren en raven. Waarom volgden deze vogels de soldaten, denk je?

....

....

c In bron 10 zie je linksonder in de hoek twee naakte lichamen liggen. Wat is er met deze mensen gebeurd, en waarom zijn ze naakt, denk je?

- ☐ Deze soldaten zijn gestorven, andere soldaten hebben hun kleding afgenomen.
- ☐ Deze soldaten zijn gestorven van de kou, omdat ze geen kleren aanhadden.
- ☐ Deze soldaten probeerden de rivier over te zwemmen en zijn toen verdronken.

8 Lees: E Wat bleef er over van de Franse tijd?

a De overheid houdt de belangrijkste gegevens van mensen bij. Dit heet:

de b.................... s.................... .

b Geef drie voorbeelden van zulke belangrijke gegevens.

1 ....

2 ....

3 ....

9 Dit weet je nu

Wat waren de gevolgen van de Franse Revolutie voor de Nederlanden?
Wat veranderde er in de Nederlanden door de Franse tijd? Kruis het aan.

	Vóór de Franse tijd	Na de Franse tijd
De overheid houdt gegevens van mensen bij.		
De rechtspraak is openbaar.		
De stadhouder leidt het leger.		
Iedereen is voor de wet gelijk.		
In het hele land dezelfde maten en gewichten.		
In het hele land dezelfde wetten.		
Wetten verschillen per gewest of stad.		

Tips voor de toets

Begrippen: patriot, Bataafse Republiek, Koninkrijk Holland
Lees 'Dit moet je onthouden'.

2 4 Slaven op de plantages

? *Waarom kwam er slavenhandel en hoe kwam er een verbod op slavernij?*

A Plantages in de tropen

Handelsschepen van de West-Indische Compagnie (WIC) voeren naar Amerika. Ze haalden daar producten en verkochten die in Europa. Dat waren producten die alleen in een tropisch klimaat groeien, zoals katoen, cacao, koffie, suiker of tabak. De Europeanen verbouwden die op **plantages** in hun koloniën. Ook de WIC had daarvoor gebieden veroverd: de eilanden van de Antillen en Suriname. Vooral in Suriname was de grond heel vruchtbaar. Daar waren dan ook veel plantages.

B Zwarte slaven

Het zware werk op de plantages deden zwarte slaven. Ze waren per schip uit West-Afrika gehaald. In Amerika werden deze mensen aan plantage-eigenaren verkocht. Sommige eigenaren waren goed voor hun slaven, maar andere helemaal niet. De slaven maakten lange dagen. De opzichters waren streng. Wie niet hard genoeg werkte of probeerde te vluchten, kreeg met de zweep. Soms durfden slaven toch in opstand te komen of te vluchten.

Niet alle slaven hadden het zwaar. Een vakman, zoals een metselaar of timmerman, deed lichter werk en had het daardoor wat beter. Ook een huisslaaf had het soms goed en werd gewaardeerd door zijn meesters. Maar dit was maar een kleine groep, en ook deze mensen waren niet vrij.

C Handel in mensen

Slavernij was in de achttiende eeuw normaal, ook in Afrika. Als daar twee stammen oorlog hadden, namen de overwinnaars de verliezers als slaven mee. Ook de Arabieren handelden al eeuwenlang in slaven. Europese handelaren maakten daar handig gebruik van. Ze ruilden de slaven tegen gereedschap en geweren. Met die wapens kon een Afrikaanse vorst makkelijk een volgende stammenoorlog winnen. De handelaren wisten daardoor zeker dat er altijd genoeg nieuwe slaven waren.
Veel handelaren gingen in de slavenhandel. Je kon er goed mee verdienen! Deze handel duurde tweehonderd jaar. In die periode zijn er elf miljoen zwarte Afrikanen als slaaf naar Amerika gebracht. Daarvan is een half miljoen door Nederlanders vervoerd.

BRON 11 Slaven aan het werk op een katoenplantage. Ze plukken katoen en zorgen voor het vervoer. Tekening uit 1830.

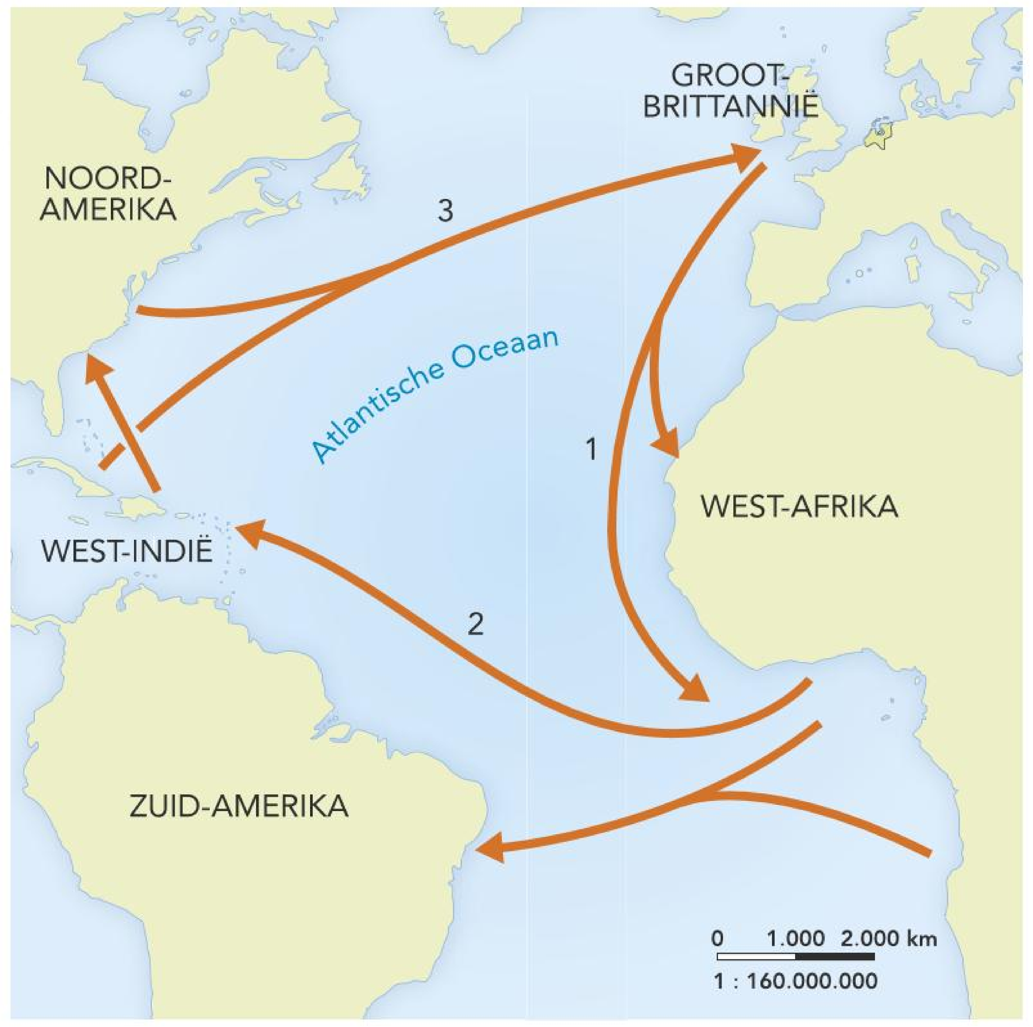
1 Dit weet je al

Vul in. Kies uit: *cacao – koffie – koloniën – schip – tropisch – plantages*

Europese landen hadden .... in Amerika. Ze legden daar .... aan voor het verbouwen van katoen, ..., tabak of .... Die planten groeiden alleen in een .... klimaat. De producten werden per .... naar Europa vervoerd.

2 Lees: A Plantages in de tropen

Gebruik bij deze opdracht een atlas. Gebruik figuur 2.
- Zet de letters NL in Nederland.
- Omcirkel de Nederlandse Antillen.
- Kleur Suriname groen.

Figuur 2.

3 Lees: B Zwarte slaven

a Slaven op de plantages hadden een zwaar leven. Geef daarvan vier voorbeelden. Schrijf het in trefwoorden op.

1 ....

2 ....

3 ....

4 ....

b Ga naar werkblad 4 op bladzijde 184, en maak de opdracht.

4 Lees: C Handel in mensen

a Kijk nog eens in figuur 2. Je ziet de route van de Europese schepen. Bij elk nummer vervoerden ze iets anders. Wat precies?
1 *slaven / wapens / cacao, tabak en katoen*
2 *slaven / wapens / cacao, tabak en katoen*
3 *slaven / wapens / cacao, tabak en katoen*

b Hoeveel keer maakten de handelaren winst door deze reis? .... keer.

5 Bekijk bron 11

a Beschrijf de verschillen tussen de zwarte slaven en de blanke opzichter in bron 11.

	Zwarte slaven	Opzichter
kleding		
wapens		
werk		

b Slaven mochten geen schoenen dragen. Waarom?

....

....

6 Je oefent: gebonden zijn aan tijd en plaats

a Hoe dachten de meeste handelaren in de achttiende eeuw over slavernij?
☐ Slaven zijn handelswaar waarmee je goed kunt verdienen.
☐ Slaven zijn mensen, en sommige mensen zijn nu eenmaal slaaf.
☐ Slaven zijn mensen, en mensen mogen geen slaaf zijn.

b Hoe denk jij over slavernij? Onderstreep je antwoord bij a.

c Hoe komt het dat jij anders over slavernij denkt dan de handelaar vroeger?
Praat erover met een klasgenoot. Vul dan in.

Dit komt doordat mensen ....

zijn aan .... en plaats.

D Verbod op slavernij

De Franse Revolutie begon doordat de Fransen meer vrijheid en gelijkheid wilden. Ook andere Europeanen namen deze nieuwe ideeën over. Daardoor gingen sommige Europeanen ook anders over slavernij denken. Als alle mensen gelijke rechten hebben, dan geldt dat ook voor zwarte mensen, vonden ze. Andere mensen vonden het niet bij het christelijke geloof passen om een mens als slaaf te hebben.
In Engeland richtten deze mensen een vereniging op tegen de slavernij. Ze noemden zich **abolitionisten** (*to abolish* is Engels voor 'afschaffen'). Eerst kregen ze veel tegenstand van plantage-eigenaren, scheepseigenaren, handelaren en bankiers. Maar ze wisten zoveel mensen te overtuigen dat de Engelse regering in 1833 de slavernij in alle Engelse koloniën verbood. Daarna deden andere landen dat ook. Nederland verbood de slavernij in 1863.

Dit moet je onthouden

In de achttiende eeuw handelden Europese landen in slaven, ook Nederland. Slaven werden met schepen van West-Afrika naar Amerika gebracht. Daar werkten ze op plantages in de Europese koloniën. Ze werden vaak slecht behandeld. Abolitionisten waren tegen de slavernij. Ze wisten steeds meer mensen te overtuigen. Daardoor werd in de negentiende eeuw de slavernij afgeschaft.

BRON 12 De Europese soldaat John Stedman reisde in de achttiende eeuw door Suriname.
Hij zag hoe slecht slaven soms werden behandeld. Daarom schreef hij er een boek over. Deze tekening komt uit dat boek.
De man was voor straf opgehangen aan een ijzeren haak. Na drie dagen leefde hij nog. Toen sloeg een soldaat hem uit medelijden dood.

BRON 13 Het eiland Curaçao is één van de Antillen. Hier kwamen in 1795 slaven in opstand. Hun leider heette Tula. De opstand werd neergeslagen. Tula werd gemarteld en gedood. Op de plek waar dat gebeurde, staat nu dit monument.

abolitionist
Iemand die in de achttiende en negentiende eeuw streed voor afschaffing van de slavernij.
slavernij
Als een mens als iemands bezit wordt gezien, en gedwongen voor hem moet werken.
plantage
Groot landbouwbedrijf in de tropen, waar meestal één product wordt verbouwd.

7 Lees: D Verbod op slavernij
Bekijk bron 12
Je oefent: bronnen

a Zet de zinnen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 4.

.... Nederland schafte de slavernij af.

.... Engeland verbood de slavenhandel.

.... Slavenhandel door Europese landen.

.... Abolitionisten gingen samenwerken.

b Streep door en vul aan.
Bron 12 is een *directe / indirecte* bron. Dat weet ik, omdat ....

....

c Voor welke vraag is bron 12 een bruikbare bron?
- ☐ Welke straffen kreeg een slaaf in Suriname?
- ☐ Hoeveel slaven waren er in Suriname?
- ☐ Waren alle plantage-eigenaren wreed tegen hun slaven?

8 Bekijk bron 13

a Een monument herinnert mensen aan iets wat vroeger is gebeurd. Waar herinnert dit monument mensen aan?

....

b Het monument heet *Desenkadená*. Dat betekent 'verbreken van de ketenen' (ketenen zijn ijzeren kettingen). Wat bedoelde de beeldhouwer hier vooral mee?

....

....

c Stel: er komt een nieuw monument ter herinnering aan de slavernij. Alle Nederlandse jongeren mogen een voorstel doen. Hoe ziet jouw ontwerp er uit? Teken het in het vak hiernaast. Zorg dat het past bij het onderwerp. Geef het monument ook een naam.

9 Dit weet je nu

Waarom kwam er slavenhandel en hoe kwam er een verbod op slavernij?
Streep de foute woorden door.
Veel Europese landen hadden *koloniën / producten* in tropische landen. Ze legden er *havens / plantages* aan. Het zware werk deden *Afrikaanse / indiaanse* slaven. Aan de *slavenhandel / oorlog* werd veel geld verdiend. Abolitionisten zorgden ervoor dat er een einde kwam aan de *slavernij / koloniën*.

Tips voor de toets
Begrippen: abolitionist, plantage, slavernij
Lees 'Dit moet je onthouden'.

2 5 Dit heb je geleerd

DIT WEET JE NU

1 Je weet waardoor er kritiek kwam op de Franse koning.
2 Je weet hoe de Franse Revolutie verliep voor het Franse volk.
3 Je weet welk gevolgen de Franse Revolutie had voor de Nederlanden.
4 Je weet waarom er slavenhandel kwam en hoe er een verbod op slavernij kwam.

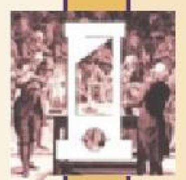
DIT KUN JE NU

1 Je kunt directe en indirecte bronnen herkennen.
2 Je kunt bepalen waarvoor een bron bruikbaar is.

BRON 14

1700

TIJD VAN PRUIKEN EN REVOLUTIES (1700-1800)

1750

1750 ► Verlichtingsideeën raken bekend in Europa.

1788-1789 ► Mislukte oogsten in Frankrijk.
1789 ► Franse Revolutie.
1793-1799 ► Jaren van terreur. Lodewijk XVI en Marie-Antoinette onthoofd.
1795-1806 ► Patriotten en de Bataafse Republiek.

1800

1804 ► Napoleon keizer van Frankrijk.
1806-1810 ► Koninkrijk Holland.
1807 ► Engeland verbiedt de handel in slaven.
1810 ► Nederland hoort bij het Franse keizerrijk.
1815 ► Napoleon verslagen bij Waterloo.
1833 ► Engeland verbiedt de slavernij.

1850

Mensen in de tijd

1

Welke gebeurtenissen horen bij deze jaartallen? Schrijf ze erachter.

1789 ....
1795 ....
1804 ....
1815 ....
1833 ....

2

Zet de zinnen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 8. Twee nummers zijn al ingevuld.

4 De Franse koning wordt afgezet en later onthoofd.
...... Fransen hebben kritiek op hun koning.
...... In Parijs bestormen mensen de Bastille.
...... Mensen uit de Verlichting krijgen nieuwe ideeën over het bestuur.
...... Napoleon komt aan de macht.
8 Napoleon wordt verslagen bij Waterloo.
...... Napoleon verovert bijna heel Europa.
...... Terreur door de leiders van de revolutie.

Mensen in hun land

3 Bekijk bron 14 en de tijdbalk

a Welk land is in 1812 het grootste land van West-Europa?

....

b Wat is de hoofdstad van dit land?

....

c Hoe heette Nederland vóór 1789?

....

d Hoe heette Nederland van 1795-1806?

....

e Hoe heette Nederland van 1806-1815?

....

Figuur 3.

4

a Kleur in figuur 3 het gebied dat in 1812 tot het Franse Rijk behoorde.
b Welke landen uit onze tijd liggen in dat gebied?

....
....
....
....
....

BEGRIPPEN

abolitionist
absolute koning
Bataafse Republiek
Franse Revolutie
Koninkrijk Holland
monarchie
patriot
plantage
slavernij
terreur
Verlichting

---

grondrecht
grondwet

PERSONEN

Lodewijk XVI (de zestiende) **(1754-1793)**
Koning van Frankrijk. Hij werd tijdens de Franse Revolutie onthoofd.

Marie-Antoinette (1755-1793)
Koningin van Frankrijk en vrouw van Lodewijk XVI. Zij werd tijdens de Franse Revolutie onthoofd.

Napoleon Bonaparte (1769-1821)
Frans generaal, en later keizer van Frankrijk. Hij veroverde grote delen van Europa en voerde nieuwe wetten in.

BRON 15

Personen

5

Toen Napoleon was verslagen, moest hij de rest van zijn leven op het eiland Sint-Helena blijven.

a Bedenk waarom hij juist naar dit eilandje middenin de oceaan werd gestuurd.

....

....

b Bekijk figuur 4. Napoleon staat eenzaam onder een palmboom op Sint-Helena. Hij denkt na over de tijd toen hij over Frankrijk en de rest van Europa heerste. Schrijf in de denkwolkjes links van de palmboom dingen waar hij trots op kan zijn. Je mag trefwoorden gebruiken.

c Schrijf in de denkwolkjes rechts dingen waar hij met spijt aan terugdenkt.

Figuur 4. Napoleon op Sint-Helena.

Begrippen oefenen

6 Bekijk bron 15

Hier zie je nog eens het plaatje bij dit tijdvak:

Welk apparaat uit het plaatje zie je ook in bron 15?

....

7

a Welk woord wordt hier bedoeld? Schrijf de letter van het antwoord voor de zin. De eerste letter staat er al.

B Een ... koning heeft alle macht in zijn land.
.... Zij werden in 1795 de baas in Nederland.
.... Tijdens de ... gingen mensen zelf nadenken en onderzoeken.
.... De naam van de opstand vanaf 1789 in Frankrijk.
.... In 1796 heette ons land de Bataafse ...
.... Naam voor iemand die vóór de afschaffing van de slavernij was.
....-Antoinette, koningin van Frankrijk.
.... In deze wet staan de grondrechten van de mensen van het land.
.... Landbouwbedrijf waar slaven werken.

O patriotten	N Verlichting	R Marie
E plantage	A Franse Revolutie	P Republiek
~~B absolute~~	A abolitionist	T grondwet

b Van boven naar beneden lees je bij a de naam:

....

Dit is de achternaam van ....

Dit weet je nu

8

Vul in en streep door.

a Hoe kregen de mensen van de Verlichting nieuwe ideeën?

Door zelf te d.. en

door o.. te doen.

b Waarom kwam het Franse volk in opstand tegen de koning?

1 Door ideeën uit de Verlichting over het

b.. van het land.

2 Doordat *goed / slecht* bestuur de

r.. oneerlijk was verdeeld.

c Waardoor kwam er in de achttiende eeuw slavenhandel?

Doordat er arbeiders nodig waren op de

p.. in de koloniën.

d Hoe kwam er een eind aan de slavenhandel?

Door de strijd van de a.. .

2 Keuzeopdrachten

A Pruik op, pruik af

A Koning met pruik

In de zeventiende en achttiende eeuw was het dragen van pruiken in de mode. De Franse koning Lodewijk XIII (de dertiende) begon ermee. Hij wilde met zijn pruiken verbergen dat hij kaal was. Zijn onderdanen deden hem na. Mensen droegen ook pruiken omdat ze vaak hoofdluis hadden. Als er luizen in een pruik zaten, had je zelf geen last van jeuk. Hun eigen haar was heel kort. Pruikenmakers kochten het lange haar van arme mensen en verwerkten dit tot pruiken. Voor een pruik was mensenhaar het mooist, maar wel duur. Daarom gebruikten ze ook wel paardenhaar of geitenhaar.

BRON 1 De grote bos krullen maakte van deze man een indrukwekkende verschijning. Pruikenmode aan het eind van de zeventiende eeuw.

Je maakt een tijdbalk van de haarmode van vóór en na de Franse Revolutie.

1 Lees alle teksten
Bekijk alle bronnen

Vul het schema in.

Bron/ figuur	**Wel of geen pruik?**	**Haarmode** (bijvoorbeeld: lang, kort, stijl, krullen, opgestoken)
1		
3		
4		

2 Bekijk bron 2

Pruiken werden wit gemaakt met meel.

a Waarvoor gebruik je meel normaal?

....

b In Frankrijk mislukte in 1789 de oogst. De mensen kwamen in opstand omdat ze honger leden. Waarom waren ze vooral boos op mensen die witte pruiken droegen?

....

....

Figuur 1. Plaatje uit een kappersboek.

B Versierde pruiken

Rond 1660 waren pruiken in de mode met heel veel krullen die tot ver over de schouders vielen. In de tweede helft van de achttiende eeuw werden heel hoge pruiken populair. De pruikenmode werd extreem. Niet alleen versierden vrouwen hun pruiken met bloemen, hoeden of linten, maar ook met bootjes, minituintjes en soms zelfs met een vogelkooi (met echte vogels erin!).

BRON 2 Een pruik onderhouden was lastig, want je kon die moeilijk wassen. Daarom werd een pruik in de achttiende eeuw wit gepoederd, zodat hij altijd schoon leek. Mannen die niet zo rijk waren, droegen hun haar in een lage staart en poederden het soms. Zo leek het net alsof ze toch een pruik droegen.

C Uit de mode

Na de Franse Revolutie wilden mensen geen overdreven pruiken meer dragen. Pruiken hoorden bij een tijd die voorbij was, en wie wilde er nou ouderwets zijn? Natuurlijk wilden mensen er toch mooi uitzien. De mode was geïnspireerd op de beelden van de oude Grieken. De vrouwen droegen een soort hemdjurk met een heel hoge taille. Hun kapsels waren simpel, maar wel elegant. Ze staken hun haar op en versierden het met eenvoudige linten. Het was hun eigen haar.

BRON 3 Plaatje uit een modetijdschrift uit 1778.

3 Bekijk figuur 1

Eén van de dames draagt een hoed. Kun je die ontdekken? Kleur de rand van de hoed.

4

a Maak een tijdbalk van de haarmode in en na de pruikentijd.
Doe het zo.
- Plak 2 of 3 vellen A4-papier met de korte kanten aan elkaar.
- Trek in de lengte een lijn over het midden. Dat is je tijdbalk. Schrijf op de tijdbalk de jaartallen 1650 - 1700 - 1750 -1800 - 1850. Zorg dat elk vak even groot is.

b Zoek plaatjes van verschillende kapsels en pruiken uit de periode 1650-1850. Plak ze boven en onder de tijdbalk. Trek lijnen van de plaatjes naar de tijdbalk.

c Vind jij een van de kapsels uit dit hoofdstuk helemaal geweldig? Probeer het na te maken, bij jezelf of bij een klasgenoot.

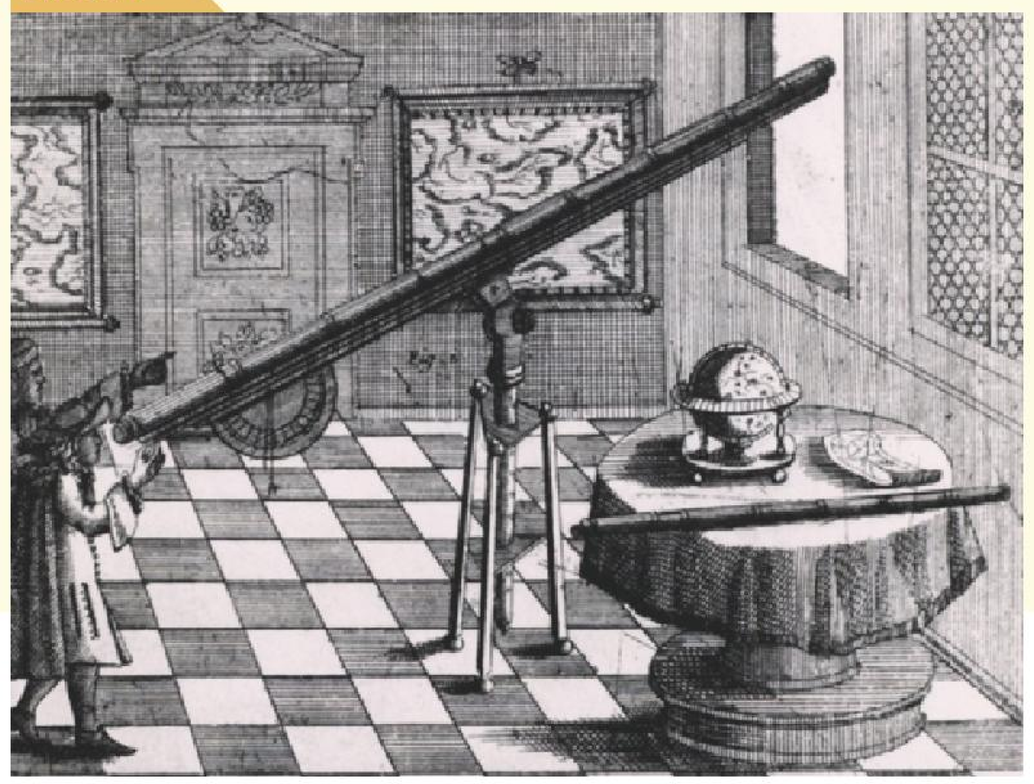
BRON 4 Plaatje uit een modetijdschrift na de Franse Revolutie.

B Planeten in de woonkamer

A Bijgelovige Friezen

De wereld vergaat! Dit staat in een boekje dat in 1774 in Friesland wordt uitgegeven. De schrijver legt daarin uit dat binnenkort alle planeten én de maan tegen elkaar zullen botsen. De aarde raakt hierdoor uit haar baan, komt te dicht bij de zon en zal daar verbranden. Veel mensen geloven het. Ze zijn doodsbang.
Allemaal bijgeloof, vindt Eise Eisinga in het Friese stadje Franeker. Hij is een geleerde uit de tijd van de Verlichting. Eise heeft wiskunde en sterrenkunde gestudeerd. Hij kan bewijzen dat wat in het boekje staat niet klopt. Maar hoe kan hij de bijgelovige Friezen overtuigen? Deze mensen hebben geen idee hoe het zonnestelsel er uitziet.
Dan kijkt Eise omhoog, naar het plafond van zijn woonkamer, en opeens weet hij het: daar gaat hij een planetarium maken – een model van de aarde, zon, maan en planeten. En niet zomaar een planetarium, maar een soort klok waarin niet de wijzers maar de hemellichamen bewegen. De mensen kunnen dan precies zien hoe de planeten staan en zullen zich niet meer bang laten maken door domme praatjes. Nog diezelfde dag begint hij aan het reusachtige project.

BRON 1 Een sterrenkundige uit de achttiende eeuw doet onderzoek. Ook Eise Eisinga bestudeerde op deze manier de planeten.

Je bekijkt het planetarium van Eisinga.

1 Lees: A Bijgelovige Friezen
Bekijk bron 1

Vergelijk Eise Eisinga (toen) met een sterrenkundige uit onze tijd (nu).
Zet steeds een rondje om het juiste woord.

- Iets opzoeken op internet. *toen / nu*
- Een tekening maken om iets te onthouden. *toen / nu*
- Een foto maken om iets te onthouden. *toen / nu*
- Vanuit je huiskamer door een telescoop turen. *toen / nu*
- Een brief schrijven om iets te vragen. *toen / nu*
- Iemand opbellen om iets te vragen. *toen / nu*

2 Lees: B Geniaal ambachtsman, en: C Na zeven jaar is het klaar! Bekijk bron 2

a Wat is een bedstee? Zoek het op als je het niet weet.

....

b Eisinga moest voor het raderwerk zelf de spijkers smeden. Schat hoeveel spijkers dat waren. Tip: bedenk dat Eisinga zeven jaar over de bouw deed.
10.000 spijkers / 1000 spijkers / 100.000 spijkers

B Geniaal ambachtsman

Op zolder bouwt Eise Eisinga een raderwerk waardoor de planeten en hun manen kunnen bewegen. Hij maakt tandwielen, hoepels, schijven, stangetjes, bolletjes en duizenden spijkers. Alles met de hand. De slinger van een grote (Friese) staartklok moet alles in beweging houden.
Maar dan ontstaat er een probleem. De slinger zal 20 centimeter door het plafond van de bedstee hangen. Mevrouw Eisinga protesteert: Eise moet alles aanpassen en heel veel werk opnieuw doen.

C Na zeven jaar is het klaar!

In 1781 is het zover. Aan het plafond van de woonkamer draaien de planeten, precies zoals ze op dat moment aan de hemel staan. Ze hebben een schaal van 1 op 1.000.000.000.000 (dat wil zeggen dat elke millimeter één miljoen kilometer voorstelt). Middenin staat de zon. Uit de gleuven eromheen steken stangetjes met daaraan bolletjes. Dat zijn de planeten. Ze draaien om de zon. Het Mercuriusbolletje doet dat in 88 dagen. Het bolletje dat Saturnus voorstelt, doet er meer dan 29 jaar over. Net als de echte planeten.

BRON 2 Het planetarium van Eise Eisinga kun je nog steeds bezoeken. Ook de beroemde bedstee kun je er zien.

3

Neem een kijkje in het planetarium van Eise Eisinga. Ga naar: *www.planetarium-friesland.nl*. Klik rechtsonder op 'Bekijk de huidige stand van het planetarium'.
Je ziet nu het plafond in het huis van Eisinga zoals het er nu uitziet.

a Klik linksboven op 'Toon planetennamen'. Middenin staat de zon. Welke vier planeten staan heel dicht bij de zon?

1 ....

2 ....

3 ....

4 ....

Welke planeet staat het verst van de zon?

....

b Welke tekst staat bij de ring van Jupiter? Vul de woorden in.

Eén jaar .... Jupiter is bij .... 11 .... en 315 dagen

c Welke tekst staat bij de ring van Saturnus? Vul de woorden in. Let op: deze tekst staat op zijn kop.

Saturnus .... één keer om de ....

in 29 jaar en 165 ....

d Welke planeet wordt in deze zinnen bedoeld met 'ons'? ....

e Laat nu de planeten bewegen. Daarvoor klik je linksboven op 'Zet de planeten in beweging!'. Kijk één jaar (365 dagen) naar de beweging van de planeten. De aarde heeft dan één keer rond de zon gedraaid. Klopt dat?

....

f Hoeveel keer draait Mercurius om de zon in één aardejaar? .... keer

C Godendrankje uit de tropen

A Kopje chocola, meneer?

Chocola komt oorspronkelijk uit Zuid-Amerika. Het wordt gemaakt van cacaobonen. In onze tijd wordt cacao ook verbouwd in Afrika.
In de zestiende eeuw ontdekten de Spanjaarden Zuid-Amerika. Ze leerden daar chocola kennen. De Azteken, een indianenvolk, dronken het. Voor hen was chocola een soort drug en een godendrank.
De Spanjaarden namen chocola mee naar Europa. Al gauw was er veel vraag naar. Daarom legden de Spanjaarden snel veel cacaoplantages aan in Zuid-Amerika. Ze hielden het recept voor chocola zo lang mogelijk geheim. Toch kwamen andere landen erachter. Toen gingen die in hun eigen koloniën ook cacao verbouwen.
Vanaf het einde van de zestiende eeuw werd in Europa chocola gedronken. Pas aan het eind van de achttiende eeuw werd ontdekt hoe je chocola 'hard' kunt maken. Chocola was een populaire drank. Mensen dachten dat het gezond was. Rijke vrouwen dronken het thuis. Mannen met genoeg geld gingen graag naar de koffiehuizen. Daar werden chocolade en koffie als luxe drankjes geserveerd.

BRON 1 Deze zieke dame krijgt chocola voorgeschreven door haar arts, die hier zelf een kopje meedrinkt. Schilderij uit het midden van de achttiende eeuw.

Over chocola valt veel te vertellen. Jij gaat het onderzoeken.

1 Lees: A Kopje chocola, meneer?
Bekijk bron 1

a Voor hun chocoladrank gebruikten de indianen cacao, boter, wijn, chilipepers en vanille. De Spanjaarden vonden deze drank heel vies. Toch was het een hele eer dat ze chocola van de Azteken mochten drinken. Waarom?

....

....

....

b Al snel ontdekten de Spanjaarden met welk ander product cacao wél lekker is. Welk product is dat, denk je? ....

2

Werk in groepjes. Elk groepje kiest één onderwerp.

1 Een groepje zoekt uit waar in onze tijd cacao-plantages zijn. Maak een kaart waarop je dat laat zien. Leg uit waarom juist daar cacaobomen kunnen groeien.
2 Een groepje zoekt uit hoe cacao wordt geoogst en hoe van de bonen chocola wordt gemaakt.
2 Een groepje legt uit waarom chocola goed of juist niet goed voor je is. Is het ook een medicijn?
3 Een groepje vertelt over de geschiedenis van chocola: hoe leerden mensen in Europa chocola kennen? Hoe ging dat in ons land.

Ieder groepje presenteert zijn onderzoek aan de klas. Zorg voor iets lekkers (bijvoorbeeld chocolademelk of bak een chocoladecake), zodat iedereen een goed humeur krijgt. Dat bewijst meteen hoe 'gezond' chocola is!

3 Op stoom

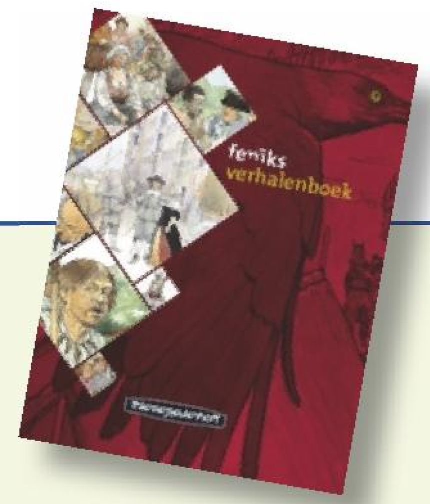
BRON 1 Een stoomlocomotief raast voorbij.

TIJD VAN BURGERS EN STOOMMACHINES (1800-1900)
Het witte plaatje is een fabriek, waar arbeiders werken. De rook uit de schoorsteen komt van de stoommachines in de fabriek. Achter de fabriek zie je burgers van de stad. Zij krijgen in dit tijdvak meer invloed op het bestuur van het land.

BRON 2 Krotwoningen in een arbeidersbuurt in Amsterdam. Foto uit 1925.

VERHAAL 15 EN 16

BRON 3 Krotwoningen in Jakarta, de hoofdstad van Indonesië. Foto uit onze tijd.

Waar gaat dit hoofdstuk over?

In de achttiende eeuw werd uitgevonden hoe je met stoomkracht een machine kunt laten werken, zoals de locomotief in bron 1. Daardoor veranderde er in de industrie snel heel veel. Voor de grote machines kwamen fabrieken, waar veel mensen werkten. In de fabrieken konden snel heel veel producten worden gemaakt. Fabriekseigenaren verdienden hier veel geld mee. Maar voor de arbeiders was het werk in de fabriek zwaar en ongezond. De armoede onder hen was groot.
De regering deed hier niets aan. Want alleen rijke burgers mochten stemmen. Daarom gingen arbeiders strijden voor kiesrecht: het recht om te stemmen bij verkiezingen. Alleen zo konden er mensen in de regering komen die iets aan de problemen deden.

In de negentiende eeuw veroverden veel West-Europese landen gebieden in Afrika en Azië. Uit deze koloniën werden grondstoffen naar Europa gebracht. Daar werden in fabrieken producten van gemaakt. Ook Nederland bezat na 1815 een kolonie in Azië: Nederlands-Indië.

Dit hoofdstuk gaat over de veranderingen in Nederland in de negentiende eeuw. De industrie en koloniën brachten ons land veel rijkdom en welvaart. Maar niet iedereen profiteerde daarvan.

1 Dit weet je al

a Welke kracht gebruikten mensen vóór de uitvinding van de stoommachines? Trek lijnen. Je houdt rechts twee woorden over.

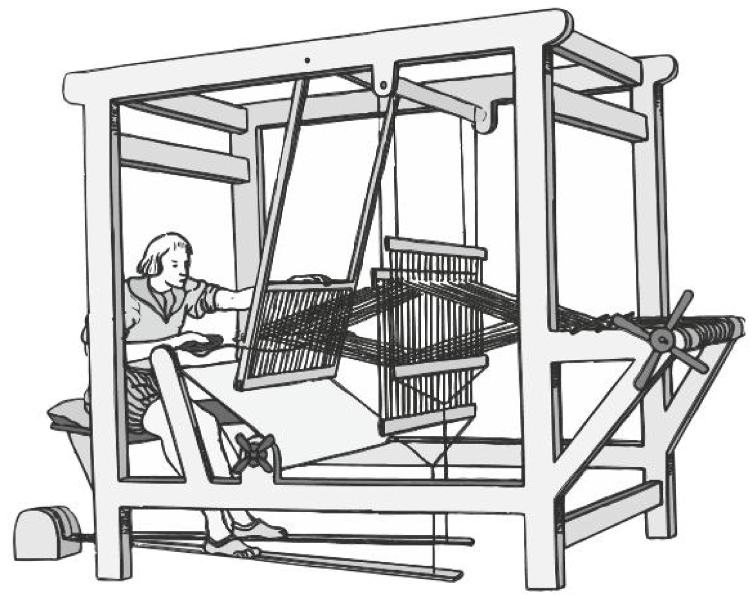
watermolen •	• spierkracht van een mens
	• zonkracht
koets •	• waterkracht
	• paardenkracht
zeilboot •	• windkracht

b Een grondstof is materiaal waarmee je een ander product maakt. Wat wordt van de volgende grondstoffen gemaakt? Kies uit: *chocola – kleding – meubels – sigaren*.

Grondstof	Product
katoen	
cacaobonen	
hout	
tabak	

2 Lees: Waar gaat dit hoofdstuk over? Bekijk bron 1

Bekijk de tekeningen hieronder. Schrijf de volgende woorden en zinnen bij de juiste tekening: *in de fabriek – arbeider is vakman – spierkracht – langzaam – goedkoop – arbeiders werken met machines – snel – kleine werkplaats – duur*.

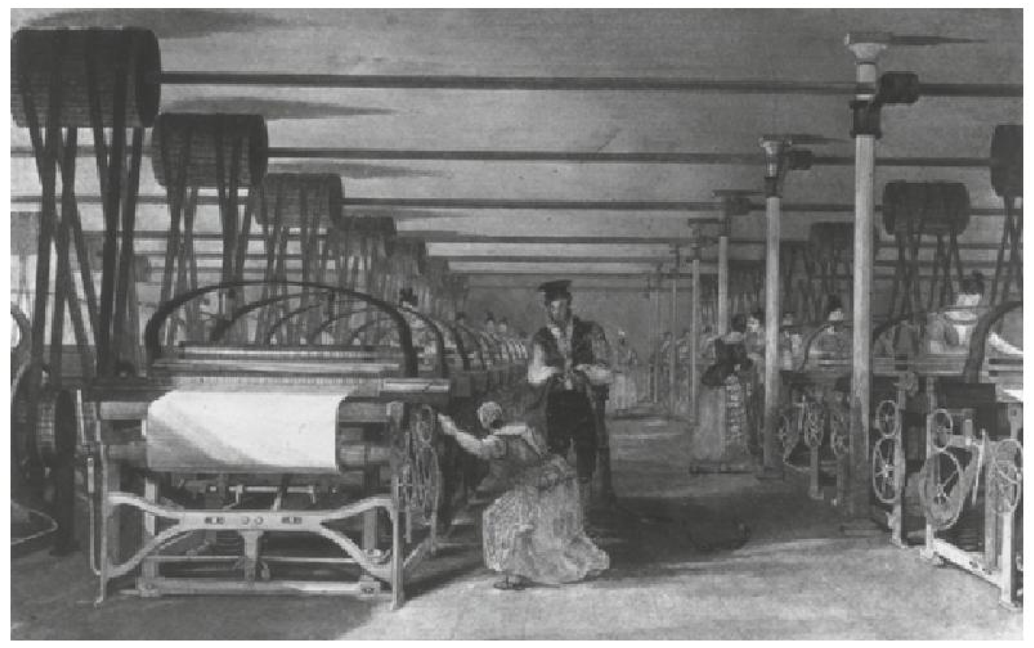

....

....

....

....

....

....

....

....

3 Bekijk bron 2 en 3

a Vul het schema in. Zet steeds een rondje om het antwoord.

	Bron 2	Bron 3
Hoe oud is de foto?	5 jaar / 100 jaar / 200 jaar	5 jaar / 100 jaar / 200 jaar
Waar is de foto gemaakt?	Jakarta Amsterdam	Jakarta Amsterdam
Wie wonen er?	kooplieden arbeiders boeren fabrieks-eigenaren	kooplieden arbeiders boeren fabrieks-eigenaren

b Bron 3 gaat *niet* over de geschiedenis van Nederland. Toch past bron 3 goed bij dit hoofdstuk. Leg uit waarom.

....

....

4 Bekijk de tijdbalk

Dit hoofdstuk gaat over de Tijd van ....

Het tijdvak duurt van het jaar .... tot ....

3 1 Koning en rijke burgers

Hoe werd Nederland een koninkrijk?
Wat veranderde er door de nieuwe grondwet?

A Koning Willem I

Tijdens de Franse Revolutie was ons land bezet door de Fransen. In 1813 vertrokken de Fransen uit ons land. De landen die Napoleon hadden verslagen, wilden ten noorden van Frankrijk een sterk land. Frankrijk zou dan nooit meer voor problemen kunnen zorgen. Een koninkrijk zou het beste zijn. Dat zou bestaan uit de gewesten van de Republiek en uit de Zuidelijke Nederlanden, wat nu België is. Ook veel Nederlanders wilden een eigen koning voor hun land. Maar wie moest koning worden?
De laatste stadhouder was in het buitenland overleden. Aan zijn zoon Willem werd gevraagd of hij koning van Nederland wilde worden. Dat wilde hij graag. Op het strand van Scheveningen werd hij blij begroet. Willem werd de eerste koning van Nederland uit de familie Van Oranje: koning Willem I (zeg: één).

BRON 4 Koning Willem I (links op de kar) op het strand bij Scheveningen. Tekening uit 1863.

B Een machtige koning

Willem I bestuurde het land samen met zijn ministers en de **volksvertegenwoordiging**. Maar de koning had de meeste macht. Willem I luisterde niet naar de volksvertegenwoordigers in de Eerste en Tweede Kamer. Hij besliste liever alles zelf. Zijn ministers gaven advies, maar deden verder keurig wat de koning zei. Willem I wilde de handel verbeteren. Mensen konden dan meer geld verdienen. Daarom liet hij kanalen graven en wegen aanleggen. Tussen Amsterdam en Haarlem ging een stoomtrein rijden over de eerste spoorlijn van ons land. Ook richtte de koning de Nederlandsche Handel-Maatschappij op. Dit bedrijf voerde alle economische plannen uit en handelde met Nederlands-Indië. Door al deze activiteiten kreeg Willem I de bijnaam Koning-Koopman.

C Problemen

Nederland en België hoorden allebei bij het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Toch waren er grote verschillen. De meeste Belgen waren katholiek, de meeste Nederlanders protestants. In het noorden spraken de mensen Nederlands, in het zuiden Frans en Vlaams. Veel Belgen waren ontevreden. Ze vonden dat de koning Noord-Nederland voortrok. De Belgen kwamen in opstand en verklaarden zich in 1830 onafhankelijk. België werd een zelfstandig land.

1 Dit weet je al

a Wat hoort bij elkaar? Trek lijnen. Je mag samen overleggen.

republiek •	• Willem van Oranje
Franse tijd •	• stadhouder
Opstand tegen Spanje •	• Napoleon

b Vul in. Kies drie woorden van 1a.
In de achttiende eeuw was ons land een

....

Een belangrijk man was de ....

.... Hij kwam uit de familie van ....

....

2 Lees: A Koning Willem I Bekijk bron 4

a In bron 4 kun je zien dat koning Willem uit Engeland kwam. Hoe zie je dat?

....

....

b Streep de foute woorden door. De mensen op het strand willen dat Nederland een *republiek / koninkrijk / deel van Frankrijk* wordt.

c Kleur in figuur 1 het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Figuur 1.

d In onze tijd zijn dit twee landen. Hoe heten ze?

....

....

3 Lees: B Een machtige koning

a Willem I kreeg als bijnaam 'Koning-Koopman'. Wat werd bedoeld met 'koopman'?
- ☐ Willem I kocht heel veel.
- ☐ Willem I deed veel voor de handel.
- ☐ Willem I zorgde dat hij heel rijk werd.

b Leg uit waarom je Willem I een goede koning vindt.

....

....

c Leg uit waarom je Willem I een slechte koning vindt.

....

....

d Hoe gaat de zin verder? De Nederlandsche Handel-Maatschappij ...
- ☐ had veel personeel in grote winkels in dienst.
- ☐ kocht en verkocht goederen uit Indië.
- ☐ verhuurde locomotieven en wagons.

4 Lees: C Problemen

a Wat waren verschillen tussen Nederlanders en Belgen? Schrijf het in het schema.

	Nederlanders	Belgen
taal		
godsdienst		

b Geef in figuur 1 de grens van Nederland aan zoals nu is. Gebruik een zwarte stift.

D De koning verliest zijn macht

Willem II (zeg: twee) volgde in 1840 zijn vader op. Een groep rijke burgers vond dat de koning te veel macht had. Zij noemden zich **liberalen**. Zij wilden invloed op het bestuur. Willem II vond dat goed, maar wilde ook zelf invloed houden. Want een koning zonder macht is geen echte koning, vond hij.
In 1848 kwamen in veel Europese landen mensen in opstand tegen hun koning. Willem II was bang dat dat hier ook zou gebeuren. Daarom gaf hij de liberalen hun zin. De liberaal Thorbecke schreef een nieuwe grondwet. Daarin stond:

- De koning mag niets meer zelf beslissen, de ministers besturen het land.
- De ministers moeten een nieuwe wet laten goedkeuren door de volksvertegenwoordiging.
- Er komen verkiezingen voor de Tweede Kamer en het provinciebestuur. Het provinciebestuur kiest de leden van de Eerste Kamer.
- Alleen mannen die veel belasting betalen, mogen stemmen. Alle andere mannen en alle vrouwen hebben geen **kiesrecht**.

BRON 5 Een burgergezin. Schilderij uit 1856.

kiesrecht
Recht om bij verkiezingen te mogen stemmen.
liberalen
Mensen die in de negentiende eeuw meer invloed op het bestuur wilden. Liberalen willen dat de overheid zich zo min mogelijk met de samenleving bemoeit.
volksvertegenwoordiging
Leden van de Eerste en Tweede Kamer. Zij worden door het volk gekozen.

Dit moet je onthouden

Na de Franse tijd werd ons land een koninkrijk. België hoorde daar bij, maar werd later een zelfstandig land. De eerste koning Willem I deed veel voor de handel. Zijn zoon Willem II liet liberaal Thorbecke een nieuwe grondwet schrijven. Daardoor had niet meer de koning maar de volksvertegenwoordiging de macht. Deze mensen werden gekozen. Maar alleen rijke mannen hadden kiesrecht. In onze tijd heeft iedere Nederlander van achttien jaar of ouder kiesrecht.

Hoe gaat dat nú?

Nederland is een *democratie*: iedere Nederlander van achttien jaar of ouder, heeft kiesrecht. Zij kiezen de bestuurders van ons land: de leden van de Tweede Kamer en de gemeenteraad. Er zijn ook verkiezingen voor de Provinciale Staten, het Europees Parlement en de waterschappen. Een waterschap zorgt voor het waterbeheer (denk aan dijken, kanalen en waterzuivering) in een gebied.

5 Lees: D De koning verliest zijn macht

a Wie volgde Willem I in 1840 op?

....

b Maak de zin af. Een groep rijke burgers noemde zich ....

c Welke kritiek hadden zij op de koning?

....

....

d Thorbecke hoorde *wel / niet* bij deze groep.

6

a Schrijf de nummers van de zinnen in de juiste kolom van het schema.
1 De koning beslist alles alleen.
2 De ministers besturen het land.
3 Rijke burgers kiezen de Tweede Kamer.
4 De koning heeft alle macht.
5 Ministers geven advies aan de koning.
6 De koning mag niet langer dingen alleen regelen.
7 De volksvertegenwoordiging heeft de meeste macht.

Vóór de grondwet van Thorbecke	Na de grondwet van Thorbecke

b Met wie ben jij het eens?
Laura zegt: 'Koning Willem-Alexander kan beter stoppen. Hij heeft toch geen macht.'
Hakim zegt: 'Koning Willem-Alexander is belangrijk voor Nederland. Hij doet veel goede dingen voor ons land.'
Ik ben het eens met *Laura / Hakim*, omdat

....

....

7 Bekijk bron 5

a Wie staan op bron 5 afgebeeld? Onderstreep als antwoord één zin van opdracht 6a.

b Wie in bron 5 mochten na 1848 stemmen?
☐ de kinderen in het midden
☐ de mannen rechts
☐ de vrouwen links

8 Lees: Hoe gaat dat nu?

a Over hoeveel jaar mag jij stemmen?

Over .... jaar.

b In Nederland zijn vijf verschillende verkiezingen. Schrijf samen op welke?

1 ....
2 ....
3 ....
4 ....
5 ....

9 Dit weet je nu

Hoe werd Nederland een koninkrijk?
Wat veranderde er door de nieuwe grondwet?
Zet de zinnen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 6.

.... België wordt een zelfstandig land.
.... De zoon van de laatste stadhouder wordt koning Willem I.
.... Frankrijk is niet langer de baas in Nederland.
.... Ministers besturen Nederland en de volksvertegenwoordigers controleren hen.
.... Thorbecke schrijft een nieuwe grondwet: de koning verliest zijn macht.
.... Willem II volgt zijn vader op.

Tips voor de toets

Begrippen: kiesrecht, liberalen, volksvertegenwoordiging
Lees: 'Dit moet je onthouden'.

3 2 Zwoegen en zweten

Hoe leefden arbeiders in de negentiende eeuw?

A Naar de stad

De uitvinding van de stoommachine was het begin van de **industriële revolutie**. Veel producten werden niet meer met de hand gemaakt, maar door machines. Die stonden in grote fabrieken. De machines maakten de producten sneller en goedkoper dan de ambachtslieden. Daardoor konden die hun producten niet meer verkopen. Veel van hen gingen nu als arbeider in de fabriek werken.
Een fabriekseigenaar bouwde zijn fabriek het liefst bij een rivier, kanaal of spoorlijn. Dat was handig voor het vervoer, want de fabriek had veel grondstoffen nodig. En voor de stoommachines was steenkool nodig als brandstof.
De arbeiders gingen dicht bij de fabrieken wonen. Zij hadden van alles nodig, dus er kwamen ook winkeliers, dokters en onderwijzers. Op die manier ontstonden grotere en nieuwe steden. Als steden groeien doordat er meer mensen gaan wonen, heet dat **urbanisatie**.

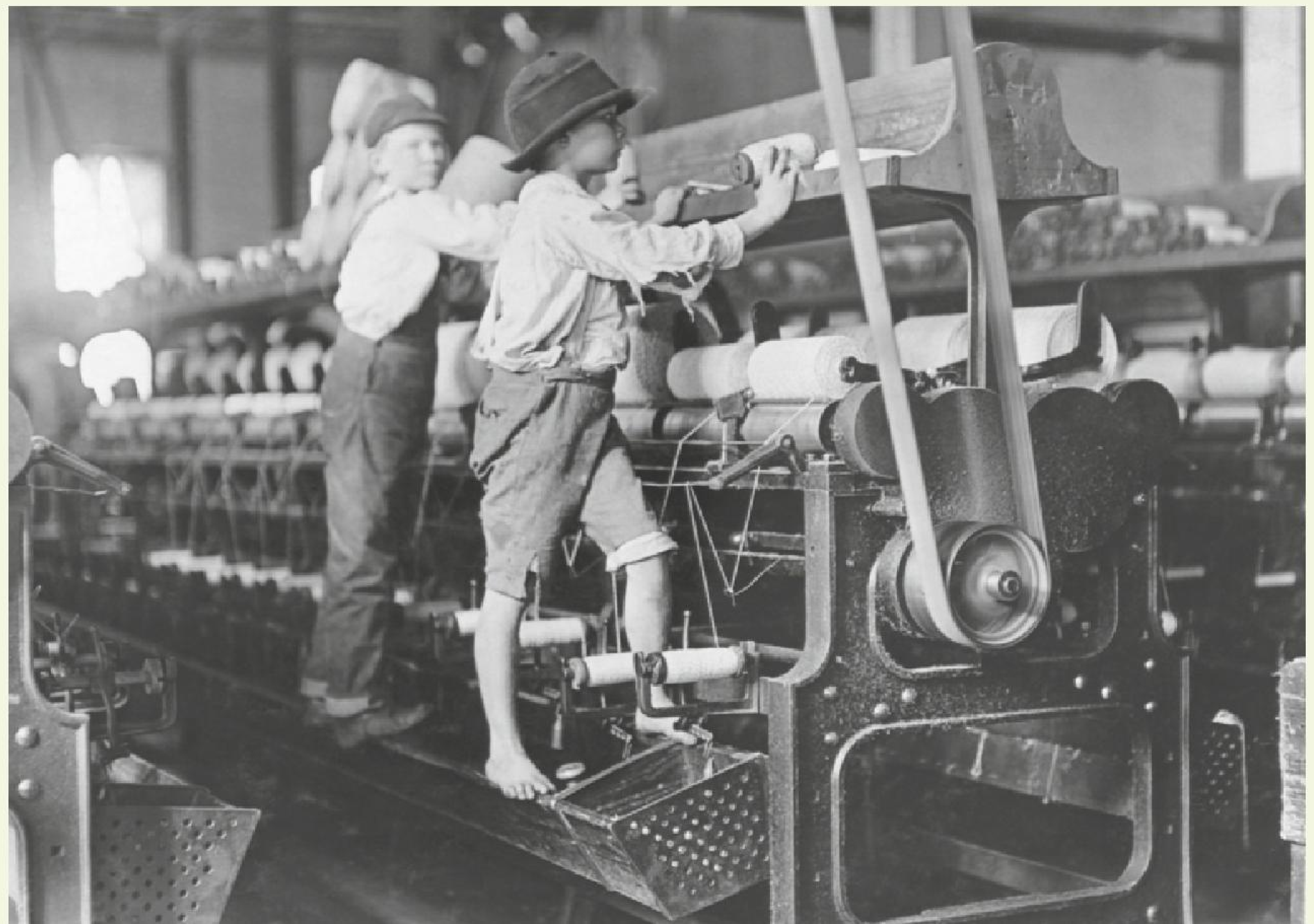
B Werken, werken, werken

Werken in de fabriek was ongezond. Het was er donker, benauwd en stoffig. De werktijden waren lang. Aan de veiligheid deed de fabriekseigenaar weinig, zodat er veel ongelukken gebeurden. Veel arbeiders waren vaak moe en ziek. Dan werkten ze door, want anders verdienden ze niets.
De lonen waren laag. Van één salaris kon een gezin niet leven. Daarom werkten er ook vrouwen en kinderen in de fabriek. Zij verdienden nog minder dan mannen. Door de **kinderarbeid** konden kinderen niet naar school.

BRON 6

In 1843 liet de overheid onderzoek doen naar kinderarbeid. Een ambtenaar schreef:
'Een van de kinderen werkt twaalf uur per dag. Het kind is vier jaar oud! Hij krijgt maar een kwartier pauze voor iedere maaltijd. Twee andere kinderen, van zes en acht jaar, werken in de winter vijftien uur lang; van 's ochtends zeven uur tot 's avonds tien uur. De kinderen worden op een schandelijke manier geslagen met een zweep of een stok. Soms slaat de baas hen met een hamer.'
naar: Rapport van de Commissie over Kinderarbeid, *1843*

BRON 7
Kinderen aan een weefmachine in een fabriek. Foto uit ± 1900.

1 Dit weet je al

Gebruik kleurpotloden. Onderstreep de woorden die:
- bij een ambacht horen met groen.
- bij stoomkracht horen met rood.

fabriek — werkplaats — spierkracht — trein — arbeider — opleiding — vakman

2 Lees: A Naar de stad

a Maak de zinnen af. Kies uit: *bedrijven – ontstond – handelaren – klanten – smid – sneller – verdween*.
Let op: je houdt twee woorden over.

Bij de timmerman, de .... en de pottenbakker kwamen geen .... meer. Want in de fabrieken werd alles .... en goedkoper gemaakt. Kleine .... gingen dicht. Veel werk ...., maar er kwam ander werk voor in de plaats.

b Bij 2a beschreef je een grote verandering in de samenleving. Hoe noemen we deze verandering? ....

c Ga naar werkblad 5 op bladzijde 185 en maak de opdracht.

3 Lees: B Werken, werken, werken
Lees bron 6

a Klaas Verroen is arbeider in de fabriek van meneer Regout. Hij vraagt: 'Meneer Regout, ik werk 14 uur per dag in uw fabriek. Toch lijden mijn vrouw en kinderen honger. Ik wil meer loon.'
Meneer Regout antwoordt: 'Nee, want ....
....
....

b Welke uitspraken zijn juist? Kruis ze aan.
- ☐ De meeste kinderen uit arme families gingen naar school.
- ☐ Arbeiders hadden een zwaar leven.
- ☐ In de negentiende eeuw was het werk in een fabriek veilig.
- ☐ Soms werkten kinderen vijftien uur per dag.

4

Ga naar werkblad 6 op bladzijde 186 en maak de opdracht.

5 Bekijk bron 7

a Omcirkel twee woorden die jij het best vindt passen bij bron 7. Kies uit:
industrie – urbanisatie – kinderarbeid – stoommachine – democratie.

b Leg aan een klasgenoot uit waarom jij deze woorden kiest.

C Zwak en ziek

De straten van de arbeidersbuurten waren modderig en vies. De lucht zat vol roet, door de rook van de fabrieken. De huizen waren vochtig en in één huis woonden vaak meer gezinnen. Binnen was geen wc. Er was geen riolering, zodat alle poep en plas in de rivier of gracht terechtkwam. Er was geen waterleiding, dus werd het water uit de rivier of gracht gebruikt om te drinken en te wassen. Hierdoor waren mensen vaak ziek.

D Een grote verandering

In de negentiende eeuw ontdekten dokters dat bacteriën je lichaam ziek kunnen maken. Dat zoveel mensen in de arme buurten ziek werden, kwam volgens de dokters doordat het er vies was. Door slechte hygiëne krijgen bacteriën meer kans. Vaak braken er besmettelijke ziektes uit, zoals cholera en tbc. Ook rijke burgers konden dan besmet worden. Daarom wilden die dat het stadsbestuur ingreep.
Vanaf 1880 gebeurde dat ook. De gemeente liet het vuil ophalen. Modderige stegen werden bestraat. Vieze grachten werden uitgebaggerd of gedempt. Er kwam riolering en waterleiding. De woningen in de arme wijken werden verbeterd. En inentingen beschermden mensen nog beter tegen besmettelijke ziektes.

BRON 8 Straat in een Amsterdamse arbeidersbuurt. Schilderij uit 1889.

BRON 9 Poepophalers in Amsterdam. De poep werd verkocht aan boeren, die het gebruikten als mest voor hun grond. Foto uit 1936.

Dit moet je onthouden

Door de industriële revolutie werden de steden groter. Dit heet urbanisatie. Werken in de fabriek was zwaar. Mensen kregen weinig betaald, zodat er veel armoede en ook kinderarbeid was. Arbeiders woonden in slechte huizen. Door slechte hygiëne werden veel mensen ziek. Vanaf 1880 verbeterde de overheid de arbeidersbuurten.

industriële revolutie
Verandering van het maken van producten met de hand naar het maken van producten met machines in fabrieken.
kinderarbeid
Als kinderen betaald werk doen.
urbanisatie
Groei van steden doordat meer mensen in de stad gaan wonen.

6 Lees: C Zwak en ziek

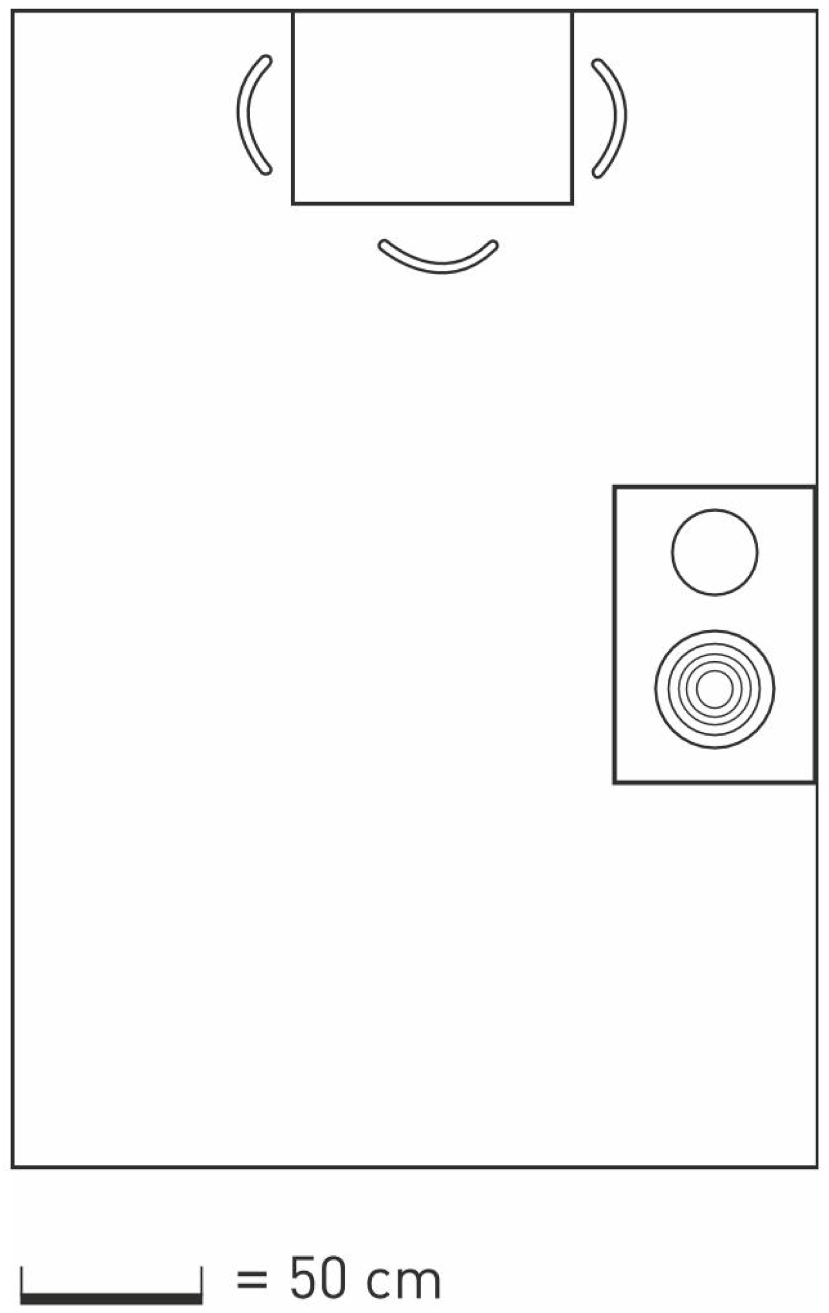
a Bekijk figuur 3. Het is een foto uit de negentiende eeuw. Je ziet een gezin in een kelderwoning in Amsterdam. Er is maar één kamer. Vul in.

Dit gezin heeft .... kinderen.

Figuur 3.

b Hieronder zie je een plattegrond van de woning. Wat gebeurt er als het gezin na een lange werkdag gaat slapen? Teken voor de vader, de moeder en de kinderen een slaapplaats. Bedenk oplossingen voor het ruimtegebrek. De tafel bij het raam, de stoelen en het fornuis rechts zijn al getekend.

7 Lees: D Een grote verandering
Bekijk bron 8 en 9

a Stel: je bent dokter in de negentiende eeuw. Jouw patiënten wonen in de straat van bron 8. Je wilt dat de mensen daar gezonder gaan leven. Wat ga je allemaal veranderen?

....

....

....

....

....

....

b Bekijk nog eens bron 3 op bladzijde 62. Zal jouw aanpak van 7a ook in Jakarta helpen?

Ja / Nee, want ....

....

....

....

....

....

....

8 Dit weet je nu

Hoe leefden arbeiders in de negentiende eeuw?

a Pak een blad A4-tekenpapier. Verdeel dat in twee gelijke delen. Schrijf midden in het eerste deel 'wonen'. Schrijf midden in het tweede deel 'werken'.
b Geef nu in elk deel met losse woorden, korte zinnen of kleine tekeningen aan hoe de arbeiders woonden en werkten.
c Ruil je blad met dat van een klasgenoot.
d Begrijp je alles wat je klasgenoot op het blad heeft geschreven en getekend? Schrijf of teken er minstens twee dingen bij.
e Draai het blad om. Schrijf op de achterkant wat het stadsbestuur na 1880 deed om de gezondheid van arbeiders te verbeteren.

Tips voor de toets

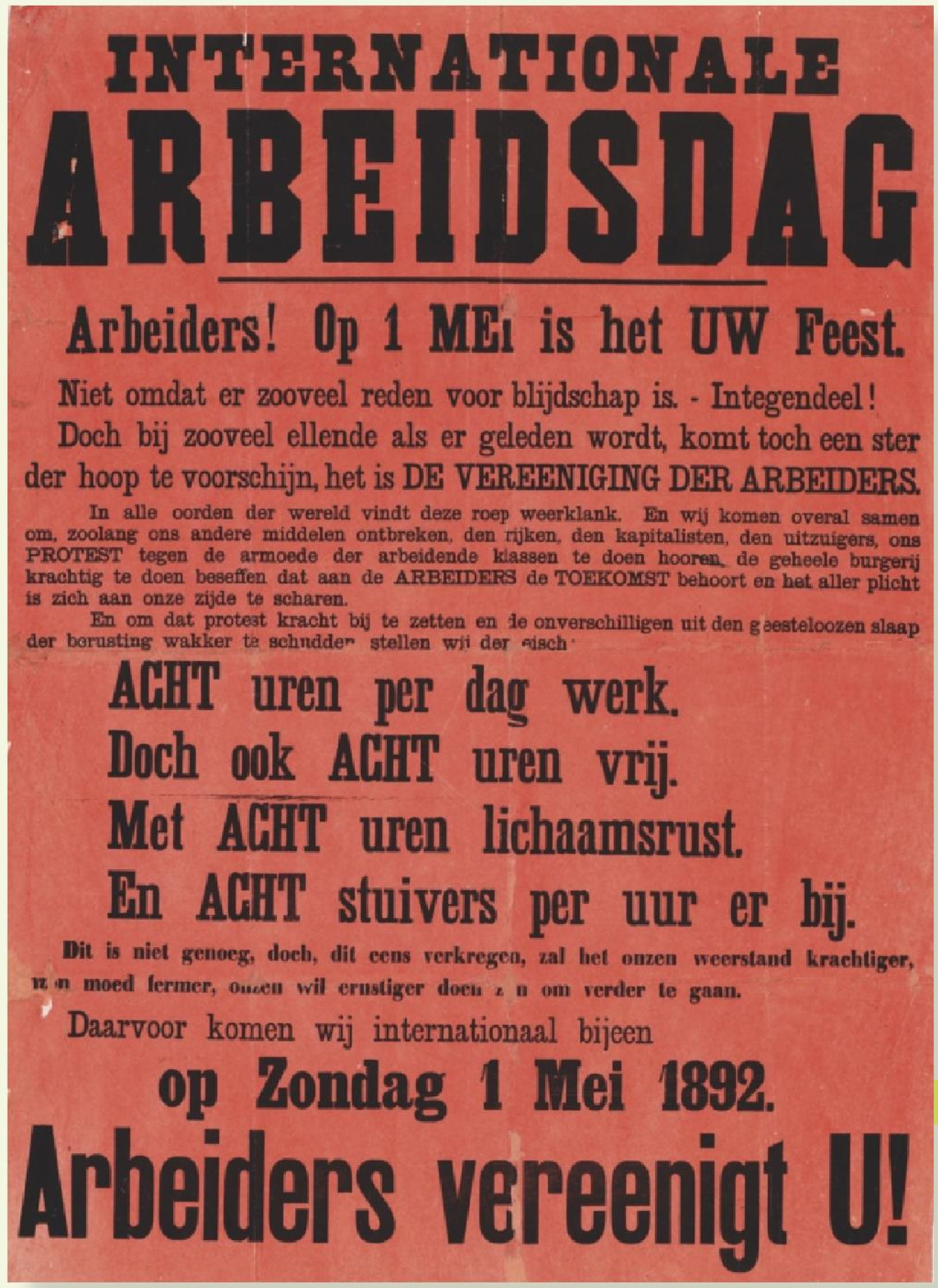
Begrippen: industriële revolutie, kinderarbeid, urbanisatie
Lees 'Dit moet je onthouden'.

3 3 De strijd van de arbeiders

Hoe streden arbeiders en vrouwen voor een beter leven?

A Samen sta je sterk!

Sommige arbeiders probeerden iets te veranderen in de fabriek. Ze gingen staken. Ze eisten een hoger loon en kortere werkdagen. Maar één stakende arbeider was voor de fabriekseigenaar geen probleem. Hij kon die arbeider ontslaan. Er waren genoeg mensen zonder werk die graag die baan wilden hebben.
De arbeiders begrepen dat ze moesten samenwerken. Als alle arbeiders tegelijk staakten, verdiende een fabrikant niets meer. Hij kon immers nooit ál zijn werknemers ontslaan. De arbeiders richtten **vakbonden** op. Elke maand gaven ze wat geld aan de vakbond. Wie ziek werd, kreeg dan van de vakbond een kleine uitkering. En als de vakbond een staking organiseerde, kregen de stakende arbeiders geld voor het gemiste loon. De vakbonden gingen strijden voor meer veiligheid in de fabriek, voor kortere werkdagen en voor hogere lonen.

BRON 10 1 mei was een feestdag voor arbeiders. Er waren dan optochten en feesten. Poster uit 1892.

B Sociale wetten

Door samen te werken in vakbonden kregen de arbeiders macht. De regering moest nu wel iets voor ze gaan doen. Al gauw werden er **sociale wetten** ingevoerd. Daarmee probeerde de regering het leven van arbeiders te verbeteren.
De eerste sociale wet kwam in 1874 en werd het 'Kinderwetje' genoemd. Deze wet verbood fabrieksarbeid voor kinderen onder de twaalf jaar. Met andere sociale wetten werd geregeld dat arbeiders een kleine uitkering kregen bij ziekte, ongeval of ouderdom. Maar veel stelde dat in het begin nog niet voor.
Na 1900 volgden andere belangrijke wetten. De leerplicht werd ingevoerd. Voortaan moesten alle kinderen tot twaalf jaar verplicht naar school. Ook werd een werkdag van acht uur ingevoerd.

1 Dit weet je al
Je oefent: oorzaak en gevolg

Het loon van een fabrieksarbeider was laag. Wat was daarvan oorzaak en gevolg? Kruis het aan in het schema.

	Oorzaak	Gevolg
De fabriekseigenaar wil zo veel mogelijk winst.		
slechte huizen		
Er zijn genoeg arbeiders.		
slecht voedsel		
slechte gezondheid		

2 Lees: A Samen sta je sterk!

a In je eentje staken voor een beter loon was heel onverstandig. Waarom?

....

....

b Wat deed een vakbond voor een arbeider? Noem drie dingen.

1 ....

2 ....

3 ....

3 Lees: B Sociale wetten

a Streep de foute woorden door.
Mensen die rekening houden met andere mensen en voor hen willen zorgen, noemen we *egoïstisch / jaloers / sociaal / verlegen / bazig.*

b Maak de zin af. Sociale wetten zijn ....

....

c Vul het schema helemaal in. Gebruik de tijdbalk op bladzijde 80.

Wet	Wat veranderde er?	In welk jaar?
Kinderwetje		
leerplicht		
achturige werkdag		

4 Bekijk bron 10

a Wat wil de maker van deze poster bereiken? Noem twee dingen.

1 ....

2 ....

b Ga naar werkblad 7 op bladzijde 187 en maak de opdracht.

C Socialisten

Mensen die wilden dat de overheid sociale wetten zou maken, noemden zich **socialisten**. Ze wilden kiesrecht voor iedereen: **algemeen kiesrecht**. Arbeiders zouden dan hun eigen volksvertegenwoordigers kunnen kiezen. De socialisten wilden ook betere omstandigheden in de fabrieken, hogere lonen voor de arbeiders en een uitkering voor oude mensen. Aan het eind van de negentiende eeuw richtten de socialisten een **politieke partij** op: de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Daarna kwamen er meer politieke partijen.
Niet alleen socialisten, maar ook sommige protestanten en katholieken kwamen op voor de arbeiders. Zij deden dat vanuit hun geloof.

D Aletta Jacobs

In 1917 kwam er algemeen kiesrecht voor mannen. Voortaan mochten álle mannen stemmen. Ook vrouwen eisten kiesrecht. Onder leiding van Aletta Jacobs streden **feministen** voor gelijke rechten. Daardoor kregen in 1919 ook vrouwen kiesrecht.
Aletta kwam uit een rijke familie. In 1871 ging ze naar de universiteit: als eerste meisje in Nederland. Veel mensen spraken er schande van. Zij vonden dat meisjes niet mochten studeren. Maar Aletta zette door en werd de eerste vrouwelijke arts van Nederland.
Aletta ging in een arbeidersbuurt in Amsterdam werken. Twee keer per week hield ze een gratis spreekuur voor arme mensen. Ook gaf ze vrouwen voorbehoedsmiddelen, zodat die zelf konden beslissen hoeveel kinderen ze wilden.

Dit moet je onthouden

Aan het eind van de negentiende eeuw gingen arbeiders samenwerken in vakbonden. Er kwamen sociale wetten die het leven van arbeiders verbeterden. Voorbeelden zijn het verbod op kinderarbeid, de leerplicht en de achturige werkdag. Socialisten wilden algemeen kiesrecht en begonnen een politieke partij. Feministen streden voor kiesrecht voor vrouwen onder leiding van Aletta Jacobs.

algemeen kiesrecht
Kiesrecht voor iedereen.
feministen
Vrouwen (en soms ook mannen) die gelijke rechten voor mannen en vrouwen willen.
politieke partij
Groep mensen met dezelfde politieke ideeën die meedoet aan verkiezingen.
sociale wet
Wet waarmee de regering het leven van vooral arme mensen wil verbeteren.
socialisten
Mensen die vinden dat de overheid iedereen moet helpen die het moeilijk heeft.
vakbond
Vereniging van werknemers.

BRON 11 Feministen demonstreren voor kiesrecht voor vrouw. Aletta Jacobs is de vrouw in het midden, met de schuine witte band over haar jas. Foto uit 1914.

5 Lees: C Socialisten

a In 1848 schreef Thorbecke een nieuwe grondwet. Wie mochten toen stemmen?
Alleen ....

b Voor welke groep kwamen de socialisten op?
....

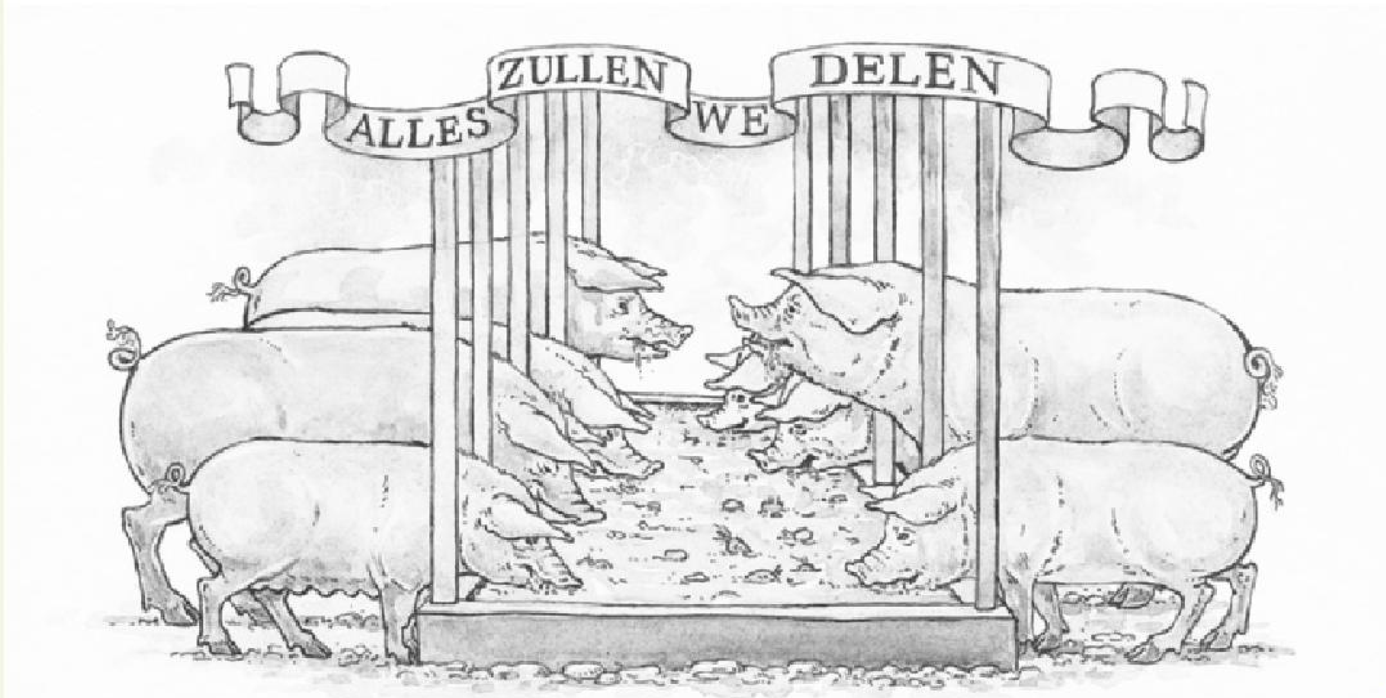
c Bekijk figuur 4 en 5. Vertel elkaar:
- wat je precies op de tekening ziet
- wat volgens jou de tekenaar duidelijk wil maken.

d Schrijf onder de juiste tekening 'socialisten' of 'liberalen'.

e Bij welke groep zal de tekenaar horen? Bij de *socialisten / liberalen*, want ....
....
....

Figuur 4 ....

Figuur 5 ....

6 Lees: D Aletta Jacobs
Bekijk bron 11

a Maak de zin af. Feministen zijn ....
....

b Hoe zou Aletta de vrouwen in figuur 3 (bladzijde 71) en bron 5 (bladzijde 66) kunnen helpen? Kruis in het schema de bron of figuur aan die het best bij de uitspraak past.

Dit vindt Aletta:	Fig. 3	Bron 5
'Twee keer per week houd ik een gratis spreekuur.'		
'Vrouwen uit rijke families hoeven niet thuis te blijven en zich te vervelen. Ze mogen studeren en werken, net als mannen.'		
'Sommige vrouwen zijn te arm om al hun kinderen te eten te geven. Ik geef deze vrouwen voorbehoedsmiddelen, zodat ze niet nog meer kinderen krijgen.'		

c Maak de zin af. De vrouwen in bron 11 streden voor ....

7 Dit weet je nu

Hoe streden arbeiders en vrouwen voor een beter leven?

a Tekst A in deze paragraaf heeft als titel 'Samen sta je sterk!'. Leg uit wat dit met de vakbonden te maken heeft.
....
....
....

b Waarom wilden socialisten en feministen algemeen kiesrecht?
....
....

Tips voor de toets

Begrippen: algemeen kiesrecht, feministen, politieke partij, sociale wet, socialisten, vakbond
Lees 'Dit moet je onthouden'.

3 4 De kolonie Nederlands-Indië

Hoe werd Indië een kolonie van Nederland?

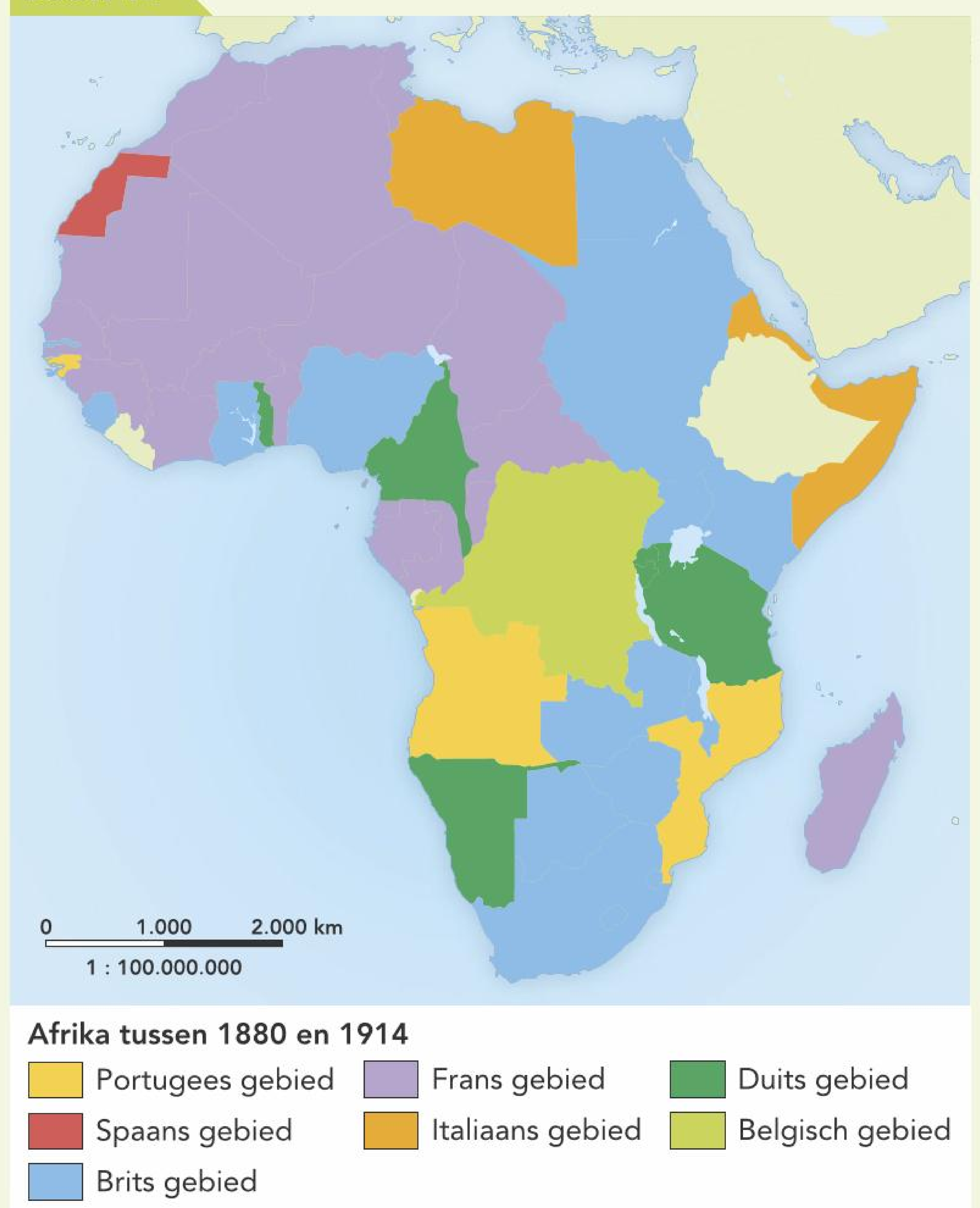
A Nederlands-Indië

Vanaf de zeventiende eeuw haalde de VOC specerijen uit Indië. Van de VOC mochten de boeren in Indië geen specerijen aan handelaren uit andere landen verkopen. Als ze dat toch probeerden, werden ze zwaar gestraft.
In 1815 bestond de VOC niet meer. Nederland werd een koninkrijk en Indië werd een Nederlandse kolonie. De Nederlanders gingen zich meer met het bestuur bemoeien en veroverden de gebieden waar tot dan toe geen contact mee was. Uiteindelijk had Nederland de macht op alle Indische eilanden. Enkele duizenden Nederlanders gingen in Nederlands-Indië werken en wonen.

B Imperialisme

Meer Europese landen veroverden gebieden in andere werelddelen. Veel Europeanen waren trots op hun eigen land en cultuur. Door dit **nationalisme** wilden ze de macht en aanzien van hun land vergroten. Een manier om dat te doen is door het veroveren van nieuwe gebieden. Daarmee kun je laten zien hoe goed en sterk je bent. Dit noemen we **imperialisme.** Imperialisten vonden het normaal om over andere volken te heersen. Grote delen van Afrika en Azië werden koloniën van West-Europese landen als Frankrijk en Engeland. Europese landen haalden grondstoffen uit hun koloniën. Daarvan werden in de fabrieken producten gemaakt. Engeland haalde bijvoorbeeld katoen uit India. De kleding die in de Engelse fabrieken werd gemaakt, werd verkocht in Engeland, maar ook in India. Zo werd er nog meer winst gemaakt.

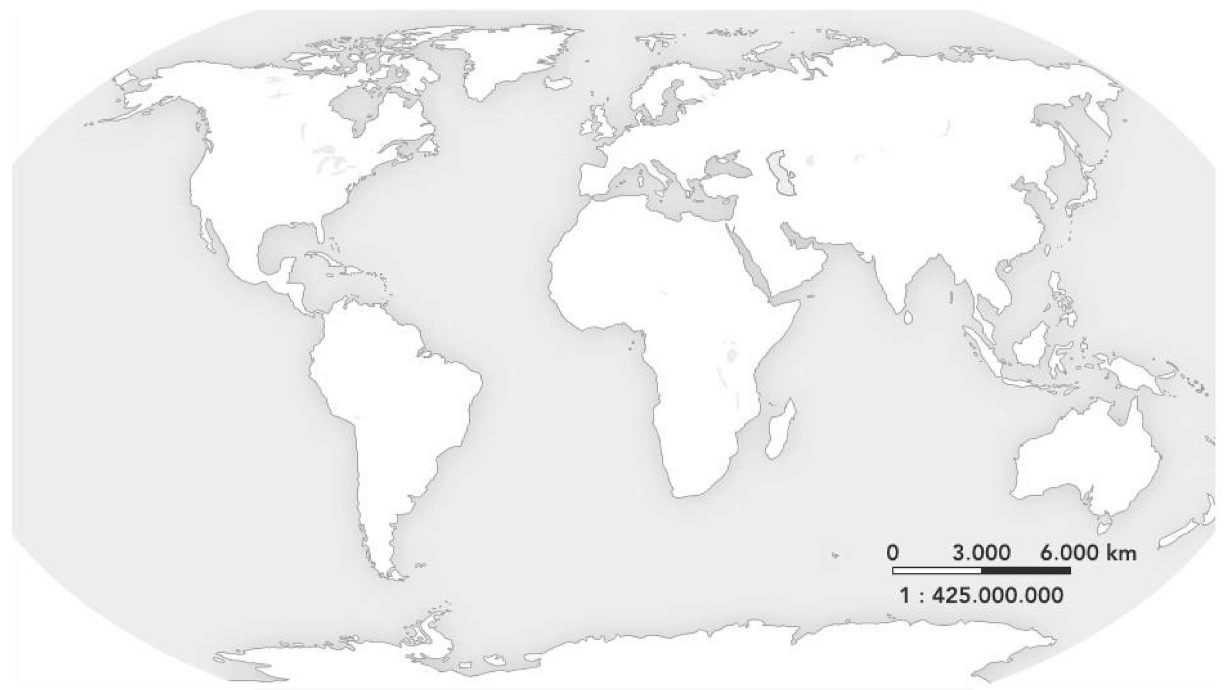
BRON 12 Afrika tussen 1880-1914. Op deze kaart zie je hoe dit werelddeel werd opgedeeld.

1 Dit weet je al

a Welk Nederlands bedrijf handelde in de zeventiende eeuw met Indië? De ....
b Welk Nederlands bedrijf handelde in de negentiende eeuw met Indië? Tip: kijk nog eens in paragraaf 3.1 op bladzijde 64. De ....
....
c Hoe heet Indië in onze tijd? ....
d Gebruik figuur 6.
- Kleur het land van 1c in de kaart.
- Teken de vaarroute van Nederland naar Indië.

e Nederlandse handelaren van de WIC voeren naar andere gebieden buiten Europa. Waar voeren de schepen van de WIC heen? Zet twee kruisjes in de kaart van figuur 6.

Figuur 6.

2 Lees: A Nederlands-Indië

a Zijn de uitspraken in het schema waar of niet waar?

	Waar	Niet waar
Nederlandse handelaren reisden na 1600 naar Indië.		
Indische handelaren kwamen toen ook vaak naar Nederland.		
Nederland dwong de boeren in Indië om alleen producten aan Nederlandse handelaren te verkopen.		

b Na 1815 werd Indië officieel een Nederlandse kolonie. Kruis aan. Een kolonie is ...
☐ een land met een tropisch klimaat.
☐ een veroverd gebied in een ander deel van de wereld.
☐ een land dat andere gebieden heeft veroverd.

3 Lees: B Imperialisme

Vul de juiste woorden in. Kies uit: *cultuur – gebieden – grondstoffen – imperialisme – nationalisme – producten – trots – vergroten – veroverde.*

Europese landen gingen nieuwe .... veroveren, omdat:
- ze .... als katoen, koper, goud en rubber nodig hadden voor hun fabrieken;
- in de .... gebieden veel mensen woonden die de Europese fabrieks- .... konden kopen;
- Europeanen erg .... waren op hun eigen land en .... Door dit .... wilden ze de macht van hun land ....

Dit heet ....

4 Bekijk bron 12

Welke landen veroverden in Afrika de meeste gebieden? Maak een top drie.

1 ....
2 ....
3 ....

C Geld verdienen

Nederland wilde aan zijn kolonie verdienen, dus er moest meer handel komen. Koning Willem I bedacht daarvoor in 1830 het **cultuurstelsel**. Elke boer in Nederlands-Indië moest op een vijfde deel van zijn grond producten verbouwen voor de Nederlandse handel. Nederlandse ambtenaren controleerden of de boeren wel genoeg produceerden. De Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) bracht de goederen naar Europa en verkocht deze met veel winst. Miljoenen euro's werden zo verdiend. Daarvan werden in Nederland spoorwegen aangelegd, kanalen gegraven en bruggen gebouwd.

D Armoede en honger

Door het cultuurstelsel hielden de boeren in Nederlands-Indië niet genoeg voedsel over voor zichzelf. Veel mensen leefden daardoor in armoede en leden honger.
Eduard Douwes Dekker werkte in Nederlands-Indië als ambtenaar. Hij zag hoe de Nederlandse regering de bevolking onderdrukte. Terug in Nederland schreef hij er een boek over: *Max Havelaar*. Hij gebruikte als schuilnaam *Multatuli*. Veel Nederlanders lazen het boek. Het maakte veel indruk. Zij vonden dat de Nederlandse regering Nederlands-Indië eerlijker moest besturen. Vanaf 1900 gebeurde dat ook.

E Einde aan het cultuurstelsel

Tot 1870 mocht alleen de Nederlandsche Handel-Maatschappij in Indië zaken doen. Daarna mocht iedere Nederlander die dat wilde een bedrijf in Nederlands-Indië beginnen. De nieuwe bedrijven werkten niet volgens de regels van het cultuurstelsel. Veel boeren gingen bij zo'n bedrijf werken. Ze kregen loon uitbetaald. Hierdoor verdween het cultuurstelsel vanzelf.
De Nederlandse regering legde in Indië wegen aan. Er kwamen scholen voor de Indische kinderen. Zo konden zij leren voor zichzelf te zorgen. De regering hoopte dat hierdoor meer welvaart in Indië kwam. Maar door het onderwijs leerden sommige jongeren in Nederlands-Indië óók kritisch denken. Waarom werd hun land eigenlijk door Nederland bestuurd, vroegen zij zich af. Waarom niet door henzelf? Langzaam groeide het verzet tegen de Nederlandse macht.

Anders en hetzelfde

De tijd waarin je nu leeft, is anders dan vroeger. Mode, muziek en ideeën zijn veranderd. Maar sommige dingen veranderen nooit. Mensen worden verliefd, hebben voedsel en een huis nodig en krijgen kinderen.
In de negentiende eeuw veroverden Europeanen grote delen van de wereld. Daardoor veranderde daar veel. In Afrika bijvoorbeeld ontstonden landen. Maar het klimaat en de vorm van Afrika bleven hetzelfde.

Dit moet je onthouden

In de negentiende eeuw werd Indië de kolonie Nederlands-Indië. Door veroveringen kreeg Nederland de macht op alle eilanden. Met het cultuurstelsel werd veel geld verdiend. Multatuli had hierop kritiek in zijn boek *Max Havelaar*.
Veel landen waren nationalistisch. Om hun macht te vergroten, veroverden ze koloniën. Dit heet imperialisme.
Geschiedenis gaat over dingen die veranderen. Maar sommige zaken blijven altijd hetzelfde.

BRON 13 Arbeiders op een plantage op het eiland Java. Foto uit ± 1900.

cultuurstelsel
Regels waardoor boeren in Indië producten moesten verbouwen voor de handel met Nederland. Bijvoorbeeld specerijen, thee, koffie en tabak.
imperialisme
Gebieden veroveren om je land machtiger en rijker te maken.
nationalisme
Erg trots zijn op je eigen land, volk en cultuur.

5 Lees: C Geld verdienen

a Wat is het cultuurstelsel? Schrijf het in je eigen woorden op.

....

....

....

b Nederland verdiende veel geld door het cultuurstelsel. Waaraan gaf Nederland dit geld uit?

....

c Wie had voordeel van het cultuurstelsel? Meer antwoorden zijn goed.
- ☐ de NHM
- ☐ de boeren in Nederlands-Indië
- ☐ de Nederlandse bevolking

6 Lees: D Armoede en honger

a Hoe heette het boek waarin kritiek stond op het cultuurstelsel? ....

b Wat wilde Eduard Douwes Dekker met zijn boek bereiken?

....

....

....

c Waarom gebruikte hij een schuilnaam, denk je?

....

....

....

7 Lees: E Einde aan het cultuurstelsel

a Welke maatregelen waren goed voor de bevolking van Indië? Kruis ze aan.
- ☐ Alleen de NHM mocht in Indië zaken doen.
- ☐ Nederlandse handelaren mochten hun eigen bedrijf in Indië starten.
- ☐ Nederland liet in Indië wegen aanleggen en scholen bouwen.

b Dat Nederland scholen liet bouwen in Indië had een onbedoeld gevolg. Welk?

....

....

8 Bekijk bron 13

a Wat is een plantage? Tip: kijk nog eens in hoofdstuk 2.

....

b Op de foto staat ook een Nederlandse man. Deze man was ...
- ☐ de eigenaar van de plantage.
- ☐ een Nederlandse ambtenaar.
- ☐ de baas van de NHM.

c In welk jaar ongeveer is deze foto gemaakt?

....

d Streep het foute woord door. Bron 13 is een een *directe / indirecte* bron.

9 Lees: Anders en hetzelfde

In deze opdracht onderzoek je wat er na 1600 in Indië is veranderd en wat hetzelfde is gebleven. Daarvoor maak je een tijdbalk over de geschiedenis van Indië tussen 1600 en 2000. Ga naar werkblad 8 op bladzijde 189. Knip de plaatjes uit. Je docent legt de opdracht verder uit.

10 Dit weet je nu

Hoe werd Indië een kolonie van Nederland?
Neem de tijdbalk van opdracht 9 voor je.
Stel, je moet met enkele plaatjes uitleggen wat de begrippen cultuurstelsel en imperialisme betekenen. Welke plaatjes kun je hiervoor het best gebruiken? Schrijf de nummers in het schema. Je mag dezelfde plaatjes voor beide begrippen gebruiken.

cultuurstelsel	
imperialisme	

Tips voor de toets

Begrippen: cultuurstelsel, imperialisme, nationalisme
Lees 'Dit moet je onthouden'.

3 5 Dit heb je geleerd

DIT WEET JE NU

1 Je weet hoe Nederland een koninkrijk werd.
2 Je weet wat er door de grondwet van 1848 in Nederland veranderde.
3 Je weet hoe arbeiders in de negentiende eeuw leefden.
4 Je weet hoe arbeiders en vrouwen voor een beter leven gingen strijden.
5 Je weet hoe Indië een kolonie van Nederland werd.

DIT KUN JE NU

Je kunt vertellen wat in de geschiedenis hetzelfde blijft en wat verandert.

BRON 14

1750

1760 ► Uitvinding van de moderne stoommachine.

1800

1813 ► Einde Franse tijd.
1815 ► Willem I wordt koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

1830 ► Cultuurstelsel in Nederlands-Indië. België wordt onafhankelijk.

1839 ► Eerste spoorlijn in ons land: Haarlem-Amsterdam. Nederland heet voortaan: Koninkrijk der Nederlanden.
1848 ► Nieuwe grondwet van Thorbecke.

1850

1860 ► Multatuli schrijft Max Havelaar.

1874 ► Kinderwetje: verbod op kinderarbeid onder de twaalf jaar.
1879 ► Aletta Jacobs wordt huisarts in Amsterdam.

TIJD VAN BURGERS EN STOOMMACHINES (1800-1900)

1900 ► Invoering van de leerplicht.

1917 ► Algemeen kiesrecht voor mannen.
1919 ► Invoering achturige werkdag. Algemeen kiesrecht voor vrouwen.

1920

Mensen in de tijd

1

a Welk jaartal hoort bij deze personen? Trek lijnen.

Willem I •	• 1848
Thorbecke •	• 1860
Multatuli •	• 1879
Aletta Jacobs •	• 1813

b Schrijf vóór elke gebeurtenis het juiste jaartal.

........................: achturige werkdag
........................: algemeen kiesrecht voor mannen
........................: algemeen kiesrecht voor vrouwen
........................: België een zelfstandig land
........................: eerste stoomtrein in Nederland
........................: Kinderwetje
........................: leerplicht

c Kijk naar de gebeurtenissen bij 1b. Veel daarvan hebben nu nog gevolgen, ook in jouw leven. Welke? Kies er drie uit. Onderstreep ze.

d Leg uit waarom je juist deze drie gebeurtenissen hebt gekozen.

1 ....
....
....
2 ....
....
....
3 ....
....
....

Mensen in hun land

2

a Ons land had in de geschiedenis veel verschillende namen. Gebruik de tijdbalk onder aan de bladzijde.
Kleur in de tijdbalk de periode van:
- de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden blauw
- de Franse tijd rood
- het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden groen
- het Koninkrijk der Nederlanden geel.

b Leg de naam 'Verenigd Koninkrijk der Nederlanden' uit. Wie waren toen verenigd?

....
....

3

Veel Nederlanders vertrokken in de negentiende eeuw naar de koloniën om daar als soldaat, ambtenaar of handelaar te gaan werken. Met welk vervoermiddel reisden zij, denk je? Kruis de twee juiste antwoorden aan.

☐ stoomtrein ☐ fiets ☐ vliegtuig
☐ stoomboot ☐ auto ☐ zeilboot

1700 1795 1800 1813 1815 1839 1900

BEGRIPPEN

algemeen kiesrecht
cultuurstelsel
feministen
imperialisme
industriële revolutie
kiesrecht
kinderarbeid
liberalen
nationalisme
politieke partij
sociale wet
socialisten
urbanisatie
vakbond
volksvertegenwoordiging

PERSONEN

Aletta Jacobs (1854-1929)
Eerste vrouwelijke arts van Nederland en feministe. Zij streed voor kiesrecht voor vrouwen.

Johan Thorbecke (1798-1872)
Liberaal politicus en minister-president. Hij schreef in 1848 een nieuwe grondwet.

Multatuli (1820-1887)
Schuilnaam van Eduard Douwes Dekker. Werd beroemd met zijn boek *Max Havelaar*.

Willem I (1772-1843)
Zoon van de laatste stadhouder. Hij werd na de Franse tijd koning van het Koninkrijk der Nederlanden.

BRON 15

Begrippen oefenen

4

Revolutie betekent: een snelle verandering met grote gevolgen. Schrijf drie grote gevolgen van de industriële revolutie op.

1 ....

2 ....

3 ....

5

In elk rijtje hoort één woord er niet bij. Streep dat door. Maak dan de zin eronder af.

a *achturige werkdag – staken – urbanisatie – vakbond*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze
....

b *1848 – liberalen – Thorbecke – uitkering*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze
....

c *kinderarbeid – Kinderwetje – leerplicht – Willem I*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze
....

d *cultuurstelsel – democratie – Max Havelaar – Nederlands-Indië*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze
....

6

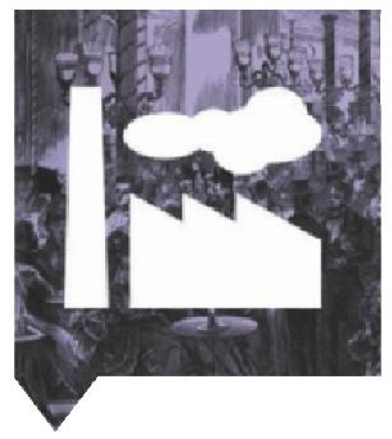
Onderstreep de woorden die met imperialisme te maken hebben.

bananen, Europa, trots, koloniën, auto, grondstoffen, nationalisme, kiesrecht, vakbond, voetbal, macht, veroveren, winst, feministen, overheersen

Dit weet je nu

7 Bekijk bron 15

Hieronder zie je nog eens het beeldmerk van het tijdvak. Wat zie je van het beeldmerk terug in de strip? Zet daar in bron 15 een rondje om.

8

Welke veranderingen wilden zij in de negentiende eeuw? Schrijf steeds twee dingen op.

De liberalen wilden:

1 ....

2 ....

De socialisten wilden:

1 ....

2 ....

De feministen wilden:

1 ....

2 ....

1 Keuzeopdrachten

A De Eiffeltoren

A Trots

In de negentiende eeuw dachten Europeanen nationalistisch. Ze waren trots op hun eigen land en cultuur. Maar hoe kon je duidelijk maken dat je in het beste land van de wereld woonde? In Frankrijk en Engeland ontstond het idee om wereldtentoonstellingen te organiseren. Daar kon een land laten zien hoe slim en machtig het was. De eerste wereldtentoonstelling was in 1851 in Londen. Daarna zouden er nog veel van deze grote tentoonstellingen volgen.
Ook in onze tijd is er om de vijf jaar een wereldtentoonstelling. Landen laten daar zien waar ze goed in zijn. Bijvoorbeeld op het gebied van kunst, uitvindingen, bouwkunst en handel. Het doel is nu om van elkaar te leren. En om zaken te doen, want op een wereldtentoonstelling ontmoeten veel zakenmensen elkaar.

BRON 1 Deftige bezoekers van de wereldtentoonstelling onder de Eiffeltoren. Foto uit 1889.

De Eiffeltoren is in 1889 gebouwd. Door de slimme constructie van stalen balken is de toren supersterk. In een groepje bouw je van papieren strookjes zelf een sterke toren. Je ontdekt zo hoe je een sterke constructie maakt.

1 Lees alle teksten
Bekijk alle bronnen

a Stel, je mag als arbeider meebouwen aan de Eiffeltoren. Wat moet je allemaal weten? Vul het bouwplan in.

Bouwplan voor de Eiffeltoren	
Hoe hoog wordt de toren?	
Hoeveel verdiepingen?	
Met welke materialen wordt gebouwd?	

b Welk gereedschap ga je gebruiken?

....

....

c Hoe zorg je dat de toren stevig en sterk wordt?

....

....

d Welke gevaren zijn er?

....

....

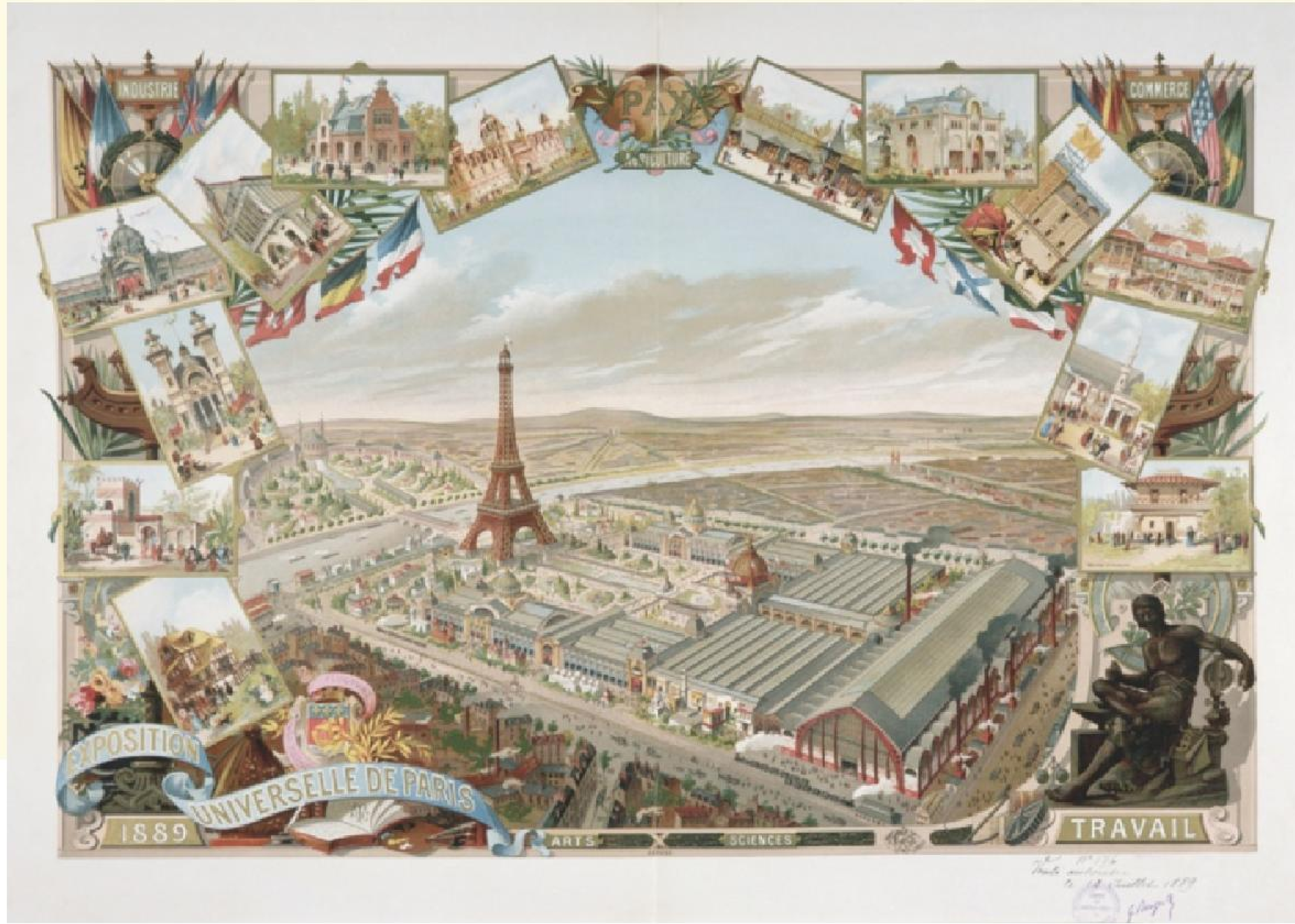
2

Bouw de toren. Volg de instructies.

1 Je bouwt een toren van papier (bij voorkeur 120 grams vellen).
2 Gebruik alleen stroken van 10 cm en ongeveer 3 cm breed.
3 Vouw elke strook precies in de lengte doormidden.
4 Plak de stroken in elkaar. In figuur 1 en 2 zie je hoe dat moet.

B Parijs in 1889

In 1889 was de wereldtentoonstelling in Parijs. Frankrijk liet daarvoor door Gustave Eiffel een toren bouwen. Heel bijzonder was dat Eiffel de toren van staal bouwde. De toren werd 317 meter hoog, en was toen het hoogste bouwwerk van de wereld. Voor het eerst in de geschiedenis hadden mensen iets gebouwd dat hoger was dan de piramides in Egypte. De bouw duurde twee jaar. In totaal werkten 300 staalarbeiders aan de toren. De bewoners van Parijs waren eerst helemaal niet blij met de toren. Ze vonden hem lelijk en veel te groot. Ze eisten dat de toren na de tentoonstelling werd afgebroken. Dat is nooit gebeurd, en nu is de Eiffeltoren een wereldberoemd monument. Bijzonder is dat je aan de buitenkant precies kunt zien hoe de toren is gemaakt. De Eiffeltoren bestaat uit 7,3 miljoen kilo aan stalen balken, bouten en moeren. Door de bijzondere constructie is de toren supersterk. Zelfs een orkaan kan de Eiffeltoren niet omver blazen.

BRON 2 De Eiffeltoren was de toegangspoort tot het terrein van de wereldtentoonstelling. Briefkaart uit 1889

5 Bouw zo nauwkeurig mogelijk.
6 Bedenk slimme constructies, zodat jullie toren niet kan instorten.
7 Voor iedere nieuwe verdieping krijg je 1 punt.
8 Boven op de toren leg je een plankje of boekje met een gewicht van 100 gram. Blijft de toren staan?

3

a Hoeveel punten hebben jullie verdiend?

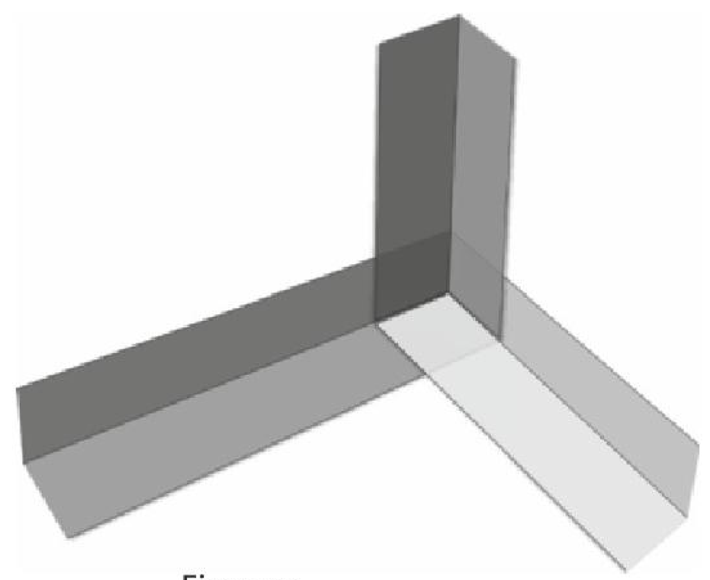
.... punten

b Leg uit hoe het kan dat je met papier tóch een sterke en hoge constructie kunt bouwen.

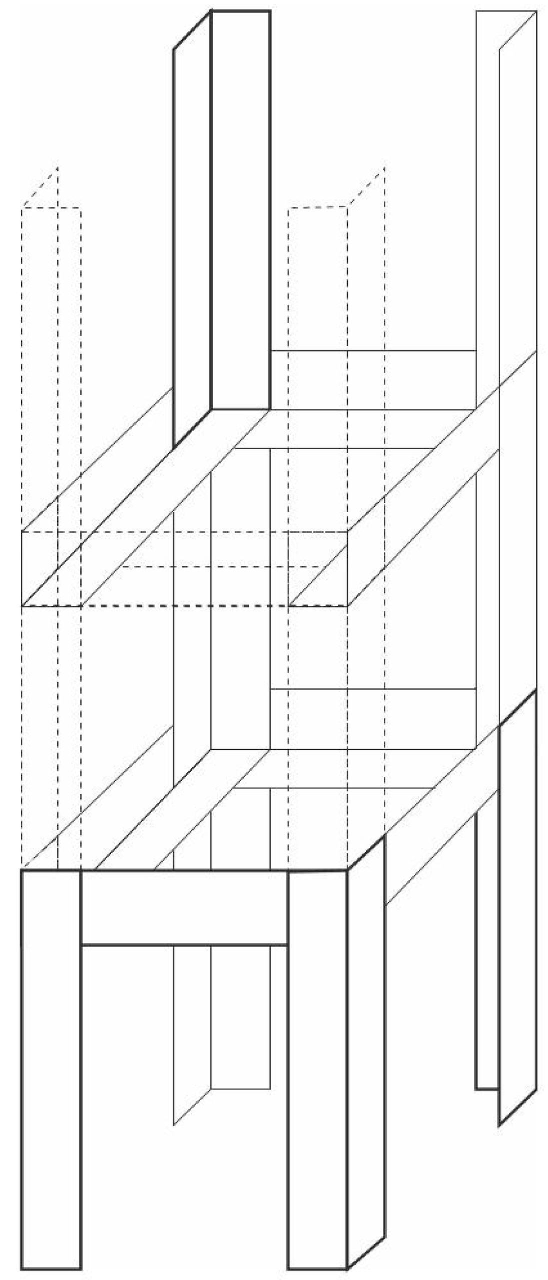
....

....

....

Figuur 1.

Figuur 2.

B Een wespentaille

A Een korset maakt slank

Rijke vrouwen droegen in de Tijd van burgers en stoommachines prachtige jurken, hoeden en juwelen. Ze volgden de laatste mode uit Parijs op de voet.
In de tweede helft van de negentiende eeuw raakte het korset in de mode. Met dit damesondergoed werd de taille (het middel) van een vrouw strak ingesnoerd, waardoor ze slanker leek en je haar borsten beter kon zien. In bron 2 zie je hoe een meisje met veel moeite in haar korset wordt geholpen. Haar buik en borsten worden samengetrokken met een lange veter aan de achterkant van het korset.

BRON 1 Advertentie uit 1906.

Een korset maakte slank. Een taille van ongeveer 45 centimeter omtrek was voor veel vrouwen het ideaal. Maar het dragen van een korset was geen pretje. De ribben en organen werden soms zo hard weggedrukt en geplet dat het lichaam misvormd raakte. Ongezond en pijnlijk? Jazeker. Maar wie mooi wil zijn, moet pijn lijden – toch?

BRON 2 Bij het aantrekken van het korset heeft dit meisje hulp nodig. Tekening uit 1840.

BRON 3 Camille Clifford was in 1900 een beroemd fotomodel en actrice in Amerika. Al toen ze jong was, droeg ze een korset. Foto uit ± 1900.

Rijke vrouwen droegen in de negentiende eeuw prachtige jurken. Je gaat een jurk ontwerpen voor een dame uit die tijd. Daarbij houd je rekening met de extreem smalle taille die toen mode was.

1 Lees: A Een korset maakt slank

a Wat was rond 1880 de ideale omtrek voor de taille van modebewuste jongedames?

.... centimeter.

b Waarom wordt dit een wespentaille genoemd, denk je?

....

....

c Stel: je bent een meisje in de negentiende eeuw. Je vader is een arbeider. Draag jij een korset?

Ja / Nee, want ....

....

....

2 Bekijk bron 1

a Wat voor soort bron is dit?
- ☐ reclamebanner op het internet
- ☐ advertentie uit een krant
- ☐ televisiereclame
- ☐ verpakkingsdoos van een nieuw korset

b Wat voor kledingbedrijf maakt hier reclame?

....

c Uit welk land kwam dit bedrijf? ....

d Hoe probeerde het kledingbedrijf vrouwen ervan te overtuigen dat hun korset het beste is?

....

....

....

3 Bekijk bron 2

a Bron 2 is een spotprent. Bedenk wat de tekenaar met zijn prent wilde vertellen.

....

....

b Het dragen van een korset was niet bepaald gezond. Welk gevaar liep het meisje in bron 2?

....

....

4 Bekijk bron 3

a Hoe zie je dat Camille een korset draagt?

....

b Wat vind je mooi aan Camille, en wat minder mooi?

Mooi: ....

....

Minder mooi: ....

....

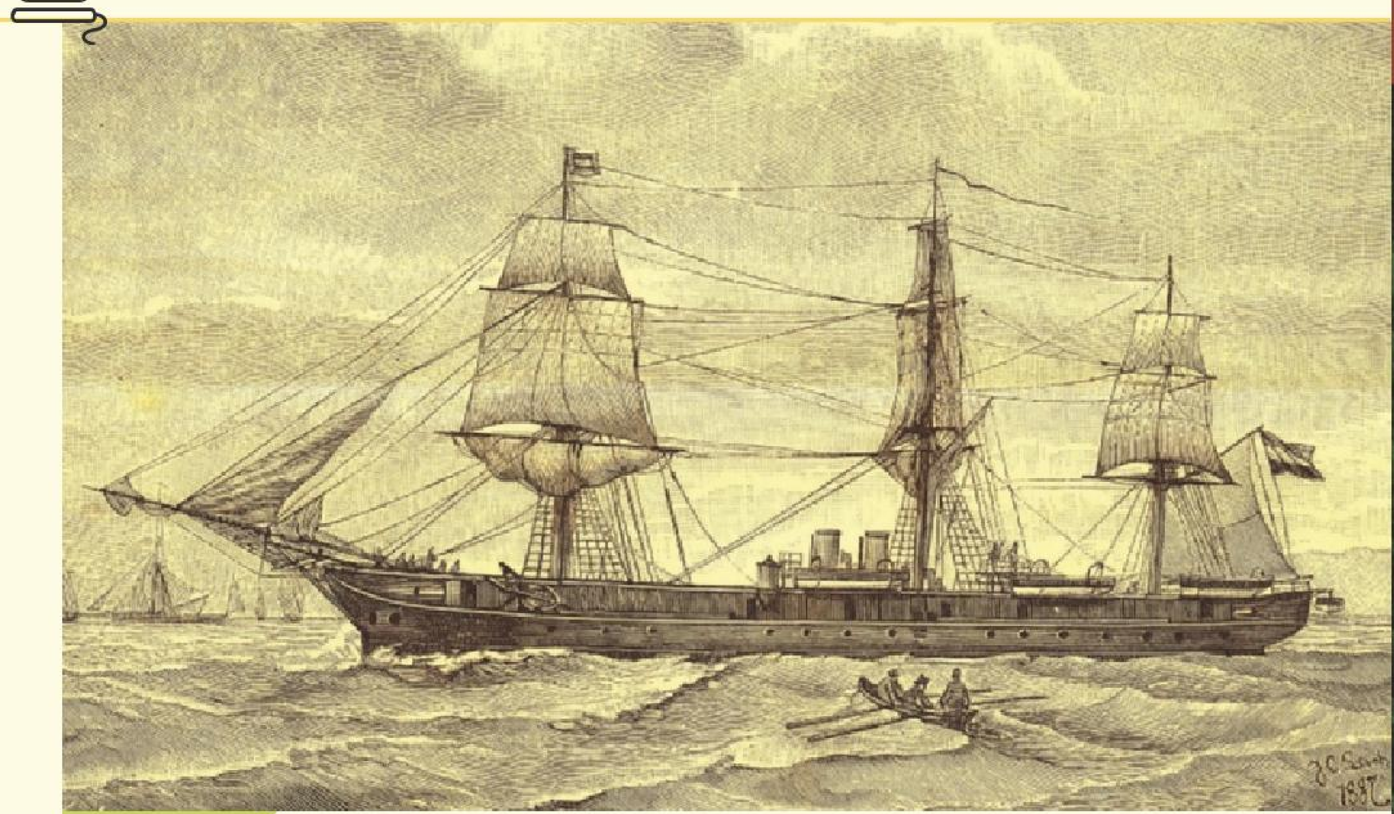
5

Ga naar werkblad 9 op bladzijde 191 en maak de opdracht.

C Twee keer naar Indië

A Een kanaal van 163 kilometer

Wie vroeger per schip van Europa naar Azië reisde, moest helemaal om Afrika heen varen. Deze reis zou veel korter zijn als je via de Middellandse Zee naar de Rode Zee kon varen. Al eeuwen dachten mensen daarom dat het slim zou zijn om een kanaal tussen de twee zeeën te graven: 163 kilometer dwars door de woestijn. Maar dit werk was té groot, omdat al het graafwerk met de hand moest gebeuren. Door de uitvinding van de stoommachine veranderde dat, want nu konden machines het zware werk doen. Maar ook toen was het een enorm karwei.
In 1859 werd begonnen met de aanleg van het kanaal. Dertigduizend arbeiders overleefden het zware werk in de woestijn niet. Daarvan stierven de meesten aan besmettelijke ziektes. In 1867 was het Suezkanaal klaar. Twee jaar later werd het officieel geopend. Vanuit Europa lag Azië toen 9000 kilometer dichterbij.

BRON 1 Dit schip werd gebouwd in 1880.

In 1830 duurde de zeereis van Nederland naar Nederlands-Indië vijf keer zo lang als vijftig jaar later. Je zoekt uit hoe dat komt.

1 Lees: A Een kanaal van 163 kilometer
Bekijk alle bronnen

a Ga naar Google Maps en zoek het Suezkanaal. Vul in.

Het Suezkanaal ligt in het land ....,

tussen de plaatsen .... en ....

b Gebruik figuur 1.
- Teken de route van een schip van Europa naar Indië vóór 1869 met blauw.
- Teken de route van een schip van Europa naar Indië na 1869 met rood.

c Lees de volgende tekst.

> Aan het begin van de negentiende eeuw werden de eerste stoomboten gebouwd. Op het schip zette een stoommachine een schroef in beweging. De draaiende schroef bracht het schip in beweging. Vanaf 1840 voeren stoomschepen in tien weken van Nederland naar Indië.

Figuur 1.

Een zeilschip van de VOC deed er ongeveer een half jaar over om van Europa naar Indië te varen. De reis van een stoomschip duurde

.... weken.

De tijdwinst was dus .... weken.

d Bekijk bron 1. Door de zeilen kan het schip bij gunstige wind gebruikmaken van de windkracht. Maar als je goed kijkt, zie je dat het een stoomschip is. Omcirkel het onderdeel van het schip dat een zeilschip *niet* heeft.

e Waarom ging een zeereis van Europa naar Indië in de negentiende eeuw korter duren? Geef twee redenen.

1 ....

2 ....

4 Van oorlog naar oorlog

BRON 1 Een veld vol witte kruisen in Frankrijk.

TIJD VAN WERELDOORLOGEN (1900-1950)

In het wit zie je een tank. Dit wapen hoort bij de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) en de Tweede Wereldoorlog (1939-1945). Tussen de twee wereldoorlogen in ging het heel slecht met de economie in de wereld. Veel mensen werden toen werkloos. Op de foto achter de tank houden mensen een protestdemonstratie.

VERHAAL 17 EN 18

Waar gaat dit hoofdstuk over?

In België en Noord-Frankrijk is in de Eerste Wereldoorlog zwaar gevochten. Heel veel soldaten werden gedood. Daarom zie je daar velden vol kruisen, zoals in bron 1. Het zijn de graven van de soldaten.
Andere soldaten overleefden de oorlog. Zij vertelden later hoe mooi het landschap in de lente en zomer was. Maar na een gevecht was alles kapot. Wel bloeiden er dan overal rode bloemen: klaprozen. Daarom droegen de soldaten een klaproos op hun kleding, elke keer als ze de oorlog herdachten.

De Eerste Wereldoorlog was van 1914-1918. De overwinnaars gaven Duitsland de schuld van de oorlog. Duitsland kreeg zware straffen. Een van die straffen was het betalen van heel veel geld aan de overwinnaars. Daardoor kon Duitsland niet herstellen van de oorlog. Er brak een moeilijke tijd aan voor het land. Mensen gingen verlangen naar een sterke leider, iemand die alle problemen zou oplossen. Die man kwam er: Hitler.

Dit hoofdstuk gaat over de Eerste Wereldoorlog. Je leert hoe de oorlog begon en waarom zoveel landen mee vochten. Je leert ook hoe in Duitsland Hitler aan de macht kon komen.

BRON 2 Een nieuw wapen in de Eerste Wereldoorlog: de tank.

BRON 3 Een tank in onze tijd.

1 Dit weet je al

a Vul in. Dit hoofdstuk gaat over de

Tijd van ....

b In dit tijdvak waren twee grote oorlogen. Wat hoort bij welke oorlog? Kruis het aan in het schema.

	Eerste Wereld-oorlog	Tweede Wereld-oorlog
Nederland werd bezet door Duitsland.		
Soldaten vochten vanuit loopgraven.		
Bombardementen op steden.		
In Nederland was geen oorlog.		
Er werd alleen gevochten op het slagveld.		
Duitsland verloor de oorlog.		

2 Lees: Waar gaat dit hoofdstuk over? Bekijk bron 1

Figuur 1.

Londen, november 2014 – Het is misschien een beetje een griezelig gezicht, maar de gracht rond de Tower kleurt dezer dagen felrood. De grond rond het kasteel wordt vol gezet met porseleinen klaprozen, ter nagedachtenis aan de Eerste Wereldoorlog.
Een kunstenaar heeft de bloemen ontworpen. Het gaat in totaal om 888.256 klaprozen, die elk staan voor één gedode soldaat uit het Britse rijk tijdens de Eerste Wereldoorlog.
www.spitsnieuws.nl

a Vind jij dit een goede manier om de dode soldaten te herdenken?

....

....

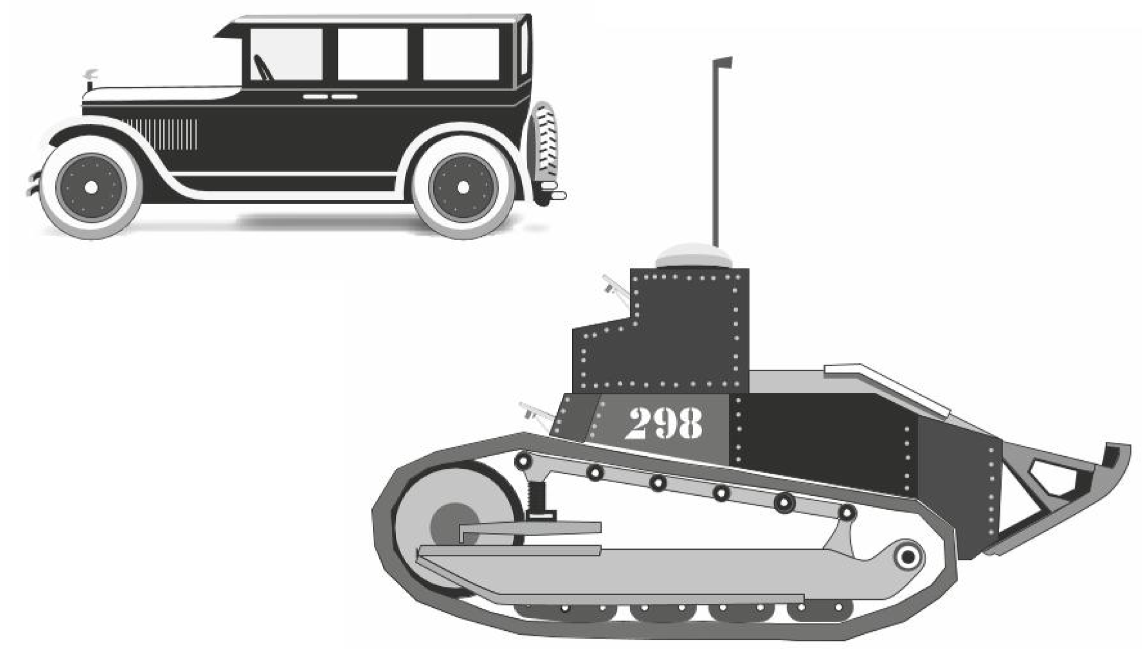
b Iedere klaproos is anders, net zoals iedere soldaat een ander mens was. De klaprozen worden na de herdenking verkocht. Het geld gaat naar een goed doel.
Je weet nu meer over het monument. Kijk nog eens naar je antwoord bij 2a. Heb je nog dezelfde mening?

Ja / Nee, want ....

....

3 Bekijk bron 2 en 3

a Wat zijn de belangrijkste verschillen tussen een auto en een tank? Zet daar in figuur 2 een rondje om.

Figuur 2.

b Waarom is de tank uitgevonden, denk je?

....

....

....

c Na de Eerste Wereldoorlog is de tank flink veranderd. Noem twee verschillen.

1 ....

2 ....

3000 v. Chr. | 1 | 500 | 1000 | 1500 | 1600 | 1700 | 1800 | 1900 | 1950 | 2000

← v. Chr. | na Chr. →

4 1 Een land om trots op te zijn

Waarom begonnen Europese landen in 1914 een wereldoorlog?

A Militarisme

Aan het begin van de Tijd van wereldoorlogen waren veel Europeanen trots op hun volk en cultuur. Soldaten vond het een eer om voor hun land te vechten. Ouders waren enorm trots als hun zoon een uniform droeg of een medaille kreeg. Alles wat te maken had met het leger, vonden de mensen prachtig. Vaak waren er parades, optochten van soldaten. Die hadden dan hun mooiste uniform aan en droegen glimmend gepoetste wapens.
Door dit **militarisme** wilden veel mensen best een oorlog voeren. Dan kon hun land laten zien hoe groot en sterk het leger was en hoe dapper de soldaten. De meeste Europese landen hadden dan ook een groot leger en heel veel wapens.

BRON 4 Franse kinderen spelen op straat. Foto uit 1917.

B Een nieuw land: Duitsland

Vroeger lagen in het midden van Europa tientallen kleine landjes. De bewoners van die landjes spraken Duits. In 1871 werden al die landjes samen één groot nieuw land: Duitsland.
Duitsland wilde net zo machtig worden als andere grote Europese landen. Daarvoor had het koloniën nodig. Dat kon alleen door nieuwe gebieden te veroveren, of door koloniën van andere landen af te pakken. Daarom ging Duitsland veel schepen bouwen en veel soldaten opleiden. Engeland en Frankrijk wilden hun macht niet delen met een ander land. Ze vonden het nieuwe Duitsland gevaarlijk worden.

BRON 5 In fabrieken konden miljoenen bommen en granaten worden gemaakt. Wetenschappers deden hun best om steeds betere en sterkere wapens voor hun land te bedenken. Foto uit 1917.

1 Dit weet je al

a Wat is nationalisme? Kijk voor het antwoord nog eens in paragraaf 3.4 op bladzijde 76.

b Welke zinnen passen bij nationalisme?
- ☐ Alle mensen van mijn volk zijn slim, eerlijk en knap.
- ☐ Iedereen mag in mijn land komen wonen.
- ☐ In mijn land is het gelukkig minder warm dan in Spanje.
- ☐ Mijn volk was vroeger heel machtig en daar ben ik trots op.

2 Lees: A Militarisme Bekijk bron 4

a In het woord militarisme herken je het woord 'militair'. Dat is een ander woord voor ....

b Wat is militarisme? Gebruik je eigen woorden.

....

....

c Nationalisme of militarisme? Kruis het aan in het schema. Sommige zinnen passen bij allebei.

	nationalisme	militarisme
Een soldaat is de mooiste man van het land.		
Ons land heeft de beste wapens.		
Het is een grote eer om voor je land te vechten.		
Als je het volkslied zingt, moet je gaan staan.		

d Waarom dragen de kinderen in bron 4 soldatenkleding?

....

....

e Streep het foute woord door. Bron 4 is een voorbeeld van *nationalisme / militarisme*.

3 Lees: B Een nieuw land: Duitsland

a Waarom ging Duitsland veel schepen bouwen en soldaten opleiden?

....

....

b Hoe heet het als een land gebied gaat veroveren om meer macht te krijgen? Kijk voor het antwoord nog eens in paragraaf 3.4 op bladzijde 76. ....

c Vind je dat Engeland reden had om bang te zijn voor Duitsland?

Ja / Nee, want ....

....

....

4 Bekijk bron 5

a In de Tijd van burgers en stoommachines was er een grote verandering in de industrie. Hoe heet deze verandering?

....

b In de Eerste Wereldoorlog zijn in fabrieken heel veel wapens gemaakt. Welke wapens waren dat, denk je? Schrijf de nummers in het juiste vak. Sommige wapens passen in beide vakken.

1 geweer	5 tank	9 pijl-en-boog
2 speer	6 zwaard	10 handgranaat
3 gifgas	7 mitrailleur	11 vlammenwerper
4 kanon	8 dolk	12 onderzeeboot

Vóór de Eerste Wereldoorlog	In de Eerste Wereldoorlog

C Bondgenoten

Als je oorlog wilt voeren, heb je vrienden nodig. Daarom sloten sommige landen vriendschap met elkaar: ze werden elkaars bondgenoten. Groepen landen spraken af om elkaar te helpen bij een oorlog.
In Europa ontstonden twee grote **bondgenootschappen**. Het bondgenootschap van de Geallieerden bestond uit Rusland, Engeland en Frankrijk. De Centralen was het bondgenootschap van Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië. Europa raakte verdeeld in twee partijen.

Oorzaak en gevolg

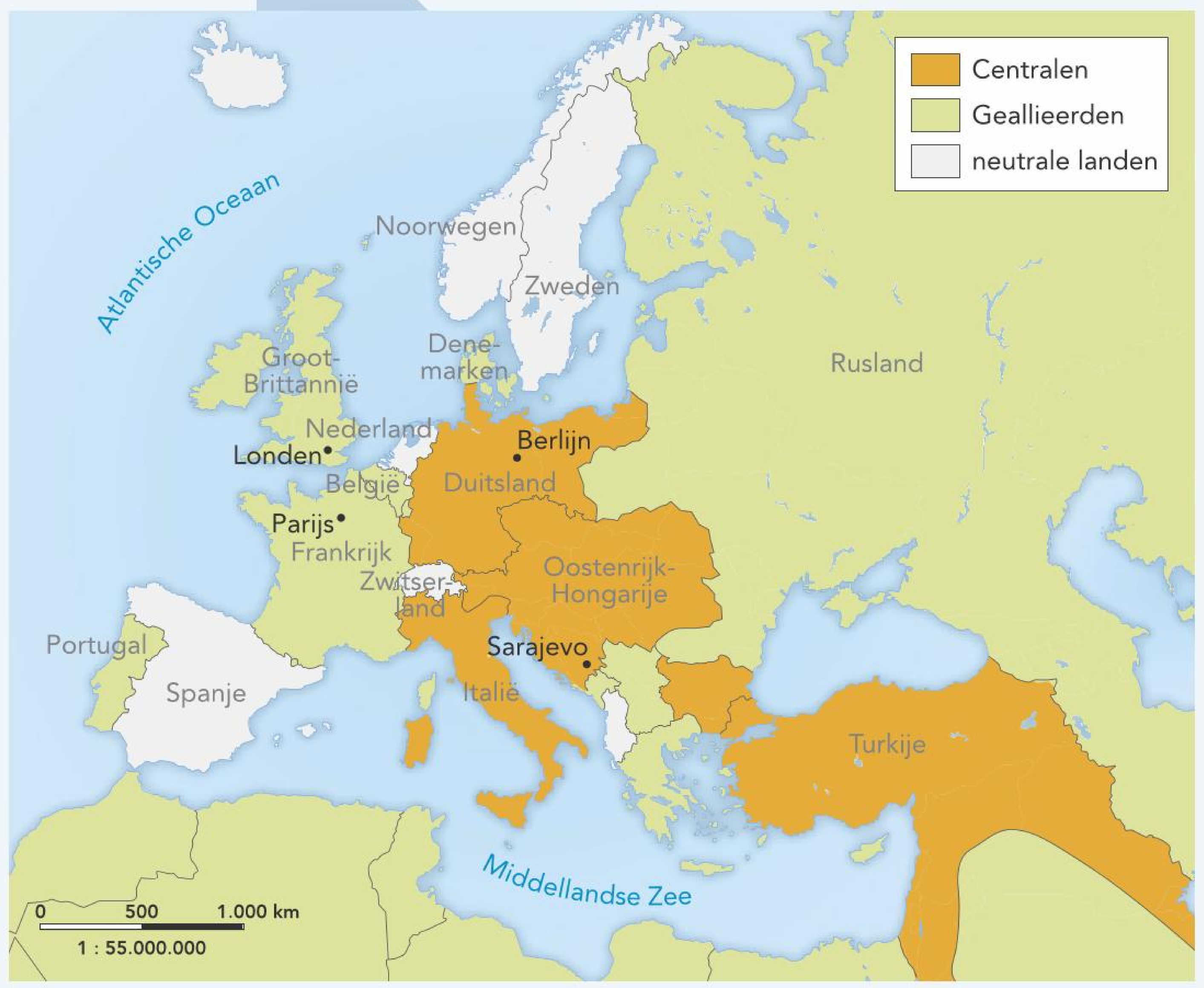
Bij geschiedenis denk je na over de oorzaken en gevolgen van een gebeurtenis.
Een oorzaak is de reden waarom iets gebeurt. Er zijn twee soorten oorzaken.
Voorbeeld: Robin heeft zijn been gebroken.

- Directe oorzaak: Robin viel met zijn fiets.
- Indirecte oorzaak: Het had gevroren en de weg was glad.

Een gebeurtenis heeft gevolgen. Er zijn twee soorten gevolgen.

- Gevolg op de korte termijn: Robin kan zes weken niet naar school.
- Gevolg op de lange termijn: Robin blijft dit jaar zitten.

BRON 6 De bondgenootschappen in Europa in 1914.

Dit moet je onthouden

Aan het begin van de Tijd van wereldoorlogen was er in veel Europese landen nationalisme en militarisme. Veel mensen vonden een oorlog goed. Landen hadden een groot leger en veel wapens.
Duitsland was een nieuw, groot land, dat ook koloniën wilde hebben. Engeland en Frankrijk vonden Duitsland gevaarlijk. Er kwamen in Europa twee grote bondgenootschappen, die vijanden werden.

bondgenootschap
Twee of meer landen die hebben afgesproken elkaar te helpen bij een oorlog.
militarisme
Erg trots zijn op alles wat met het leger te maken heeft: soldaten, wapens, medailles.

5 Lees: C Bondgenoten
Bekijk bron 6

a Wat is een bondgenoot?

....

b Kleur in figuur 3:
- de landen van de Geallieerden rood
- de landen van de Centralen blauw.

Figuur 3.

c Duitsland ligt tussen twee grote landen. Welke landen?

In het westen: ....

In het oosten: ....

d Waarom was het voor Duitsland niet gunstig als er een oorlog zou komen?
Maak de zin af. Duitsland zou dan

....

....

....

6 Lees: Oorzaak en gevolg

a Kijk in het schema naar de onderstreepte woorden. Is het een directe of een indirecte oorzaak?

	Oorzaak	
	indirect	*direct*
<u>Door de nieuwe wapens</u> kon je heel veel soldaten tegelijk doden.		
<u>Door de industriële revolutie</u> waren er wapens waarmee je heel veel soldaten tegelijk kon doden.		

b Kijk in het schema naar de onderstreepte woorden. Wat voor gevolg is het?

	Gevolg	
	korte termijn	*lange termijn*
Door het nationalisme <u>kreeg elk land een volkslied</u>.		
Door het militarisme <u>had elk land een groot leger</u>.		
Doordat landen bang werden voor elkaar, <u>sloten ze bondgenoot-schappen</u>.		
Door het nationalisme, militarisme <u>raakte Europa verdeeld in twee partijen</u>.		

7 Dit weet je nu

Waarom begonnen Europese landen in 1914 een wereldoorlog?
Het antwoord op deze vraag zijn de vier begrippen waarover je in deze paragraaf las.
Vul ze in.

- Trots zijn op je land: ....
- Een groot en machtig land willen worden door koloniën te veroveren:
  ....
- Trots zijn op je leger en je soldaten:
  ....
- Groep landen die afspreken elkaar te helpen bij een oorlog: ....

Tips voor de toets

Begrippen: bondgenootschap, militarisme
Lees 'Dit moet je onthouden'.

4 2 De Grote Oorlog

Hoe verliep de Eerste Wereldoorlog?

A Moord in Sarajevo

Dát er een oorlog kwam, was in 1914 voor de Europeanen wel duidelijk. Maar wanneer zou hij beginnen? De *aanleiding* voor de oorlog was de moord in de stad Sarajevo op de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije. De moordenaar was een Serviër. Hij was het niet eens met de grote invloed van Oostenrijk-Hongarije in het gebied. In Oostenrijk-Hongarije waren de mensen erg boos op Servië. Duitsland, hun bondgenoot, zei dat het zou helpen als er oorlog zou komen. En toen kwam die oorlog er. Op 1 augustus 1914 begon de oorlog waar sommige landen al jaren op wachtten: de 'Grote Oorlog' zoals mensen die noemden.

BRON 7 De moord in 1914 in Sarajevo.

B Vier verschrikkelijke jaren

De grote landen waren niet bang voor de oorlog. Ze wisten immers zeker dat hun land zou winnen. 'De oorlog is vóór Kerstmis voorbij', zeiden de mensen in de zomer van 1914 tegen elkaar. Maar de oorlog verliep anders dan de generaals verwachtten. De wapens waren sterker en gevaarlijker dan vroeger. Het was bijna onmogelijk om een oorlog te voeren op de manier die de soldaten en hun generaals kenden. Ook werd de oorlog steeds groter. Veel landen vochten mee en ook in de koloniën van de Europese landen werd gevochten. Er ontstond een echte **wereldoorlog**. Met Kerstmis 1914 was de oorlog nog lang niet voorbij. Er zouden nog vier verschrikkelijke oorlogsjaren volgen, waarin meer dan tien miljoen doden vielen.

C Nederland neutraal

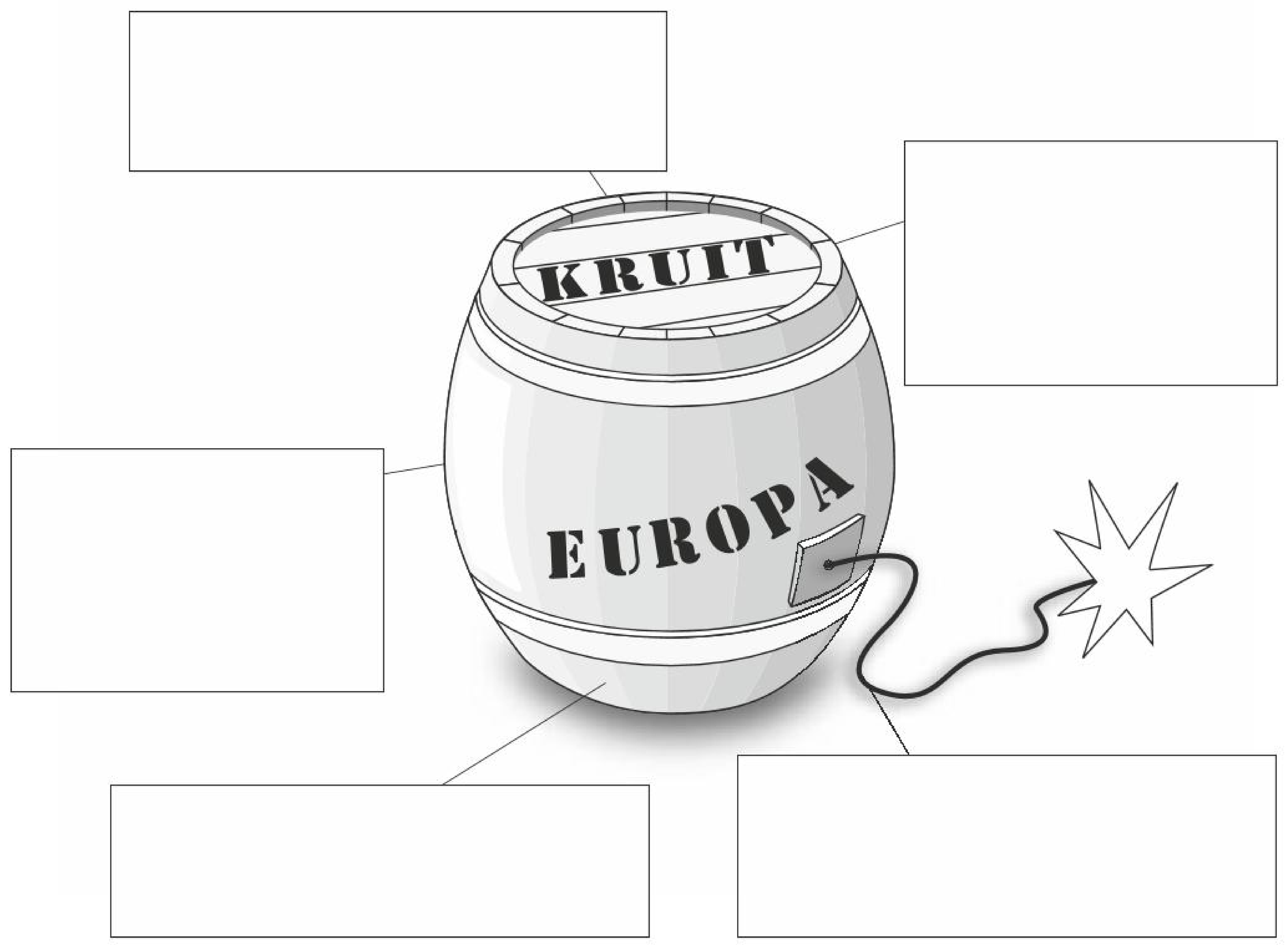
Nederland had zich voor de oorlog bij geen enkel bondgenootschap aangesloten. Dat wilde de regering niet: Nederland wilde **neutraal** blijven. Ons land deed daarom niet mee aan de Eerste Wereldoorlog. Toch hadden de Nederlanders veel last van de oorlog: de handel kwam stil te liggen en uit België kwamen veel vluchtelingen.

BRON 8 Deze lachende Engelse jongens en mannen gaan zich vrijwillig aanmelden bij het leger: 'Hoera, we gaan naar de oorlog!' Foto uit 1914.

1 Dit weet je al

In 1914 werd Europa vergeleken met een vat buskruit dat elk moment kan ontploffen. In figuur 4 zie je dit getekend. Schrijf in elk vak een indirecte oorzaak van de gevaarlijke situatie in Europa.

Figuur 4.

2 Lees: A Moord in Sarajevo Bekijk bron 7

a De meest directe oorzaak noemen we de *aanleiding*. Wat was de aanleiding van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog? Schrijf het in het vijfde vak bij figuur 4.
b Kijk in figuur 4. Wat vind jij de belangrijkste oorzaak van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog? Kleur dat vak groen.
c Wat is een wereldoorlog? Schrijf het op in je eigen woorden.

....

....

d Kijk in figuur 4. Wat vind jij de belangrijkste oorzaak waardoor de Eerste Wereldoorlog een *wereld*oorlog werd? Kleur dat vak rood.
e Wij noemen de 'Grote Oorlog' nu: de Eerste Wereldoorlog. Waarom werd die naam toen nog niet gebruikt?

....

....

3 Lees: B Vier verschrikkelijke jaren Bekijk bron 8

a Kruis aan. Meer antwoorden zijn goed. De vrolijke mannen in bron 8 dachten dat ze met Kerstmis wel weer thuis waren, omdat ...
- ☐ het dan vrede zou zijn.
- ☐ het geen grote oorlog zou worden.
- ☐ het dan te koud zou zijn om te vechten.
- ☐ zij de oorlog gewonnen hadden.

b De mannen in bron 8 zien er vrolijk uit. Waarom waren ze blij met de oorlog?

....

....

....

4 Lees: C Nederland neutraal

a Wat is een voordeel van neutraal blijven?

....

....

....

b Wat is een nadeel van neutraal blijven?

....

....

....

c Kijk nog eens in bron 6 op bladzijde 94. Welke landen in West-Europa waren in 1914 neutraal?

....

....

BRON 9

Engelse soldaten in een granaatkrater. Door de granaatinslagen gingen de telefoondraden vaak kapot. De draadloze telegrafie was hiervoor een oplossing. Foto uit de Eerste Wereldoorlog.

D In de modder

Natuurlijk probeerden de soldaten zich te beschermen tegen de nieuwe en krachtige wapens. Op de slagvelden in België en Frankrijk groeven ze daarom kilometerslange geulen in de grond: **loopgraven**. De loopgraven van de vijanden lagen vaak maar een paar honderd meter van elkaar vandaan. Daartussen lag een totaal kapot geschoten stuk land. Soms kwamen de soldaten uit hun loopgraven om dat stukje land te veroveren. De vijand aan de overkant begon te schieten. Bijna alle aanvallers werden gedood, zonder een meter land te veroveren. Zulke kansloze acties waren er vaak. Kanonnenvoer, zo werden de soldaten genoemd.

E Een grote verandering

In de negentiende eeuw was de telefoon uitgevonden. Daardoor kon een generaal per telefoon een bevel geven aan zijn soldaten aan het front terwijl hij zelf op een veilige plek was. Maar een telefoon had in die tijd geen draadloze verbinding. Daarom was een nieuwe uitvinding belangrijk: de draadloze telegrafie. Daarmee kon je via radiogolven op grote afstand een bericht (telegram) naar iemand sturen.

F Het einde van de oorlog

In 1917 raakte een Duitse torpedo een Amerikaans schip. Het was al het achtste schip van de neutrale Verenigde Staten dat naar de zeebodem zonk. Duitsland gaf aan dat het voortaan alle Amerikaanse schepen zou aanvallen, ook de handelsschepen. Amerika moest nu wel terugvechten. Het stuurde tienduizenden soldaten en heel veel nieuwe wapens naar Europa om Frankrijk en Engeland te helpen. Rusland had toen al een **wapenstilstand** gesloten met Duitsland. In november 1918 was de oorlog voorbij. Duitsland en Oostenrijk-Hongarije waren verslagen. Duitsland kreeg de schuld van de oorlog en werd heel zwaar gestraft.

Dit moet je onthouden

De Eerste Wereldoorlog begon in 1914. De aanleiding was een moord. Steeds meer landen vochten mee. Er werd gevochten met nieuwe en heel krachtige wapens. De soldaten groeven loopgraven op het slagveld. In 1917 deden ook de Verenigde Staten mee aan de oorlog en sloot Rusland een wapenstilstand met Duitsland. In 1918 was de oorlog voorbij.

loopgraven
Geul of gang in de grond die soldaten beschermt tegen de wapens van de vijand.
neutraal
Geen partij kiezen bij een ruzie of oorlog.
wapenstilstand
Afspraak tussen oorlogvoerende landen om een tijd niet te vechten.
wereldoorlog
Grote oorlog tussen veel landen, waarbij in verschillende werelddelen wordt gevochten.

5 Lees: D In de modder
Bekijk bron 9

a Wat hadden de nieuwe, krachtige wapens te maken met de loopgraven? Gebruik in je antwoord het woord ‘kanonnenvoer’.

....

....

....

b De titel van de tekst is ‘In de modder’. Waarom past deze titel bij de tekst?

....

....

....

c In vier jaren oorlog stierven minstens tien miljoen soldaten op het slagveld. Reken uit hoeveel doden er per dag vielen. Gebruik je rekenmachine.

10 miljoen : 4 jaar = ... miljoen doden per jaar.
Deel dit getal door 365 (= aantal dagen per jaar).

Per dag stierven .... soldaten op het slagveld.

6 Lees: E Een grote verandering
Bekijk bron 9

Voor de telegrafie werd de morsecode gebruikt. In figuur 5 zie je het alfabet. De puntjes en strepen geven aan of het signaal kort of lang is.

a	.	j	.---	s	...
b	-...	k	-.-	t	-
c	-.-.	l	.-..	u	..-
d	-..	m	--	v	...-
e	.	n	-.	w	.--
f	..-.	o	---	x	-..-
g	--.	p	.--.	y	-.--
h	....	q	--.-	z	--..
i	..	r	.-.		

Figuur 5.

a Bedenk een korte zin die een soldaat in bron 9 vanuit de loopgraaf naar zijn officier zou kunnen sturen. Schrijf de zin in morsecode. Zet in de morsezin tussen de letters een / (= schuine streep) en tussen woorden // (= twee schuine strepen).

....

....

b Ruil je werkboek met dat van een klasgenoot. Ontcijfer de zin bij 6a. Schrijf hier in letters op welke zin de soldaat heeft gestuurd.

....

....

7 Lees: F Het einde van de oorlog
Je oefent: oorzaak en gevolg

a De Verenigde Staten waren tot 1917 neutraal. Door welke directe oorzaak gingen de Amerikanen toch meedoen met de oorlog?

....

....

b Noem een indirecte oorzaak voor het meedoen van de Amerikanen.

....

....

8 Dit weet je nu

Hoe verliep de Eerste Wereldoorlog?
Vul de juiste woorden in.

De Eerste Wereldoorlog begon in ...., na de moord op de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije. Doordat veel landen meededen,

werd het een ....

De soldaten groeven op het slagveld ....

.... Af en toe was er een grote

aanval. Maar daarbij werden alleen maar veel

soldaten .... In .... was

de oorlog voorbij. .... kreeg

de schuld van de oorlog. Nederland bleef in

deze oorlog ....

Tips voor de toets

Begrippen: loopgraven, neutraal, wapenstilstand, wereldoorlog
Lees ‘Dit moet je onthouden’.

4 3 Crisis in de wereld

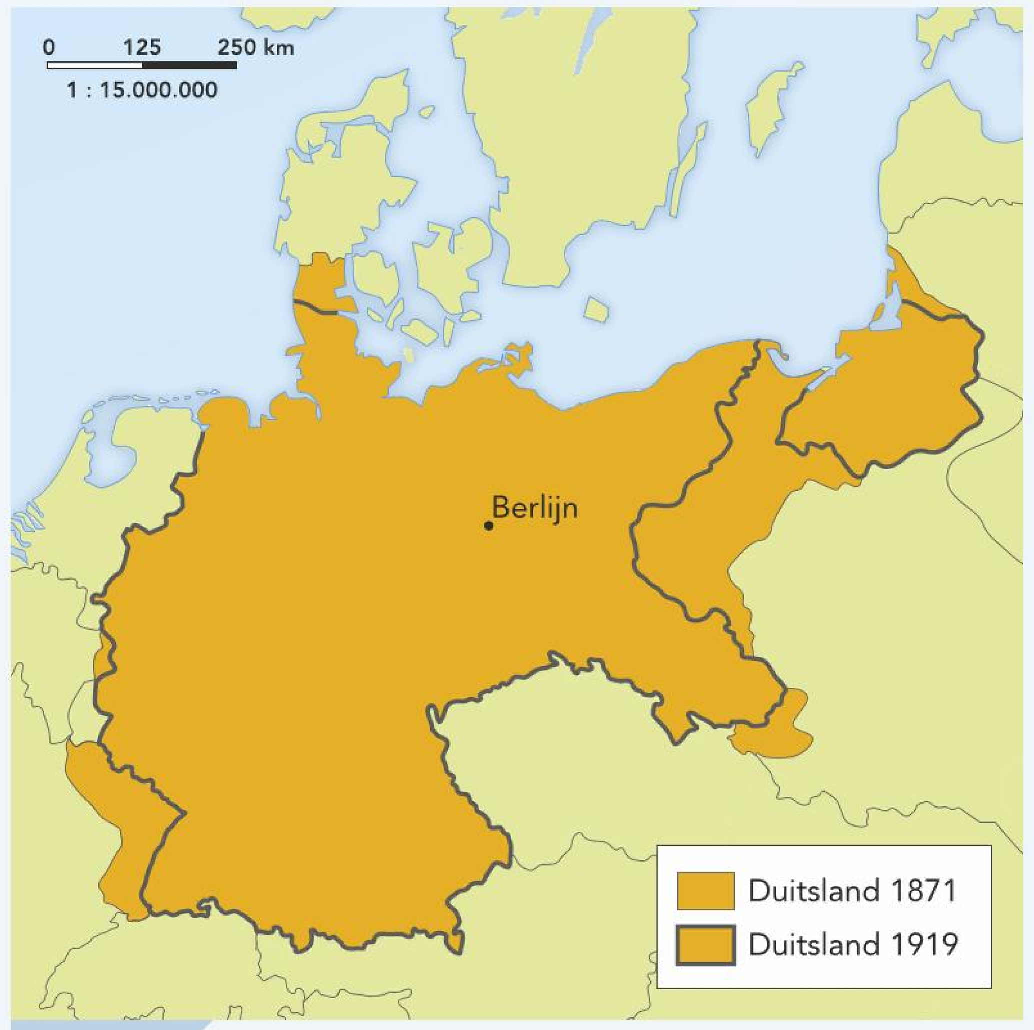
Welke gevolgen had de economische crisis van 1929?

A Verslagen en vernederd

In 1919 werd in Versailles, een plaatsje in Frankrijk, het **Verdrag van Versailles** getekend. Met dit verdrag werd officieel de vrede gesloten. De overwinnaars gaven Duitsland zware straffen. Duitsland moest veel gebieden en ook zijn koloniën afstaan. Ook moest het heel veel geld als **herstelbetaling** aan Frankrijk, België en Engeland geven. Het Duitse leger mocht voortaan niet groter zijn dan 100.000 soldaten.
De Duitse keizer Wilhelm II vluchtte. Duitsland werd een *republiek*. Voor de Duitsers brak er een moeilijke tijd aan, met veel armoede en honger. De meeste mensen waren bang voor de toekomst. Ze hadden weinig vertrouwen in hun regering.

B Even gaat het beter

Duitsland kon zich niet herstellen. Het bedrag aan herstelbetalingen was hoger dan wat er in het land werd verdiend. Daarom leenden de Verenigde Staten Duitsland geld om de Duitse economie weer gezond te maken. Op die manier zou Duitsland toch de herstelbetalingen kunnen opbrengen, was het plan. Even ging het weer goed met Duitsland. Maar in 1929 kwamen de Verenigde Staten zelf in moeilijkheden. Toen kon het geen geld meer lenen aan andere landen en kreeg Duitsland niets meer.

BRON 10 Duitsland vóór en na de Eerste Wereldoorlog.

BRON 11 Niet één druppel mag in de citroen blijven.

1 Dit weet je al — Je oefent: oorzaak en gevolg

a Welk land kreeg alle schuld van de Eerste Wereldoorlog? ....

b Een bekende uitspraak is: *In een oorlog zijn alleen maar verliezers.*
Leg uit waarom de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog ook verliezers waren.

....

....

....

2 Lees: A verslagen en vernederd — Bekijk bron 10

a Welke straffen kreeg Duitsland in 1918? Kruis ze aan.
- ☐ De Duitsers moesten stukken van hun land afstaan.
- ☐ Het Duitse leger werd veel kleiner.
- ☐ Duitsland mocht geen keizer meer hebben.
- ☐ De Duitsers mochten hun volkslied niet meer zingen.
- ☐ Duitsland moest herstelbetalingen doen.

b Veel Duitsers voelden zich vernederd door de straffen. Waarom vonden zij dat?
- Het was vernederend voor het Duitse leger dat

....

....

- Het was vernederend voor het Duitse volk dat

....

....

c Als jij wordt vernederd, hoe voel jij je dan?

....

d Geef je mening. Vind jij dat in het Verdrag van Versailles goede afspraken zijn gemaakt?

Ja / Nee, want ....

....

....

3 Bekijk bron 11

a 'Iemand uitpersen als een citroen' is een uitdrukking. Wat wordt ermee bedoeld?
- ☐ Zo veel mogelijk informatie uit iemand halen.
- ☐ Zo veel mogelijk smaak aan iets toevoegen.
- ☐ Zo veel mogelijk van iemand profiteren.

b Welk land stelt in bron 11 de citroen voor?

....

c Maak goede zinnen. De tekenaar laat zien hoe hij denkt over het V.................. van V.................. . Hij vindt deze vrede *goed / slecht* voor ....

d Wie zullen het zeker met de tekenaar eens zijn, denk je?

....

4 Lees: B Even gaat het beter

Vanaf 1924 ging het beter met Duitsland. Hoe kwam dat?
- ☐ De Verenigde Staten leenden Duitsland geld.
- ☐ Duitsland betaalde de herstelbetalingen niet.
- ☐ Engeland leende Duitsland geld.
- ☐ Frankrijk wilde geen geld van Duitsland meer.

C Crisis in Amerika

Als je iets koopt, mag je het bij sommige winkels later betalen. Dan koop je het op *afbetaling*. Of je leent geld van een bank. In de Verenigde Staten was dit rond 1929 heel normaal.
Maar toen ging het mis. Fabrieken hadden te grote voorraden en gingen minder producten maken. Ze hadden dus minder arbeiders nodig. Veel mensen werden ontslagen. Wie werkloos is, heeft minder geld en kan dus minder kopen. Hierdoor bleven de fabrieken met nóg meer voorraad zitten. Daardoor werden nog meer mensen ontslagen en werkloos. Deze mensen konden ook hun lening van de bank niet meer terugbetalen. Veel banken gingen failliet.
Landen drijven handel met elkaar. Daardoor werd de **economische crisis** in de Verenigde Staten een wereldcrisis.

D Crisis in Duitsland

Door de economische crisis konden de Verenigde Staten geen geld meer lenen aan Duitsland. Hierdoor raakte Duitsland in grote moeilijkheden. Veel mensen waren werkloos. Zij kregen een heel lage *uitkering* of helemaal niets. De regering wist niet hoe ze de problemen moest oplossen. Maar weinig Duitsers hadden nog vertrouwen in hun regering. Veel Duitsers verlangden terug naar de tijd toen één man, de keizer, alles voor het zeggen had.

E Communisme

Sommige mensen dachten dat het **communisme** een oplossing was voor de problemen.
Communisten willen alle macht en bezit gelijk verdelen, desnoods met geweld. In Rusland kwamen de communisten in 1917 aan de macht. Ze pakten alle bedrijven af van de eigenaars en vermoordden de tsaar (keizer). Het land heette vanaf die tijd de Sovjet-Unie.
In Duitsland leek dit veel mensen ook een goed plan. Andere Duitsers vonden de ideeën van de communisten gevaarlijk en erg on-Duits. Op straat werd daarom vaak gevochten tussen communisten en andere groepen. De Duitse regering was te zwak om hiertegen iets te doen.

Dit moet je onthouden

Duitsland kreeg de schuld van de Eerste Wereldoorlog en werd zwaar gestraft. In 1929 was er in de wereld een economische crisis. Vooral in Duitsland was de armoede en werkloosheid groot. Maar ook in Nederland was het crisis.
Rusland werd een communistisch land: de Sovjet-Unie. Veel mensen in Duitsland dachten dat het communisme voor hun land een oplossing was voor de problemen.

communisme
Communisten willen alle macht en bezit gelijk verdelen.
economische crisis
Als het heel slecht gaat met de economie en daardoor veel mensen werkloos en arm zijn.
herstelbetaling
Geld dat de verliezer na een oorlog aan de overwinnaars moet betalen.
Verdrag van Versailles
Verdrag waarmee in 1919 na de Eerste Wereldoorlog officieel vrede werd gesloten.

BRON 12 Ook in Nederland was het crisis. Deze man probeert werk te vinden. Foto uit 1933.

5 Lees: C Crisis in Amerika

Nummer de zinnen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 5.

.... Bedrijven hebben te grote voorraden en moeten mensen ontslaan.
.... Bedrijven moeten nog meer mensen ontslaan.
.... Mensen lenen geld om spullen te kopen.
.... Nog meer mensen raken werkloos.
.... Werkloze mensen kopen weinig producten meer.

6 Bekijk bron 12

a Wat vind jij van de manier waarop deze man werk zoekt?

....

b Zou jij op deze manier werk willen zoeken?

Ja / Nee, want ....

....

c Hoe kun je in onze tijd proberen werk te vinden?

....

....

7 Lees: D Crisis in Duitsland

Waarom was juist in Duitsland de crisis zo zwaar?

....

....

8 Lees: E Communisme

a Werk in een groepje van vier. Ieder legt al zijn kleingeld (munten) op tafel. (Tel even na hoeveel je hebt.)
b Verdeel het geld: ieder krijgt *precies* evenveel.
• Wie is nu niet tevreden?

....

• Wie is nu wel tevreden?

....

c Hoe zullen de ontevreden mensen reageren, denk je?

....

....

d De manier waarop jullie het geld verdeelden, heet *democratisch / communistisch*.
e Wat denk jij: is het communisme een oplossing voor de problemen? Kijk ook naar je antwoord bij 8b en 8c.

....

....

9 Dit weet je nu

Welke gevolgen had de economische crisis van 1929?
Kruis aan wat een gevolg op de korte en op de lange termijn was.

	Gevolgen	
	korte termijn	*lange termijn*
De Verenigde Staten leenden geen geld meer aan Duitsland.		
Sommige mensen wilden dat hun land communistisch werd.		
Veel Duitsers wilden een sterke leider.		
Veel mensen raakten werkloos.		

Tips voor de toets

Begrippen: communisme, economische crisis, herstelbetaling, Verdrag van Versailles
Lees 'Dit moet je onthouden'.

4 Een nieuwe leider

Hoe kreeg Hitler in Duitsland alle macht?

BRON 13 Duitsers bekijken een verkiezingsposter van Adolf Hitler. Op de poster staat: 'Onze laatste hoop: Hitler'. Foto uit 1932.

A Teleurgesteld

Adolf Hitler had als soldaat meegevochten in de Eerste Wereldoorlog. Net als veel andere militairen was hij in 1918 erg teleurgesteld. Voor Hitler was het duidelijk: de oorlog was verloren door de schuld van de communisten en de joden. Die hadden de Duitse soldaten niet gesteund. Veel mensen waren het met Hitler eens. Hitler werd de leider van de nationaal-socialistische partij. Aanhangers van deze politieke partij worden **nazi's** genoemd.

B Niet denken, maar doen

Hitler beloofde dat hij van Duitsland weer een sterk land zou maken waar mensen trots op konden zijn. Hij vond dat Duitsland zich niet meer moest houden aan de regels van het Verdrag van Versailles. Veel mensen geloofden dat hij de sterke leider was die het land nodig had. Hij zou een einde maken aan de moeilijkheden en er vooral voor zorgen dat de communisten niet aan de macht kwamen, hoopten ze. Dat Hitler joden haatte, accepteerden ze maar.
De nazi's waren **fascisten**. Fascisten willen één sterke leider. Geweld is goed, vinden zij. Fascisten vinden dat je niet te veel moet denken maar moet doen, en dat geweld goed is. De Duitse nazi's sloegen joden en communisten in elkaar. Ze droegen uniformen en zwaaiden met vlaggen. Op die manier maakten ze reclame, **propaganda**, voor Hitler en voor hun eigen land en volk.

BRON 14 Een bijeenkomst van de nazi-partij. Duizenden mensen juichen Hitler toe. Foto uit 1938.

1 Dit weet je al

Welke woorden hebben te maken met de crisis van 1929 in Duitsland? Zet er een rondje om.

werkloosheid — rijkdom — armoede — honger — luxe — schulden — ontevreden — Verenigde Staten

2 Lees: A Teleurgesteld

a In 1919 waren veel mensen teleurgesteld. Waarin? Meer antwoorden zijn goed.
- ☐ In Adolf Hitler.
- ☐ In het verlies van de oorlog.
- ☐ In hun regering.
- ☐ In hun soldaten.

b Vul in: Duitsland had de oorlog verloren.

Volgens Hitler was dat de schuld van ......

...... en ....

3 Bekijk bron 13

De mensen in bron 13 bekijken de poster van de nazi-partij. Wat is het doel van de maker van de poster? Deze vragen helpen je daar achter te komen.

a Wat zie je op de poster?

......

b Hoe trekt de maker de aandacht? Denk aan: speciale kleuren, letters enzovoort.

......

......

c Heeft de poster een titel? Zo ja, welke?

......

d In welk jaar is de poster gemaakt? In ......

e Wie liet de poster maken, denk je?

......

f Wat is het doel van de maker van de poster?

......

4 Bekijk bron 13

a Voor welke mensen was Hitler 'de laatste hoop'?

......

b Bedenk wat de mensen op straat van de poster vinden. Schrijf drie verschillende meningen op.
- Een Duitse soldaat: ......

  ......
- Een leraar: ......

  ......
- Een moeder: ......

  ......

5 Lees: B Niet denken, maar doen Bekijk bron 14

a Wat is het doel van propaganda?

......

b Vind jij bron 14 propaganda? Leg je antwoord uit.

......

......

c Welke drie zinnen horen bij fascisme?
- ☐ Er moet één leider zijn die alles beslist.
- ☐ Er zijn verkiezingen.
- ☐ Mensen moeten veel met elkaar praten en goede afspraken maken.
- ☐ Wie het sterkste is, heeft het voor het zeggen.
- ☐ Mensen houden niet veel van hun land.

C Een machtige wet

In 1933 werd Hitler gekozen tot minister-president. Toch was hij niet tevreden. Zijn nazi-partij was de grootste partij geworden. Maar alle andere partijen samen waren groter. Als die in de volksvertegenwoordiging allemaal tégen stemden, ging een nazi-wet niet door. Hitler moest dus samenwerken met andere partijen. Dat wilde hij niet.
Op een nacht werd het gebouw van de regering in brand gestoken. Hitler gaf de communisten de schuld van de brand. Hij waarschuwde de Duitsers: dit is het bewijs dat de communisten de macht willen grijpen! Hij bedacht een wet waardoor hij alles zelf mocht beslissen, zonder toestemming van de volksvertegenwoordiging. Volgens Hitler was dat nodig om de communisten te kunnen verslaan. De volksvertegenwoordiging keurde de wet goed. Hierdoor werd Hitler een **dictator**.

Hitler opent een nieuwe autosnelweg. Deze wegen liepen meestal naar de grenzen van Duitsland: Polen, Nederland en Frankrijk. Handig, bij een oorlog. Foto uit 1935.

BRON 15

D Op weg naar een nieuwe oorlog

Hitler liet werkloze Duitsers in fabrieken werken, in het leger gaan en heel veel wegen aanleggen. De werkloosheid en de armoede werden daardoor snel minder, zodat Hitler nóg meer aanhang kreeg. Maar waar hij werkelijk mee bezig was, zagen de mensen niet: hij bereidde Duitsland voor op een nieuwe oorlog. Hitler wilde Duitsland weer groot en machtig maken. Duitsland had recht op meer ruimte, vond hij. Polen en Rusland moesten dat maar afstaan, desnoods door een oorlog.

Hoe gaat dat nú?

Toen Hitler dictator werd, mochten de Duitsers niet meer zeggen wat ze dachten. Ze kwamen dan in de gevangenis. In onze tijd hebben wij in Nederland vrijheid van mening. Wij mogen zeggen en schrijven wat we willen. Dit staat in regel 7 van onze grondwet. Maar we mogen niet álles zeggen. Want volgens regel 1 van de grondwet mag je niet discrimineren.

Dit moet je onthouden

Na de Eerste Wereldoorlog verlangden veel Duitsers naar een sterke leider. Hitler was de leider van de nazi-partij en een fascist. Door propaganda en een speciale wet werd hij dictator van Duitsland. Hij bereidde een nieuwe oorlog voor.

dictator
Iemand die alle macht heeft. Een dictator wordt vaak gesteund door het leger en de (geheime) politie.
fascist
Fascisten willen één sterke leider. Ze vinden gevoel belangrijker dan verstand, komen op voor hun eigen land en volk, en houden van geweld.
nazi
Volgeling van Hitler en fascist.
propaganda
Politieke reclame.

5 Lees: C Een machtige wet

a Wat is waar over Duitsland toen Hitler dictator was? Kruis het aan.

	Waar	Niet waar
Hitler kon elke wet maken die hij wilde.		
Hitler moest samenwerken met andere politieke partijen.		
Hitler liet zomaar mensen oppakken.		
Hitler verbood alle andere politieke partijen.		

b Hitler wilde niet samenwerken. Waarom niet? Gebruik in je antwoord het woord 'fascisten'.

....

....

6 Lees: Hoe gaat dat nu?

a Lees de twee regels uit onze grondwet.

> Regel ....
> Niemand heeft toestemming nodig om zijn ideeën of gevoelens bekend te maken.
>
> Regel ....
> Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

b Vul bij 6a het juiste nummer van het regel in.
c Welke regel vind jij het belangrijkst? Leg je antwoord uit.

....

....

....

7 Lees D: Op weg naar een nieuwe oorlog

Ga naar werkblad 10 op bladzijde 192 en maak de opdracht.

8 Lees D: Op weg naar een nieuwe oorlog Bekijk bron 15

a Op welke drie manieren loste Hitler de werkloosheid op?

1 ....

2 ....

3 ....

b Waarom liet Hitler nieuwe snelwegen aanleggen, denk je?

....

....

9 Dit weet je nu

Hoe kreeg Hitler in Duitsland alle macht?
a Vul de juiste woorden in. Kies uit: *crisis – dictator – wet – fascist – leider – nazi – nieuwe – oorlog – propaganda – teleurgesteld – werkloosheid*. Je houdt twee woorden over.

In 1919 waren veel Duitsers erg .... over het verlies van de .... Door de .... waren veel mensen werkloos en arm. Ze verlangden naar een sterke .... Hitler was de leider van de ....-partij en een .... In 1933 kreeg hij door een .... alle macht. Hij maakte een einde aan de .... Maar tegelijk bereidde hij ook een .... oorlog voor.

b Bij 9a hield je twee woorden over. Maak met elk woord een zin over deze paragraaf.

....

....

....

....

Tips voor de toets
Begrippen: dictator, fascist, nazi, propaganda
Lees 'Dit moet je onthouden'.

4 5 Dit heb je geleerd

DIT WEET JE NU

1. Je weet waarom Europese landen in 1914 een wereldoorlog begonnen.
2. Je weet hoe de Eerste Wereldoorlog verliep.
3. Je weet wat de gevolgen waren van de economische crisis van 1929.
4. Je weet hoe Hitler in Duitsland alle macht kreeg.

DIT KUN JE NU

5. Je kunt van een gebeurtenis de directe en indirecte oorzaken noemen.
6. Je kunt van een gebeurtenis de gevolgen op de korte en op de lange termijn noemen.

BRON 16

1870

1871 ► Duitsland wordt één land.

1900

TIJD VAN WERELDOORLOGEN (1900-1950)

1914 ► Moord in Sarajevo. Begin Eerste Wereldoorlog.
1917 ► Rusland wordt de communistische Sovjet-Unie. De Verenigde Staten vechten mee met de Geallieerden.
1918 ► Wapenstilstand. Einde Eerste Wereldoorlog.
1919 ► Verdrag van Versailles.
1929 ► Begin van de economische wereldcrisis.
1933 ► Hitler aan de macht in Duitsland.

1950

Mensen in de tijd

1

Schrijf het juiste jaartal achter de gebeurtenis.

a De Verenigde Staten gaan meedoen met de oorlog. ....

b Verdrag van Versailles: Duitsland krijgt de schuld van de oorlog. ....

c Begin van een economische crisis in de wereld. ....

d Hitler wordt dictator van Duitsland. ....

2

Gebruik de tijdbalk onder aan de bladzijde.

a • Geef met twee streepjes het begin en het einde van de Eerste Wereldoorlog aan.
• Kleur die periode in.
• Schrijf de jaartallen van de oorlog erbij.

b Zet de jaartallen van opdracht 1 in de tijdbalk.

Mensen in hun land

3 Bekijk bron 16

Figuur 6.

a In de Eerste Wereldoorlog vochten twee bondgenootschappen tegen elkaar. Kleur in figuur 6:
• de landen van de Geallieerden rood
• de landen van de Centralen blauw.

b Geef met een dikke zwarte lijn aan hoe ongeveer de loopgraven in het westen liepen.

c Eén groot land dat bij de Geallieerden hoorde, staat niet in de kaart. Welk land is dat?

....

4 Je oefent: oorzaak en gevolg

Hieronder staan gevolgen van de Eerste Wereldoorlog. Kruis aan of het een gevolg op de korte of op de lange termijn was.

	Gevolgen	
	korte termijn	*lange termijn*
Hitler kwam aan de macht.		
In België en Frankrijk kwamen grote begraafplaatsen.		
Amerikaanse soldaten vochten in Europa.		
Duitsland was geen keizerrijk meer.		

1900 1900 1900 1900 1900 1950

BEGRIPPEN

bondgenootschap
communisme
dictator
economische crisis
fascist
herstelbetaling
loopgraven
militarisme
nazi
neutraal
propaganda
Verdrag van Versailles
wapenstilstand
wereldoorlog

PERSONEN

Adolf Hitler (1889-1945)
Fascistische dictator van Duitsland van 1933-1945. Hitler was verantwoordelijk voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

Wilhelm II (1859-1941)
Keizer van Duitsland van 1888-1918. Hij werd aan het eind van de Eerste Wereldoorlog afgezet en vluchtte naar Nederland.

BRON 17

Begrippen oefenen

5

Welke begrip wordt bedoeld? Schrijf het eronder.

a Heel trots zijn op het leger.

....

b Grote oorlog waarin veel landen in verschillende werelddelen vechten.

....

c Leider van een land die alles alleen beslist.

....

d Niet betrokken zijn bij een oorlog.

....

e Landen die met elkaar afspreken om elkaar te helpen bij een oorlog.

....

6

In elk rijtje hoort één woord er niet bij. Streep dat door. Maak dan de zin eronder af.

a *vlag – tank – nationalisme – volkslied*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze

....

....

....

b *armoede – luxe – werkloosheid – economische crisis*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze

....

....

....

c *keizerrijk – militarisme – Hitler –Wilhelm II*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze

....

....

....

Dit weet je nu

7

Welke problemen hadden de Duitsers in de eerste veertig jaar van de twintigste eeuw?

§ 4.1: ....

....

§ 4.2: ....

....

§ 4.3: ....

....

§ 4.4: ....

....

8 **Bekijk bron 17**

a Wat is de naam van de hoofdpersoon in de strip? ....

b Waarom is hij belangrijk in de periode waarover dit hoofdstuk gaat?

....

....

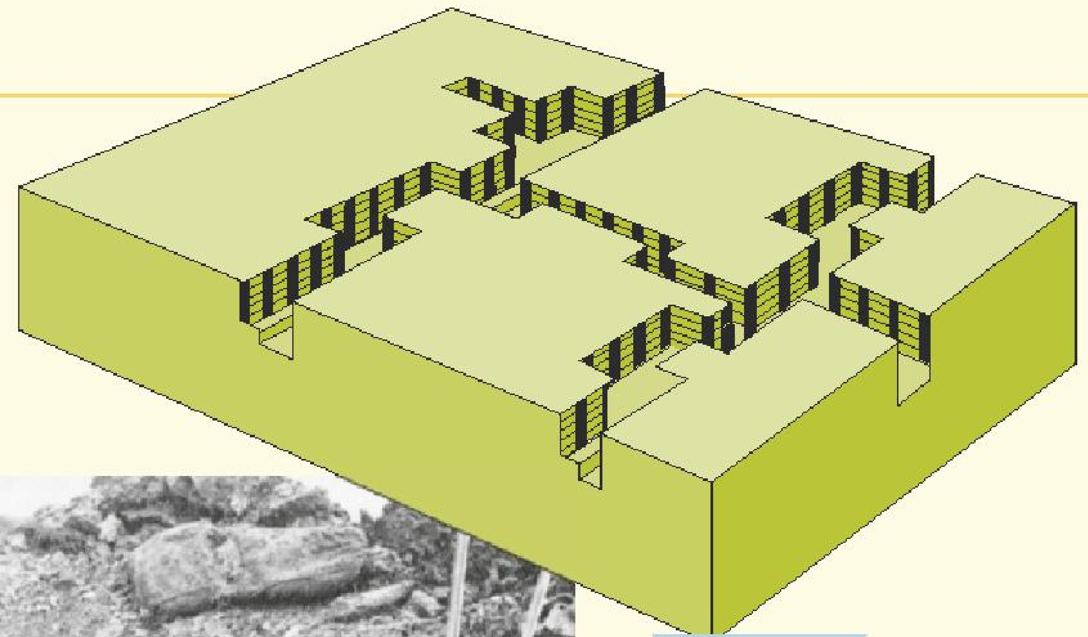
c Hield hij zich aan de beloftes die hij in het derde plaatje doet? *Ja / Nee*

1 Keuzeopdrachten

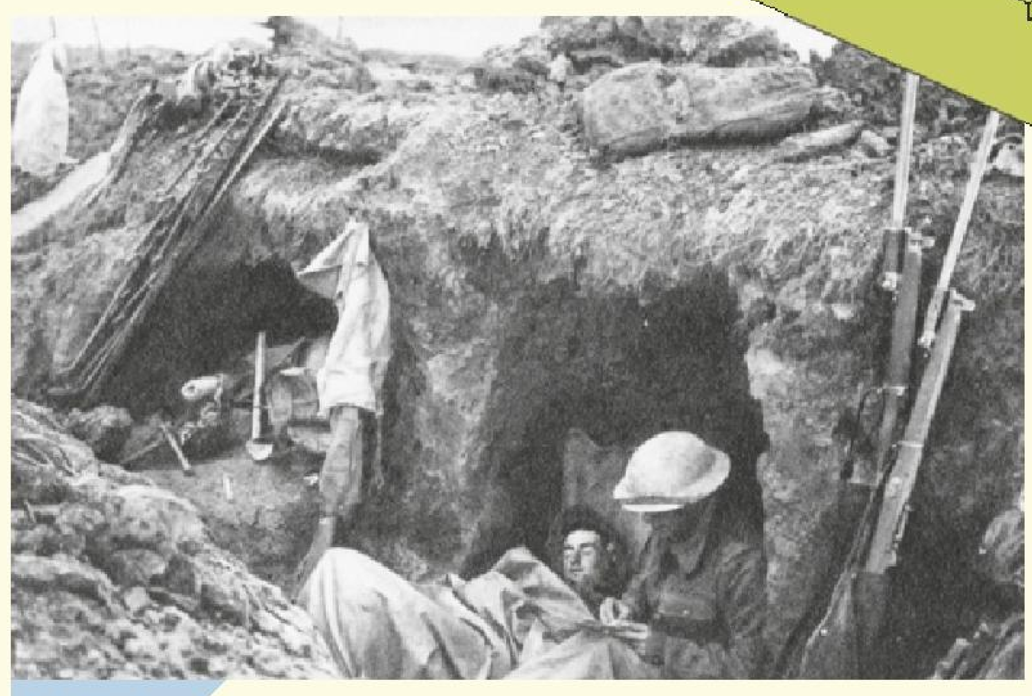
A In de loopgraven

A Loopgraven

De Eerste Wereldoorlog is heel bekend door de kilometerslange loopgraven waarin de soldaten schuilden. Een loopgraaf was ongeveer tweeënhalf tot drie meter diep. Als de soldaten schoten, stonden ze op een verhoging van zand(zakken) of kisten. Voor de loopgraaf lag prikkeldraad, zodat vijanden niet binnen konden komen.

BRON 2 Van bovenaf kun je goed zien dat de loopgraven niet recht, maar zigzag liepen. Dit werd gedaan om zware verliezen te voorkomen.

BRON 1 Loopgraaf in de Eerste Wereldoorlog.

Je maakt een tekening over het slagveld in de Eerste Wereldoorlog.

1 Lees alle teksten en bekijk alle bronnen

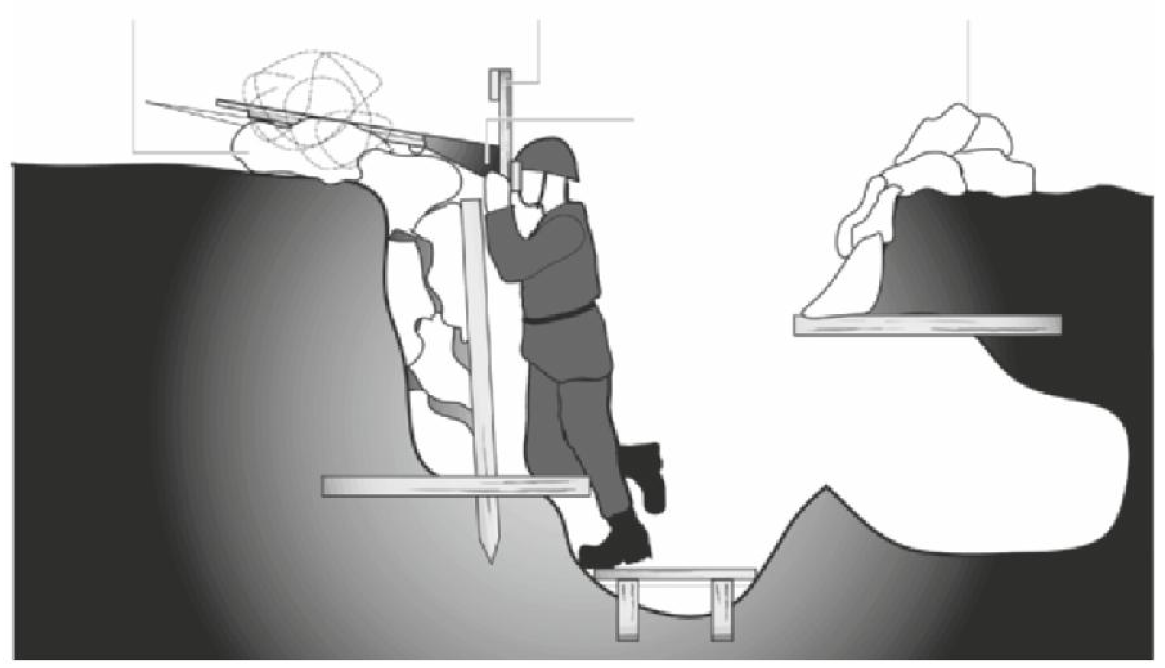
a De loopgraven liepen in een zigzag. Waarom was dat veiliger?

....

....

b In figuur 7 zie je een doorsnede van een loopgraaf. Schrijf de letters op de juiste plaats in de tekening.

A = houten periscoop	C = schuilplaats	E = loopplank
B = zandzakken	D = geweer	F = prikkeldraad

Figuur 7.

2

a Maak een tekening over de Eerste Wereldoorlog.
Dit moet je in ieder geval laten zien:
- twee verschillende wapens die nieuw waren in deze oorlog;
- een loopgraaf en een granaatkrater;
- dat de twee vijanden tegenover elkaar lagen.

b Denk na over je tekening.
Bijvoorbeeld:
- Welke jaargetijde is het op je tekening? Welke moment van de dag (of nacht)? Wat voor weer is het?
- Hoe zien de soldaten eruit? Zijn er verschillen tussen de landen?

c Maak eerst een schets. Laat die door je docent controleren. Heb je nog voorbeelden nodig? Zoek dan op internet.
Werk dan de tekening uit.

B Tank

Het lukte geen van beide partijen om de loopgraven van de tegenstander te veroveren. Maar toen kwam er een nieuw wapen: de tank. Eigenlijk is de tank een simpele uitvinding. Soldaten moeten naar de overkant, maar worden neergeschoten. Hoe bescherm je de soldaten? Met een bunker op wielen: de tank. De tank is een Engelse uitvinding. De Engelsen wilden niet dat Duitse spionnen hun nieuwe wapen zouden ontdekken. Daarom werd aan de arbeiders in de fabriek verteld dat ze grote watertanks maakten – vandaar de naam 'tank'. Dankzij de rupsbanden kan een tank over modderig en heuvelachtig terrein rijden.

BRON 3 In 1915 gebruikten de Duitsers voor het eerst de vlammenwerper. Het wapen was bedoeld om de loopgraven van de vijand te overvallen en in te nemen. Ook de gebruiker van de vlammenwerper liep gevaar: om dit vreselijke wapen goed te gebruiken, moest hij zijn eigen loopgraaf verlaten.

C Kunstenaars

Met de soldaten gingen ook kunstenaars mee naar het slagveld: schilders en tekenaars. Sommigen hoorden bij het leger. Zij kregen als opdracht om de soldaten als helden af te beelden, die dapper vochten tegen de vijand. Andere kunstenaars hoorden bij een krant. Fotograferen was in die tijd niet eenvoudig, dus in kranten stonden ook tekeningen. Deze kunstenaars probeerden te laten zien hoe het écht was.

BRON 4 Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, was er pas tien jaar luchtvaart. Vliegtuigen werden gebruikt voor verkenningsvluchten achter de loopgraven van de vijand. Maar al snel kwamen er gevechtsvliegtuigen en kreeg het leger een luchtmacht. De piloot zat in een 'open' cockpit. Hij droeg dikke kleding tegen de kou. Bommen werden letterlijk door hem zelf naar beneden gegooid. Later werden bommen onder de romp van een vliegtuig gemonteerd. Toen kon de piloot ze via een mechaniek afwerpen.

BRON 5 Een nieuw uitvinding was het gifgas. Gifgas maakte veel slachtoffers. Daarom was ook snel de uitvinding van een gasmasker nodig: voor de soldaten, maar ook voor de dieren. Er waren gasmaskers voor ezels, paarden en honden.

B Kinderen van Hitler

A Hitlerjugend

In 1926 werd de *Hitlerjugend* ('Hitler-jeugd') in Duitsland opgericht. Toen Hitler aan de macht was, moesten alle jongens verplicht lid worden. Bij de *Hitlerjugend* werden ze opgevoed voor een leven als soldaat. Alles wat de jongens er deden en leerden, had te maken met het leger. Ze leerden ook dat trouw zijn aan de *Führer* ('leider'), Adolf Hitler, het allerbelangrijkste was in je leven.

BRON 1

Hitler zei over de *Hitlerjugend*:
'Een gewelddadige, wrede, dappere jeugd wil ik. De jeugd moet dat alles zijn. Pijn en moeite moet zij kunnen verdragen. Er mag niets zwaks en teers aan haar zijn.'

BRON 2 Jongens van de *Hitlerjugend* op kamp. Foto uit 1940.

Je maakt een presentatie over het leven van Duitse kinderen in de tijd van Hitler.

1 Lees alle teksten en bekijk alle bronnen

a Welke jeugdorganisaties waren er in Duitsland in de tijd van Hitler?

Voor de jongens: ....

Voor de meisjes: ....

b Wat leerden de jongens?

....

....

....

c Wat leerden de meisjes?

....

....

....

d Wat was de mening van Hitler over jongeren?

....

....

e Wat was de mening van minister Goebbels over vrouwen?

....

....

2

Zoek op internet plaatjes over de twee jeugdorganisaties. Bewaar de plaatjes en bedenk wat je erbij kunt vertellen. Maak aantekeningen.

3

a Maak een digitale presentatie van tussen de 5 en 10 plaatjes.
b Oefen een keer. Wat ga je vertellen?
c Pas je nog iets aan? Wat verander je?
d Overleg met je docent wanneer je de presentatie geeft.

B Bund Deutscher Mädel

Ook voor meisjes was er een vereniging: de *Bund Deutscher Mädel* (BDM, 'Bond van de Duitse meisjes'). Hier leerden meisjes om een goede en zorgzame vrouw te zijn voor hun man én voor het Duitse volk. Met sport en spel werden ze voorbereid op deze taken.

BRON 3

De Duitse minister Goebbels over de vrouw:
'De mooiste taak die zij heeft, is haar land en haar volk kinderen te schenken.'

BRON 4 Een vrouw moest goed voor anderen zorgen. BDM-meisjes gingen langs de deuren om te collecteren. Poster uit 1936.

C Op school

Op school leerden de kinderen dat de Vrede van Versailles de schuld was van de joden en dat het Duitse volk meer ruimte nodig had. De kinderen kregen een kaart te zien met alle stukken land die in 1919 van Duitsland waren afgepakt. Dat was de aardrijkskundeles. Bij biologie leerden ze dat het joodse 'ras' slecht was en dat alleen het Duitse 'ras' goed was. De les natuurkunde bestond uit het berekenen van de baan van een kogel of hoe snel je bruggen kon bouwen.

BRON 5 BDM-meisjes deden gymnastiekoefeningen. Net als voor de jongens werd ook voor meisjes een gezond lichaam erg belangrijk gevonden. Foto uit 1938.

BRON 6

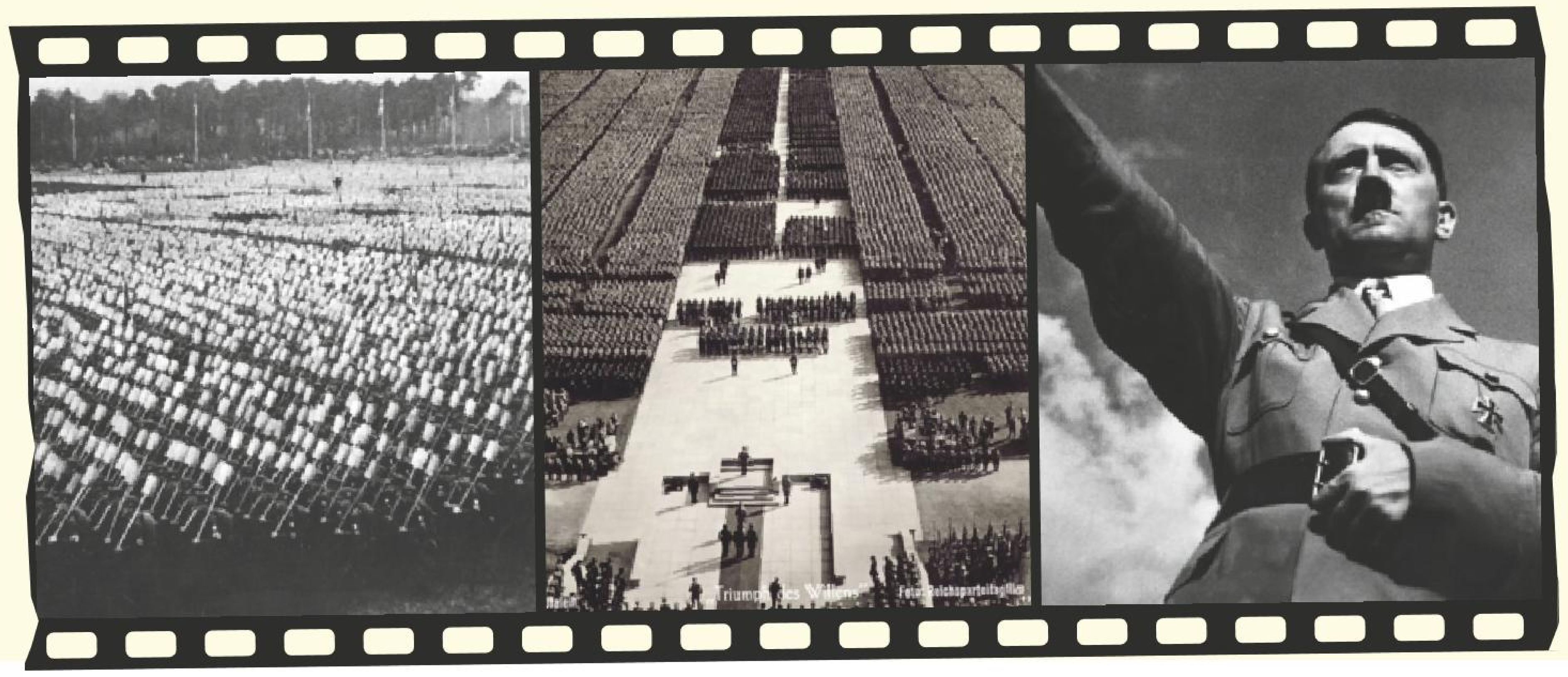
Een rekensom in een Duits schoolboek in die tijd:
'Een bommenwerper draagt 144 bommen, elke bom weegt 10 kilo. Het vliegtuig gaat naar Warschau. Het bombardeert de stad. Bij het opstijgen met alle bommen aan boord en een tank met 1000 kilo aan brandstof, weegt het vliegtuig ongeveer 8000 kilo. Als het vliegtuig terugkeert van zijn geweldige werk is er nog 230 kilo brandstof over. Hoeveel weegt het vliegtuig nu?'

C Propaganda

A Propaganda voor en over Hitler

Leni Riefenstahl was een Duitse filmregisseur. Zij kreeg van Hitler de opdracht om een film over hem te maken. Het was heel bijzonder dat een vrouw deze belangrijke opdracht kreeg. Volgens de nazi's hoorden vrouwen zich immers alleen bezig te houden met hun gezin.
Riefenstahl vond voor haar film veel nieuwe technieken uit. Hierdoor kon ze Hitler en de mensen die hem toejuichten precies zo filmen zoals Hitler het wilde.
Na de oorlog waren veel mensen boos op Riefenstahl omdat ze een propagandafilm voor en over Hitler had gemaakt. Toch namen een heleboel filmmakers graag haar technieken over.

BRON 1

Je kijkt naar een stukje uit de propagandafilm van Leni Riefenstahl over Hitler. Je beantwoordt daar vragen over.

1 Lees: A Propaganda voor en over Hitler
Bekijk bron 1

Bekijk een fragment uit de film.

a Hoe heeft Riefenstahl de aanhang van Hitler gefilmd?
- ☐ als een enorm leger
- ☐ als mensen op een feest
- ☐ als mensen die goed nadenken

b Welk woord past hier goed bij? Zet er een rondje om.
militarisme – nationalisme – communisme

c Hoe heeft Riefenstahl Hitler gefilmd? Kruis de juist zinnen aan.
- ☐ Hitler praat hard en dwingend, het lijkt wel of hij schreeuwt.
- ☐ Hitler praat kalm, het lijkt wel of hij met mensen discussieert.
- ☐ Hitler staat helemaal alleen: hij is de enige leider.
- ☐ Hitler staat hoog boven de mensenmassa.
- ☐ Hitler staat tussen andere nazi-leiders.
- ☐ Hitler staat tussen de mensen.

d Welk woord past hier goed bij? Zet er een rondje om. *fascist – dictator – socialist*

e Riefenstahl filmt Hitler regelmatig van onderaf. Waarom doet ze dat?

....

....

f Riefenstahl laat twee symbolen (tekens) goed zien. Teken ze.

Deze vogel is het symbool van Duitsland.	Dit teken hoort bij de nazi's.

g Je zag een stukje uit een propagandafilm. Hoe maakte Riefenstahl reclame voor Hitler? Schrijf drie dingen op.

1 ....

2 ....

3 ....

5 De Tweede Wereldoorlog

BRON 1 Dit is de poort naar Auschwitz, een concentratiekamp. Hier hebben de nazi's ruim één miljoen mensen vermoord. De meesten werden gedood in gaskamers.

TIJD VAN WERELDOORLOGEN (1900-1950)
In het wit zie je een tank. Dit wapen hoort bij de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) en de Tweede Wereldoorlog (1939-1945). Tussen de twee wereldoorlogen ging het heel slecht met de economie in de wereld. Veel mensen werden toen werkloos. Op de foto achter de tank houden werkloze mensen een protestdemonstratie.

VERHAAL 17 EN 18

Waar gaat dit hoofdstuk over?

Toen Hitler aan de macht kwam, wilde hij van Duitsland weer een machtig land maken. Daarom begon hij een oorlog die we nu de Tweede Wereldoorlog noemen. Hitler verloor die oorlog. Hij werd verslagen door de geallieerden, de bondgenoten tegen Duitsland. In deze oorlog stierven miljoenen mensen en werden talloze steden verwoest. Een van die steden was Rotterdam. Hitler liet het centrum van deze stad bombarderen toen hij ons land aanviel.

Over de Tweede Wereldoorlog zijn veel films gemaakt en boeken geschreven. Ook dit hoofdstuk gaat over die oorlog. Je leest over de gevechten in Nederland en Europa, maar ook in andere delen van de wereld. Bijvoorbeeld in Azië, waar Japan grote gebieden veroverde, waaronder Nederlands-Indië. Je leest hoe de oorlog daar verliep en hoe na de oorlog Nederlands-Indië het onafhankelijke land Indonesië werd.

BRON 2 Het centrum van Rotterdam, vlak na het Duitse bombardement van 14 mei 1940.

BRON 3 Het centrum van Rotterdam in onze tijd.

1 Dit weet je al

a Over welk tijdvak gaat dit hoofdstuk?

Tijd van ....

b Hoofdstuk 4 gaat over hetzelfde tijdvak. Waarom staan er in Feniks twee hoofdstukken over hetzelfde tijdvak, denk je?

....

....

....

2 Bekijk bron 1

a Wat weet jij al over Auschwitz?

....

....

b Een deel van Auschwitz is nu een museum. Mensen kunnen het bezoeken. Vind jij het belangrijk dat Auschwitz daarvoor bewaard blijft?

Ja / Nee, want ....

....

c Boven de poort staat *Arbeit macht frei ('arbeid maakt vrij')*. Wat vind jij: past deze zin bij dit kamp? Leg je mening uit.

....

....

d Waarom hadden de nazi's deze zin boven de poort gezet, denk je?

....

....

e Niemand weet hoeveel mensen er *precies* in Auschwitz zijn vermoord. Hoe komt dat, denk je?

....

....

....

3 Bekijk bron 2 en 3

a De Rotterdammers hebben hun stad weer opgebouwd. Je ziet dat in bron 3. Sommige gebouwen lieten ze staan, ook al waren die door het bombardement beschadigd. Zie jij ze? Zet in bron 3 een rondje om: *brug – kerk – stadhuis*.

b Waarom lieten de Rotterdammers juist deze gebouwen staan, denk je?

- ☐ Deze gebouwen waren belangrijk voor de Duitsers.
- ☐ Deze gebouwen waren nog heel en kon je nog gebruiken.
- ☐ Deze gebouwen waren nog te repareren.
- ☐ Deze gebouwen waren belangrijk voor de Rotterdammers. Daarom wilden ze die weer heel maken.

c Ligt de brug over de rivier Maas in bron 2 en 3 op dezelfde plaats? Zet in bron 3 een kruisje waar de oude brug lag.

4

a In veel plaatsen staat een monument dat herinnert aan de Tweede Wereldoorlog. Ken jij zo'n monument? Schrijf het op.

....

....

b Elk jaar herdenken we in Nederland op 4 en 5 mei de Tweede Wereldoorlog. Wat gebeurt er op die dagen?

Op 4 mei: ....

....

....

Op 5 mei: ....

....

....

5 1 Hitlers oorlog

Hoe verliep de Tweede Wereldoorlog?

A De Duitse aanval

Op 1 september 1939 viel het Duitse leger Polen binnen. De Poolse soldaten konden niet op tegen het enorme en moderne Duitse leger. Hitler wilde beslist geen loopgravenoorlog, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daarom liet hij zijn soldaten snel grote gebieden bezetten.
Frankrijk en Engeland waren bondgenoten van Polen. Zij verklaarden de oorlog aan Duitsland. Maar ook zij konden de Duitse legers niet tegenhouden. Binnen een jaar veroverde Hitler het westen van Europa. Alleen Engeland werd niet veroverd.

B Aanval op de Sovjet-Unie

Hitler keek ook verder naar het oosten. Daar lag de Sovjet-Unie, het grootste land ter wereld. Hitler en Stalin, de leider van de Sovjet-Unie, hadden afgesproken om elkaars landen niet aan te vallen. Maar Hitler hield zich niet aan zijn woord. In 1941 vielen zijn legers de Sovjet-Unie binnen. Snel veroverden ze enorme gebieden. Maar toen werd het winter. In delen van de Sovjet-Unie werd het zo koud dat zelfs de diesel in de tanks bevroor. Het Russische leger en hun tanks waren beter voorbereid op deze kou. Langzaam stopte de Duitse aanval. In 1943 werd een groot Duits leger bij de stad Stalingrad verslagen. Rusland won daarna steeds meer gebied terug. De Slag om Stalingrad was een keerpunt in de oorlog.

C Terreur en propaganda

Tijdens de gevechten sneuvelden miljoenen soldaten. Maar ook de burgers hadden het zwaar in de oorlog. Bij bombardementen werden heel veel mensen gedood. Wie een bombardement overleefde, was vaak alles kwijt. Veel mensen leden honger.
Dat gold ook voor de Duitse burgers. Hun steden werden verwoest door Engelse en Amerikaanse bommenwerpers. De Engelsen en Amerikanen hoopten dat het Duitse volk zich daardoor zou overgeven. Maar dat gebeurde niet. Door de terreur van Hitler durfden mensen niet in opstand te komen. Bovendien geloofden de meesten door de nazi-propaganda dat de oorlog nodig was en dat ze voor een goede zaak vochten.

BRON 4 De Duitse aanval op de Sovjet-Unie had succes, totdat het winter werd. Foto uit 1941.

BRON 5 Duitse poster uit de Tweede Wereldoorlog. Als je zeventien jaar was, mocht je bij de Waffen-SS, een onderdeel van het Duitse leger.

1 Dit weet je al

Vul de woorden in. De eerste letter staat er al.

In 1933 werd H.................... minister-president van Duitsland. Door een wet kreeg hij alle macht. Hij was toen d............................ . Veel Duitsers steunden hem, want hij beloofde dat hij:

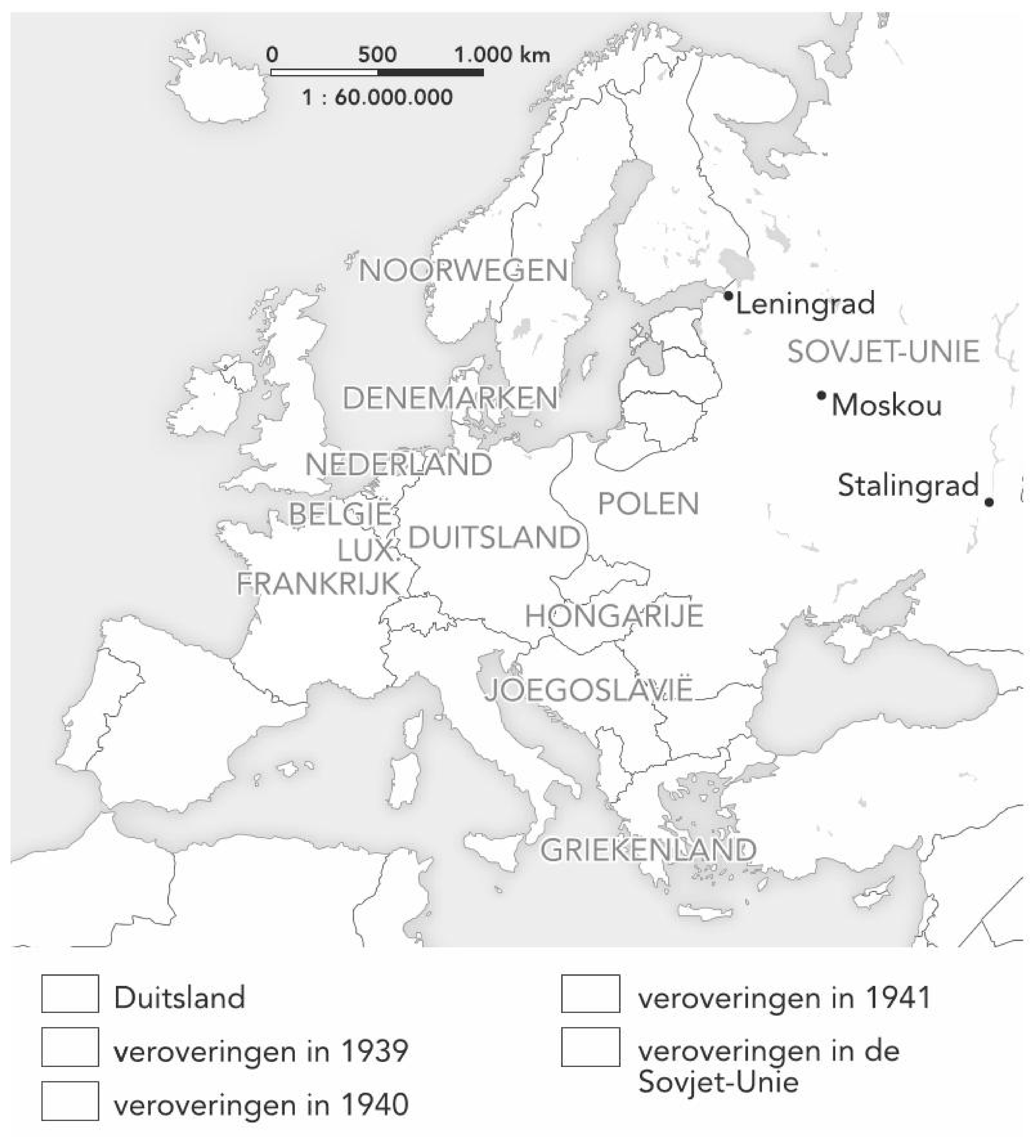
- een einde zou maken aan de w............................ en a............................
- van Duitsland weer een g................ land zou maken waar mensen t.......... op konden zijn.

2 Lees: A De Duitse aanval

Gebruik figuur 1.

a Kleur Duitsland paars.
b Kleur de veroveringen van Duitsland.
- Polen in 1939. Kleur dit land rood.
- Noorwegen, Denemarken, Hongarije, Nederland, België, Luxemburg en de bovenste helft van Frankrijk in 1940. Kleur deze landen oranje.
- Joegoslavië en Griekenland in 1941. Kleur deze landen geel.

c Vul de eerste vier hokjes van de legenda bij de kaart in.

Figuur 1.

3 Lees: B Aanval op de Sovjet-Unie Bekijk bron 4

a In 1941 veroverde Duitsland de Sovjet-Unie tot aan de steden Leningrad, Moskou en Stalingrad (nu: Wolgograd). Kleur dat gebied in figuur 1 groen. Je mag een atlas gebruiken.
b Vul van de legenda het vijfde hokje in.
c *De Slag om Stalingrad was een keerpunt in de oorlog*. Wat wordt met deze zin bedoeld?

....

....

d Kort na de oorlog zei de minister-president van Engeland: 'Duitsland is verslagen door de Russische winter.' Klopt deze uitspraak?

Ja / Nee, want ....

....

4 Lees: C Terreur en propaganda

Hitler zorgde op twee manieren dat zijn volk niet tegen hem in opstand kwam. Wat weet je daarvan?

1 p... Dit is ....

....

Hierdoor komen mensen niet in opstand omdat zij ....

....

2 t.............................. . Dit is ....

....

5 Bekijk bron 4 en 5

Vergelijk bron 4 en bron 5.
Bron 4 / 5 is een voorbeeld van propaganda, want ....

....

....

Bron 4 / 5 is geen voorbeeld van propaganda, want ....

....

....

D Duitsland verslagen

6 juni 1944: **D-day**. De Duitse soldaten die de Franse kust bewaakten, konden hun ogen niet geloven. Ze zagen duizenden schepen op zich afkomen! Daarin zaten soldaten uit Engeland, de Verenigde Staten, Canada en nog veel meer landen. De Duitsers verdedigden de kust goed. Er werd keihard gevochten en er vielen duizenden doden. Ten slotte veroverden de **geallieerden** een klein stukje van Frankrijk. Ze brachten er een enorm leger heen. Van daaruit vochten ze zich een weg naar Duitsland.
Tegelijkertijd vochten in het oosten de Russen tegen Duitsland. In april 1945 ontmoetten de legers van de geallieerden elkaar, midden in Duitsland. Kort daarna pleegde Hitler zelfmoord. Op 7 mei 1945 gaf Duitsland zich over. De oorlog in Europa was voorbij.

BRON 6 D-day was een enorme militaire operatie. Na de eerste landingstroepen brachten schepen tanks, vrachtwagens en ander materieel aan land. Foto uit 1944.

Hoe gaat dat nú?

In ons land mag je het oneens zijn met de regering. Je mag dat ook zeggen en schrijven, want wij leven in een **rechtsstaat**. Dat betekent dat iedereen zich aan de wet moet houden, óók de overheid. Heb je ruzie met de overheid, dan beslist de **rechter** hoe dat volgens de wet moet worden opgelost. Rechters zijn in een rechtsstaat onafhankelijk. Niemand kan hen een bevel of opdracht geven. Ook de regering kan dat niet.

D-day
6 juni 1944, toen de geallieerden de Duitsers aanvielen in Frankrijk.
geallieerden
Landen die tijdens de Tweede Wereldoorlog samen tegen Duitsland vochten.

rechter
Werkt bij de rechtbank en beslist welke straf iemand krijgt die de wet overtreedt. Een rechter is onafhankelijk.
rechtsstaat
Land waarin iedereen dezelfde rechten heeft die in wetten staan en waarin rechters onafhankelijk zijn.

Dit moet je onthouden

De Tweede Wereldoorlog begon in 1939, toen Hitler Polen aanviel. Duitsland veroverde snel heel West-Europa, behalve Engeland. Het lukte Duitsland niet om de Sovjet-Unie te veroveren. Op D-day (6 juni 1944) vielen de geallieerden de Duitsers aan op de Franse kust. Van daaruit werd West-Europa bevrijd. Het Russische leger bevrijdde Oost-Europa. Op 7 mei 1945 gaf Duitsland zich over.
Nederland is een rechtsstaat. Rechters zijn onafhankelijk.

6 Lees: Hoe gaat dat nu?

Lees de tekst.

> Meneer Toonstra is boos. Er moet een nieuwe snelweg komen. De overheid wil die weg direct langs zijn tuin aanleggen. Meneer Toonstra wil dat beslist niet. Het lawaai van het verkeer is vreselijk. En zijn huis verkopen kan niet, want wie wil nog op die plek gaan wonen? Toonstra stapt naar de rechter. De rechter geeft Toonstra gelijk: de overheid had dit niet zomaar mogen beslissen.

a Hoe reageert de overheid van een rechtsstaat op de uitspraak van de rechter?
- ☐ ‘Oké rechter, we zullen er voortaan aan denken. Misschien.’
- ☐ ‘Die Toonstra is té brutaal. Zomaar naar de rechter gaan! We zullen hem eens een lesje leren!’
- ☐ ‘Dit wisten wij niet. We gaan met meneer Toonstra praten om een oplossing te vinden.’

b Leg uit waarom je dit antwoord koos.

....

....

7 Lees: D Duitsland verslagen Bekijk bron 6

a Welke vijf grote landen vochten tegen Duitsland?

....

....

b Wat was de naam voor deze landen samen?

....

c De letter D in de naam ‘D-day’ betekent volgens sommige mensen *decision (‘beslissing’)*. Bedenk waarom zij deze dag zo noemen.

....

....

d Volgens andere mensen betekent de letter D in de ‘D-day’ *disembarcation* (‘uitladen’). Waarom zou die naam ook passen?

....

....

8 Dit weet je nu

Hoe verliep de Tweede Wereldoorlog?
Vul in en kies uit: *1939 – 1944 – 1945 – geallieerden – propaganda – snelle – terreur – verzet – winter.*

In .... begon de Tweede Wereldoorlog. Duitsland veroverde West-Europa in een .... oorlog. In de Sovjet-Unie begonnen de Duitsers te verliezen toen het .... werd. Weinig Duitse burgers kwamen in .... Dat kwam door de .... en de ....
In .... was D-day. De .... vielen het Duitse leger in Frankrijk aan. In .... pleegde Hitler zelfmoord en was de oorlog in Europa voorbij.

Tips voor de toets

Begrippen: D-day, geallieerden, rechter, rechtsstaat
Lees ‘Dit moet je onthouden’.

5 2 Nederland bezet

Hoe was het leven in Nederland tijdens de Duitse bezetting?

A Overvallen!

In de nacht van 10 mei 1940 viel het Duitse leger onverwacht Nederland aan.
Nederland wilde neutraal blijven, net als in de Eerste Wereldoorlog. Maar dat kon nu niet meer. Het Nederlandse leger was zwakker dan het Duitse leger. Toch vochten de Nederlandse soldaten dapper. Na vier dagen was Nederland nog steeds niet verslagen. Hitler vond dit te lang duren en liet het centrum van Rotterdam bombarderen. Honderden mensen kwamen daarbij om het leven en tienduizenden mensen werden dakloos. Toen de Duitsers dreigden ook andere steden te verwoesten, gaf Nederland zich over. Vanaf 15 mei 1940 was Nederland bezet door de Duitsers. De regering en koningin Wilhelmina waren toen al naar Londen gevlucht.

BRON 7 Poster van de NSB uit 1942.

B Verraad en verzet

In het eerste jaar van **de Duitse bezetting** gedroegen de Duitse soldaten zich meestal netjes. De Nederlanders zouden vast wel de ideeën van de nazi's overnemen, dachten ze. Maar dat bleek niet te kloppen.
De meeste Nederlanders zagen 'de moffen' het liefst zo snel mogelijk vertrekken. Maar hoe kon je dat bereiken? Dat wisten ze niet. Ook waren veel mensen bang. Veel mensen probeerden zo gewoon mogelijk door te leven, en dat was moeilijk genoeg.
Sommige Nederlanders waren juist blij met de Duitse bezetting. Ze verdienden geld door de Duitsers te helpen of met hen te handelen. Sommigen gingen zelfs in het Duitse leger vechten in de Sovjet-Unie, of verraadden onderduikers. Veel van deze mensen zaten bij de **NSB**, een politieke partij. Anton Mussert leidde deze partij. Hij was het eens met veel nazi-ideeën.
Er waren ook Nederlanders die in **het verzet** gingen, ook al was dat erg gevaarlijk. Ze deden van alles om de Duitsers dwars te zitten: ze hielpen onderduikers, maakten Duitse spullen kapot en vermoordden zelfs Duitse soldaten en NSB'ers.

BRON 8 Twee onderduikers voor hun schuilplaats bij een dorpje in Gelderland. Foto uit de Tweede Wereldoorlog.

1 Dit weet je al

a In welk jaar begon de Tweede Wereldoorlog in Europa? ....

b Waarom wilde Hitler zo snel mogelijk veel gebied bezetten?

....

....

2 Lees: A Overvallen!

a Waarom wilde Nederland in 1940 neutraal blijven?

....

....

b Vind jij dat een verstandige keuze?

Ja / Nee, want ....

....

c Hitler wilde een 'snelle' oorlog. Hoe bereikte hij dat in ons land?

....

....

3 Lees: B Verraad en verzet

Vul de woorden in. De meeste Nederlanders waren tegen de Duitse bezetters, maar konden of d.................. zich niet te verzetten. Een klein groepje mensen probeerde de Duitsers wél tegen te werken. Zij werden .... genoemd. Een ander klein deel van de Nederlanders was het juist met de Duitsers eens. Zij waren vaak lid van de ....

4 Bekijk bron 7 en 8

a Welke vlaggen herken je op de poster in bron 7?

....

b Wat wil de maker van deze poster daarmee zeggen, denk je?

....

....

c Bedenk twee redenen waarom de mensen in bron 8 waren ondergedoken.

1 ....

2 ....

d Wat kon er gebeuren als onderduikers werden ontdekt?

....

....

5 Lees: B Verraad en verzet

Tijdens de Duitse bezetting gingen mensen in het verzet, bij de NSB of deden niets. Waarom? Schrijf de cijfers van de volgende zinnen bij de juiste groep. Sommige zinnen horen bij meer groepen.

1 Ze werden door de Duitsers gezocht.
2 Ze vonden het goed dat de Duitsers Nederland hadden bezet.
3 Ze waren tegen de ideeën van Hitler.
4 Ze waren bang voor de gevolgen als ze de Duitsers niet hielpen.
5 Ze waren bang voor de gevolgen als ze zich verzetten.
6 Ze wilden de Duitsers weg hebben uit Nederland.
7 Ze bleven liever neutraal, omdat niet duidelijk was wie de oorlog zou winnen.
8 Ze verdienden geld door met de Duitsers te handelen.
9 Ze hadden veel te verliezen: hun baan, gezin, woning enzovoort.
10 Ze waren het eens met de ideeën van Hitler.

Reden om bij het verzet te gaan: ....

....

Reden om bij de NSB te gaan: ....

....

Reden om niets te doen: ....

....

C Het laatste oorlogsjaar

Het zuiden van Nederland werd in de herfst van 1944 bevrijd. Het lukte de geallieerden toen niet om over de grote rivieren te komen. Daardoor bleef het noorden van Nederland bezet. In de laatste winter van de oorlog ontstond er een hongersnood in de grote steden van West-Nederland. De Duitsers deden niets aan het voedselgebrek. Tijdens deze **Hongerwinter** aten mensen zelfs boomschors, aardappelschillen en bloembollen om te overleven. Meer dan twintigduizend mensen stierven van de honger.
Op 5 mei 1945 gaf het Duitse leger in Nederland zich over. De oorlog was voorbij.

BRON 10

Een schrijver over de Hongerwinter:
'Kou is vreselijk, vooral als je lichaam verzwakt is door te weinig voedsel. Oom Piet heeft uit de haven zware balken meegenomen, zodat wij nooit helemaal zonder brandstof zitten. Anderen stoken hun meubels op, of zagen de bomen in de straat om en nemen die in delen mee naar huis. Al dat zware werk is erg inspannend, door het gebrek aan voedsel. De lege maag zeurt constant. Je arm bewegen of een stap zetten is al een inspanning. Soms droom je met wijd open ogen, vaak over eten. Je droomt niet over taarten en snoep, maar over brood, over aardappelen.'
naar: Henk Veldhuijzen, Mijn kleine oorlog, *2004.*

BRON 9 In de Hongerwinter was ook gebrek aan brandstof. Dit gezin woonde, kookte en sliep daarom in één kamer.

Feit en mening

Bronnen worden gemaakt door mensen. In een bron vertelt iemand wat er is gebeurd. Vaak geeft hij daarbij ook zijn mening over de gebeurtenis of de persoon die hij beschrijft. Je moet daarom altijd goed opletten wat in een bron een feit is en wat een mening.

de Duitse bezetting
De jaren 1940-1945, toen Nederland werd bestuurd door nazi-Duitsland.
het verzet
Mensen die in de Tweede Wereldoorlog de Duitsers tegenwerkten.
Hongerwinter
Winter van 1944-1945, toen in West-Nederland hongersnood was.
NSB
Nederlandse politieke partij die het eens was met veel ideeën van Hitler.

Dit moet je onthouden

Op 10 mei 1940 viel Duitsland Nederland aan. Op 14 mei 1940 werd Rotterdam gebombardeerd en gaf Nederland zich over. Tijdens de Duitse bezetting gingen sommige Nederlanders in het verzet. NSB'ers werkten met de Duitsers samen. Zuid-Nederland werd in 1944 bevrijd. In de winter van 1944-1945 was er hongersnood in West-Nederland. Op 5 mei 1945 was heel Nederland bevrijd.

6 Lees: C Het laatste oorlogsjaar

a Kleur in figuur 2:
- de grote rivieren die in het midden van Nederland liggen blauw
- het deel van Nederland dat in 1944 werd bevrijd geel.

b Zet schuine streepjes in het gebied waar in 1945 honger werd geleden, en vul de legenda in.

Figuur 2.

7 Bekijk bron 9
Lees bron 10

a Wanneer en waar is de foto van bron 9 genomen?

In de winter van .... - ...., in

het .... van Nederland.

b Welke problemen heeft een huishouden als er geen brandstof is? Bedenk er drie.

1 ....

2 ....

3 ....

c De schrijver van bron 10 woonde in 1945 in Rotterdam. Dat ligt in het *westen / oosten / zuiden* van Nederland. Daardoor had hij *wel / geen* last van de Hongerwinter.

d Hoe komt het dat het zoeken naar brandstof erg moeilijk is als je honger hebt?

....

....

8 Lees: Feit en mening, en bron 10

a Schrijf twee feiten op uit bron 10.

1 ....

2 ....

b Schrijf twee meningen op uit bron 10.

1 ....

2 ....

9 Dit weet je nu

Hoe was het leven in Nederland tijdens de Duitse bezetting?

a In de zinnen staan vier fouten. Onderstreep die fouten.
In mei 1940 werd Nederland aangevallen door de geallieerden. Na een paar dagen werd Amsterdam gebombardeerd en gaf Nederland zich over. Sommige mensen verzetten zich tegen de bezetters, anderen werkten juist met hen samen. Een bekende verzetsgroep was de NSB. In de laatste oorlogswinter was er hongersnood in het zuiden van Nederland. Op 5 mei 1945 was heel Nederland weer vrij.

b Verbeter de vier fouten.

1 ....

2 ....

3 ....

4 ....

Tips voor de toets

Begrippen: de Duitse bezetting, het verzet, Hongerwinter, NSB
Lees 'Dit moet je onthouden'.

5 3 Hitlers moordmachine

Waarom en hoe wilden de nazi's alle joden vermoorden?

A Zes miljoen doden

De nazi's hebben miljoenen onschuldige mensen vermoord. Vooral joden, maar ook zigeuners en andere mensen. De meesten stierven in **vernietigingskampen**. Deze kampen waren speciaal gebouwd om zo veel mogelijk mensen te vermoorden in gaskamers.
De gigantische massamoord op zes miljoen joden noemen we de **Holocaust**.
De nazi's bouwden zeven vernietigingskampen. Daarvan is Auschwitz, in het huidige Polen, het bekendst. Ook bouwden ze honderden andere **concentratiekampen**. Daar moesten gevangenen als slaven werken en werden ze zeer slecht behandeld.

B Van uitsluiten naar uitmoorden

Toen de Duitsers Nederland hadden bezet, brachten ze niet meteen alle joden naar concentratiekampen. In plaats daarvan bedachten ze steeds nieuwe discriminerende regels. Enkele voorbeelden:

- In november 1940 werden alle joodse leraren en ambtenaren ontslagen.
- In januari 1941 moesten alle joden vertellen waar ze woonden, zodat de Duitsers dat precies wisten. Op hun persoonsbewijs werd groot de letter J gestempeld.
- Vanaf november 1941 mochten joden niet meer met het openbaar vervoer reizen, en niet meer in een bioscoop, park of zwembad komen.
- Vanaf mei 1942 moesten joden een gele ster op hun kleding dragen.

Joden kregen steeds minder rechten en steeds meer plichten. Vanaf de zomer van 1942 werden ze in razzia's (jacht op mensen) opgepakt en naar concentratiekampen gebracht, zoals Kamp Westerbork in Drenthe. Van daaruit werden ze per trein naar de vernietigingskampen in Polen vervoerd.

BRON 11

Primo Levi overleefde Auschwitz. Over zijn kampjaren schreef hij:
'Vanochtend viel de eerste sneeuw. Wij weten wat dat betekent, omdat wij hier vorige winter ook waren. Het betekent dat zeven op de tien van ons de komende maanden zullen sterven. Wie niet sterft, zal iedere minuut te lijden hebben, elke dag weer. Er is geen woord voor om te beschrijven hoe het is om de hele dag in wind, sneeuw en vrieskou te werken met niets anders aan dan een hemd, dun jasje en broek, en in het lichaam vreselijke uitputting, onvoorstelbare honger en het besef dat de dood waarschijnlijk snel komt.'
uit: Primo Levi, Is dit een mens, *1947.*

BRON 12 NSB'ers in een restaurant waar geen joden meer mogen komen.

BRON 13 In een goederenwagon op transport naar Auschwitz. Foto uit 1943.

1 Dit weet je al

Vul de woorden in. Onder leiding van H.................
zijn miljoenen m..................... vermoord,
waaronder heel veel j................. . Dat gebeurde
in speciale c..,
zoals A.............................. in Polen.

2 Lees: A Zes miljoen doden, en bron 11

a Wat is de Holocaust? Schrijf het op in je eigen woorden.

....

....

b Wat is het verschil tussen een concentratiekamp en een vernietigingskamp?

....

....

....

c Het leven in de kampen was vreselijk zwaar. Schrijf drie voorbeelden op uit bron 11.

1 ....

2 ....

3 ....

3 Lees: B Van uitsluiten naar uitmoorden

a Wat is discrimineren? Schrijf het op in je eigen woorden.

....

....

b Alle joden die voor de overheid werkten, werden in november 1940 ontslagen. Hoe reageerden de meeste joden daarop, denk je?
- ☐ 'Dit is een heel vervelende maatregel, maar als dit het ergste is wat ons overkomt, valt het nog wel mee.'
- ☐ 'Ze gaan ons allemaal vermoorden. We moeten vluchten of in opstand komen.'

c Stel: de Duitsers pakten al in november 1940 joden op. Hoe zouden de meeste joden dan reageren, denk je?
- ☐ 'Dit is een heel vervelende maatregel, maar als dit het ergste is wat ons overkomt, valt het nog wel mee.'
- ☐ 'Ze gaan ons allemaal vermoorden. We moeten vluchten of in opstand komen.'

d Leg nu uit waarom de Duitsers niet *meteen* alle joden naar concentratiekampen wegvoerden, maar eerst steeds nieuwe discriminerende regels bedachten.

....

....

....

4 Bekijk bron 12 en 13

a Uit welk jaar komt de foto in bron 12, denk je?

Uit *1939 / 1940 / 1941*, want ....

....

....

b Op de foto van bron 13 zie je het vervoer van joden naar de kampen. Vul in en omcirkel de juiste woorden.

Het vervoer was per .... Er werden 20 / 40 / 70 mensen in één .... gestopt. Daarin waren geen *banken / stoelen / wc's*. Vanuit Nederland was het drie dagen reizen naar ....

c Als de Duitsers mensen oppakten, mochten die een koffer met persoonlijke spullen meenemen. Bedenk waarom de Duitsers dat graag wilden.

....

....

....

....

C Waarom?!

Volgens Hitler en zijn nazi's waren er twee soorten mensen: *Übermenschen* en *Untermenschen*. Bij welke soort je hoorde, had te maken met je afkomst. In de tijd van de Romeinen leefden er in Europa veel volken. In het noorden en westen woonden de Germanen.
De nazi's vonden alleen mensen die van de Germanen afstamden goed: dat waren de *Übermenschen*. Daarvan waren de *Ariërs*, mensen met blonde haren en blauwe ogen, de allerbesten. Volgens de nazi's waren dat vooral de Duitsers zelf.
Wie werden door de nazi's *Untermenschen* genoemd? Eigenlijk iedereen die níet van de Germanen afstamde. Maar vooral zigeuners, homoseksuelen en psychiatrische patiënten. De ergste en gevaarlijkste *Untermenschen* waren volgens de nazi's joden. De nazi's haatten hen. Deze jodenhaat noemen we **antisemitisme.**

BRON 14 Deze joodse vrouw en haar baby worden vermoord door een Duitse soldaat. Foto uit 1942.

D De Holocaust

Na 1941 ontstond er een groot probleem voor de nazi's. In de gebieden die zij in de Sovjet-Unie hadden veroverd, woonden veel joden. In hun rijk kwamen er dus heel veel joden bij.
Al in 1941 kwamen Hitler en andere nazileiders bij elkaar om hierover te praten. Ze besloten toen om alle joden te doden. Hiervoor bouwden ze in Oost-Europa de vernietigingskampen. Vanaf 1942 werden vanuit heel Europa joden per trein naar deze kampen gebracht en vermoord.

BRON 15

Hitler over joden:
'We kunnen de mensen in groepen verdelen. De eerste zijn de Ariërs, zij die de cultuur maken. De tweede groep zijn de joden, zij zijn degenen die proberen Duitsland te vernietigen. Overal op de wereld: altijd zijn het de joden die proberen Duitsland kapot te maken. Zij wakkeren de haat tegen de Duitsers aan. Zij willen de slimme en volksgezinde Duitsers uitroeien.'
vrij naar: Hitler, Mein Kampf, *1926.*

Dit moet je onthouden

De nazi's hebben miljoenen mensen vermoord, waaronder zes miljoen joden. Dit gebeurde in vernietigingskampen. In andere concentratiekampen moesten gevangenen werken als slaven. In Nederland voerden de nazi's eerst allerlei regels in waardoor joden werden gediscrimineerd.

antisemitisme
Hekel hebben aan joden, discriminatie van joden.
concentratiekamp
Plek waar tijdens een oorlog burgers worden opgesloten.
Holocaust
De moord op zes miljoen joden in de Tweede Wereldoorlog.
vernietigingskamp
Concentratiekamp speciaal gebouwd om er zo veel mogelijk mensen te vermoorden.

5 Lees: C Waarom?!, en: D De Holocaust

a Hoe bepaal jij of je iemand een goed mens of een slecht mens vindt? Waar let jij dan op?

...

b Hoe bepaalden de nazi's dat? Waar letten zij op?

...

c Lees de eerste regels van onze Grondwet.

Artikel 1 – Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

In ons land is in onze tijd een nazipartij verboden (net als in Duitsland en veel andere landen). Leg aan de hand van artikel 1 van de Grondwet uit waarom ons land dit kan verbieden.

...

...

...

...

6 Bekijk bron 14

a Wat is je eerste gedachte of gevoel wanneer je naar deze foto kijkt?

...

b Wie heeft deze foto gemaakt, denk je?

...

c Waarom heeft de fotograaf niets gedaan om deze moeder en haar baby te redden?

...

...

7 Lees bron 15

a Is de schrijver van bron 15 antisemitisch?

Ja / Nee, want ...

...

...

b Bekijk figuur 3.
Wat bedoelt de tekenaar met de tekening en tekst?

Figuur 3. In de tekening staat: 'Adolf de Übermensch – slikt goud en praat met lood'.

- ☐ Hitler is een rijke meneer, als hij goud opeet.
- ☐ Hitler is niet eerlijk als hij praat.
- ☐ Hitler verspilt veel geld en gebruikt dat om met lood (kogels) te schieten.

c De tekenaar is een *voorstander / tegenstander* van Hitler, want ...

...

...

8 Dit weet je nu

Waarom en hoe wilden de nazi's alle joden vermoorden?
Streep de foute woorden door.
De nazi's noemden de goede mensen *Untermenschen / Übermenschen* en de slechte mensen *Untermenschen / Übermenschen*.
Volgens de nazi's stammen goede mensen af van de *Germanen / Romeinen*. Ze vonden *joden / Ariërs* de allerbeste mensen. In vernietigingskampen hebben zij *3 miljoen / 6 miljoen* joden vermoord in gaskamers. Deze massamoord heet *de Holocaust / antisemitisme*.

Tips voor de toets

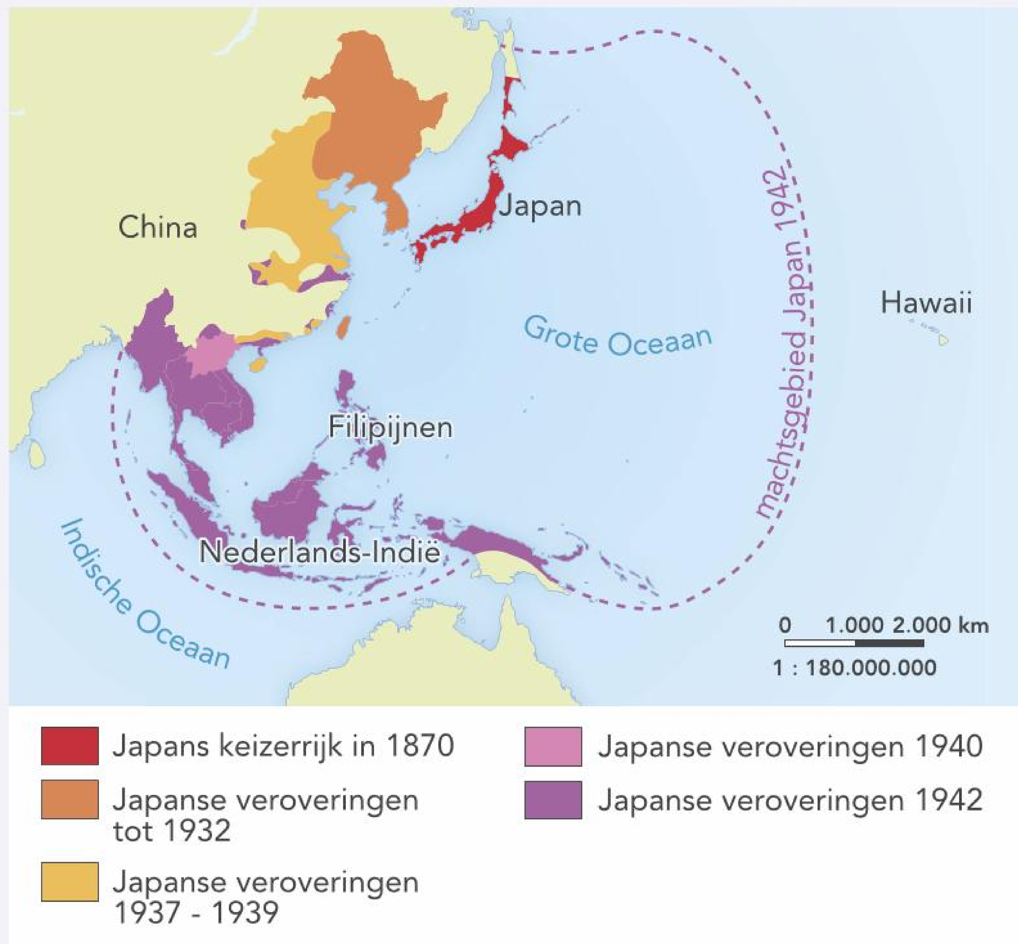
Begrippen: antisemitisme, concentratiekamp, Holocaust, vernietigingskamp
Lees 'Dit moet je onthouden'.

5 4 Het einde van Nederlands-Indië

Welke gevolgen had de Tweede Wereldoorlog voor Nederlands-Indië?

A Oorlog in Azië

Japan wilde in Azië een groot gebied veroveren. In 1941 vernietigden de Japanners een grote Amerikaanse vloot in Pearl Harbor, een militaire haven op een eilandje bij Hawaï. 2400 Amerikanen kwamen om het leven. De Verenigde Staten verklaarden daarop de oorlog aan Japan. Omdat Japan en Duitsland bondgenoten waren, verklaarde Hitler toen de oorlog aan de Verenigde Staten.
Ook Nederlands-Indië kwam in Japanse handen. De Nederlanders die er woonden, werden opgesloten in concentratiekampen, door de Nederlanders al snel 'Jappenkampen' genoemd.

BRON 16 Japanse veroveringen in Azië.

BRON 17

Theo Derksen zat als kind in een Jappenkamp: 'Veel gevangenen zijn zwaar mishandeld en soms zelfs doodgeslagen. Andere kampbewoners moeten daarbij toekijken. Soms wordt iemand dagenlang opgesloten in een kleine kooi waar je alleen in past als je in elkaar hurkt. We krijgen erg weinig voedsel. Het is de bedoeling dat de gevangenen worden uitgehongerd. Het dodenaantal stijgt snel.'
naar: Theo Derksen, Kind in het Jappenkamp, *2002.*

B Een grote verandering

Op 6 augustus 1945 gooide een Amerikaanse bommenwerper een nieuw soort bom op de Japanse stad Hiroshima. Met deze atoombom wilden de geallieerden Japan dwingen zich over te geven. Hiroshima was in één seconde vernietigd en 78.000 mensen waren dood. In de maanden daarna stierven nog eens ruim 100.000 mensen aan de gevolgen van de bom.
Wat is er zo speciaal aan een atoombom (of kernbom)? Bij een gewone bom breng je een brandbare stof tot ontploffing. Daarmee kun je een gebied van maximaal 100 vierkante meter vernietigen. Bij een atoombom wordt de ontploffing veroorzaakt door een kernreactie in atomen. Daardoor is de kracht van deze bom duizenden malen groter. Bovendien komt er radioactieve straling vrij. Dat veroorzaakt veel ziektes. Jaren na 'Hiroshima' stierven daarom nog duizenden Japanners aan kanker.
Na 1945 zijn er veel nieuwe en sterkere kernwapens ontwikkeld. In onze tijd zijn er zeven landen waarvan zeker is dat ze atoombommen hebben. Maar na 1945 heeft niemand ze durven gebruiken, omdat de gevolgen ook het eigen land kunnen treffen.

BRON 18 De atoombom en de gevolgen. Foto uit 1945.

1 Dit weet je al

Vul de juiste woorden in.

Nederlands-Indië was een k.................................. van Nederland. In de Gouden Eeuw haalde Nederland hier vandaan vooral s.................................. voor de handel en in de negentiende eeuw vooral g.................................. .

2 Lees: A Oorlog in Azië
Bekijk bron 16

a Hoe heet het als een land groot en machtig wil worden door gebieden te veroveren? Zet een rondje om het juiste woord.
imperialisme – kolonialisme – nationalisme

b Sommige mensen in Nederlands-Indië waren blij toen Japan hun land veroverde. Waarom was dat, denk je?

....

....

3 Lees bron 17
Je oefent: feit en mening

a Schrijf twee overeenkomsten (dingen die hetzelfde zijn) op tussen de Duitse en de Japanse concentratiekampen.

1 ....

....

2 ....

....

b Bekijk figuur 4. Nederlandse soldaten in Nederlands-Indië zijn verslagen door Japanners. Noem één feit uit figuur 4.

....

....

c Wat was volgens de tekenaar van figuur 4 de mening van de Indonesiërs hierover?

....

....

Figuur4.

4 Lees: B Een grote verandering
Bekijk bron 18
Je oefent: oorzaak en gevolg

a Waarom werd de eerste atoombom gebruikt?

....

....

b Noem twee gevolgen van de atoombom.

1 Op de korte termijn: ....

....

2 Op de lange termijn: ....

....

c Is na 1945 nog een keer een atoombom gebruikt?

Ja / Nee, want ....

....

....

d Wat vonden andere landen van de atoombom op Japan? Bedenk een argument (reden) vóór en een argument tegen.

- Het was goed dat dit gebeurde, want ....

....

....

- Het was niet goed, want ....

....

....

C Nederlands-Indië wordt Indonesië

Na de atoombom op Hiroshima (en drie dagen later op de stad Nagasaki) gaf Japan zich over. De oorlog in Azië was voorbij.
Toen de Japanners Nederlands-Indië verlieten, wilden sommige Indonesiërs zelf hun land gaan besturen. Zij noemden zich nationalisten. Soekarno was een van de leiders. Hij riep de onafhankelijkheid uit: de republiek Indonesië. Nederland was het daar niet mee eens. De Nederlandse regering stuurde soldaten om tegen de nationalisten te vechten en Indonesië als kolonie te behouden. De regering noemde dit **politionele acties.** Duizenden Nederlandse soldaten kwamen om het leven en vele tienduizenden Indonesiërs.
Het lukte de Nederlanders om de nationalisten te verslaan, totdat de Verenigde Staten zich ermee bemoeiden. Vlak na de oorlog had Nederland de hulp van Amerika hard nodig om het eigen land weer op te bouwen. De Verenigde Staten dreigden die hulp te stoppen als Nederland doorging met de strijd in Indonesië. Nederland moest toen wel toegeven: in 1949 erkende Nederland de onafhankelijkheid van Indonesië.

Dit moet je onthouden
In de Tweede Wereldoorlog bezette Japan Nederlands-Indië. De Nederlanders die er woonden, werden opgesloten in concentratiekampen. Japan verloor de oorlog, doordat de Amerikanen atoombommen gebruikten. Daarna werd Nederlands-Indië een onafhankelijk land: Indonesië.

BRON 19
Mohammed Hatta, een leider van de nationalisten, zei in 1928 in een toespraak:
'Wij willen niet samenwerken met de Nederlandse regering. Zij hebben ons te vaak bedrogen. Het moment waarop de vrijheidsdrang het hoogtepunt bereikt, zal komen. Dan kan Nederland kiezen: rustig weggaan of eruit gegooid worden.'

politionele acties
Oorlogen die Nederland in 1947-1949 uitvocht in Indonesië, om dat land als kolonie te behouden.

BRON 20
Indonesische nationalisten, gevangengenomen door Nederlandse militairen. Foto uit 1947.

5 Lees: C Nederlands-Indië wordt Indonesië

a Soekarno riep de onafhankelijkheid van Indonesië uit. Hoe dachten veel Nederlanders daarover, denk je?
☐ 'Soekarno is een held. Dankzij hem kunnen Indonesiërs hun eigen land besturen.'
☐ 'Soekarno is een schurk. Hij steelt Nederlands-Indië van Nederland.'

b Hoe dachten veel Indonesiërs daarover, denk je?
☐ 'Soekarno is een held. Dankzij hem kunnen Indonesiërs hun eigen land besturen.'
☐ 'Soekarno is een schurk. Hij steelt Nederlands-Indië van Nederland.'

c Nederland noemde de oorlogen in Indonesië 'politionele acties'. Welk woord herken je in 'politioneel'? ....

d Waarom noemde Nederland die acties zo, denk je?
....
....
....

e De politionele acties waren militair een succes. Toch gaf Nederland Indonesië de onafhankelijkheid. Wat was hiervan de oorzaak?
....
....

6 Lees bron 19

a Soekarno was een nationalist. Dat woord komt van 'nationalisme'. Wat betekent het?
....

b Was de spreker van bron 19 ook een nationalist?
Ja / Nee, want ....
....

c Hatta hield zijn toespraak in 1928. Waarom kon Indonesië toch pas na 1945 onafhankelijk worden? Meer antwoorden zijn goed.
☐ De Nederlanders waren in 1928 nog veel te sterk.
☐ De Nederlanders waren na 1945 verzwakt door de Tweede Wereldoorlog.
☐ Toen de Japanners in 1945 vertrokken, was er even geen regering meer.
☐ In 1928 waren de nationalisten nog maar een kleine groep.

7 Bekijk bron 20

a Bedenk wat veel Nederlanders in die tijd van deze foto vonden.
Wat op de foto staat vonden ze *goed / verkeerd*, want ....
....
....

b Bedenk wat veel Indonesiërs van deze foto vonden. Wat op de foto staat vonden ze *goed / verkeerd*, want ....
....
....

8 Dit weet je nu

Welke gevolgen had de Tweede Wereldoorlog voor Nederlands-Indië?
Streep de foute woorden door.
In 1941 viel Japan de *Amerikaanse / Nederlandse* vloot bij Pearl Harbor aan. Daarna veroverde Japan grote delen van *Europa / Azië*. Ook Nederlands-Indië werd veroverd. Veel Nederlanders werden in *gevangenissen / concentratiekampen* gevangengezet. Toen Japan de oorlog had *gewonnen / verloren* verklaarde *Hitler / Soekarno* Indonesië onafhankelijk. Nederland was het daarmee *eens / oneens*. Tijdens de politionele *oorlog / acties* probeerden Nederlandse soldaten de *Indonesische nationalisten / Japanners* te verslaan. Dat *lukte / lukte niet*. Maar de *Sovjet-Unie / Verenigde Staten* dreigden de hulp aan Nederland te stoppen. Dus gaf Nederland toe. In *1945 / 1949* erkende Nederland de republiek Indonesië.

Tips voor de toets
Begrip: politionele acties
Lees 'Dit moet je onthouden'.

5 Vrienden worden vijanden

Hoe werden de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten vlak na 1945 vijanden van elkaar?

BRON 21 Toen in februari 1945 duidelijk was dat Duitsland de oorlog zou verliezen, kwamen de leiders van de drie belangrijkste geallieerde landen bij elkaar.

A Twee Europa's

In 1945 was de oorlog voorbij. In het laatste oorlogsjaar had de Sovjet-Unie een groot deel van Oost-Europa bevrijd. Stalin wilde deze gebieden niet zomaar afstaan. Hij wilde er macht houden en dwong deze landen communistisch te worden. De mensen in West-Europa werden bang voor deze machtige dictator. Zij wisten zeker dat ze een slechter leven zouden krijgen als hun land communistisch werd.
Dwars door Europa ontstond een streng bewaakte grens, het **IJzeren Gordijn** genoemd. Ten oosten daarvan had Stalin invloed. In de landen in het westen had Stalin niets te zeggen. De Amerikanen kregen hier wel invloed.

B Twee Duitslanden

De overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog hadden afgesproken dat ze Duitsland in stukken zouden opdelen. De belangrijkste geallieerde landen kregen ieder een deel: de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk. De Verenigde Staten, Frankrijk en Groot-Brittannië gingen al snel samenwerken en voegden hun gebieden samen. Zo ontstond West-Duitsland, een moderne democratie. Oost-Duitsland, waar de Sovjet-Unie de macht had, werd communistisch.
Over de hoofdstad Berlijn kon men het niet eens worden. Daarom werd ook deze stad verdeeld.

C Berlijn

In 1948 ontstond er een probleem in Berlijn: West-Berlijn lag midden in Oost-Duitsland. Stalin wilde West-Berlijn bij Oost-Duitsland voegen en sloot alle toegangswegen naar West-Berlijn af. Voor de West-Berlijners dreigde er hongersnood. De Amerikanen en Engelsen reageerden met een luchtbrug: met de bommenwerpers uit de oorlog werd voedsel en alles wat de stad verder nodig had aangevoerd. Na een jaar gaf Stalin het op. West-Berlijn bleef een stukje West-Europa in Oost-Europa.

BRON 22 Elke minuut landde er een vliegtuig met voedsel en andere zaken in West-Berlijn. De bewoners staan op de puinhopen van hun stad. Foto uit 1948.

1 Dit weet je al

a Door welke landen werd Duitsland in 1945 verslagen? In het oosten door de S.................................
.................................., in het westen door de geallieerden, waaronder de V.................................
................................., C................................., E.................................
en F.................................

b Wat hoort bij welk land? Schrijf de letters in de juiste kolom van het schema.
A één politieke partij – B vrijheid van meningsuiting – C geen verschil tussen arm en rijk – D geen vrijheid van meningsuiting – E meer politieke partijen – F verkiezingen – G verschil tussen arm en rijk – H geen verkiezingen

Communistisch land	Democratisch land

2 Bekijk bron 21

a Vul in of streep het foute woord door.
Op de foto zit Stalin *links / in het midden / rechts*. De twee andere mannen zijn Roosevelt en Churchill. Zij zijn de leiders van de
V... en
E................................. Stalin is *wel / niet* communistisch. De andere mannen zijn *wel / niet* communistisch.

b De drie mannen lijken hier goede vrienden. Maar wat vindt Stalin van Roosevelt en Churchill, en wat vinden Roosevelt en Churchill van Stalin?
Ze vertrouwen elkaar *wel / niet*, want ....
....
....

3 Lees: A Twee Europa's, en: B Twee Duitslanden

a Kleur in figuur 5:
- de Sovjet-Unie rood
- de landen waar de Sovjet-Unie na de oorlog veel invloed kreeg oranje
- Nederland blauw.

Figuur 5.

b Veel Nederlanders zeiden na de oorlog: 'De communisten zijn nu veel dichterbij dan tien jaar geleden.' Leg uit wat ze daarmee bedoelden.
....

c Waarom waren na de oorlog veel mensen bang voor de Sovjet-Unie?
....
....

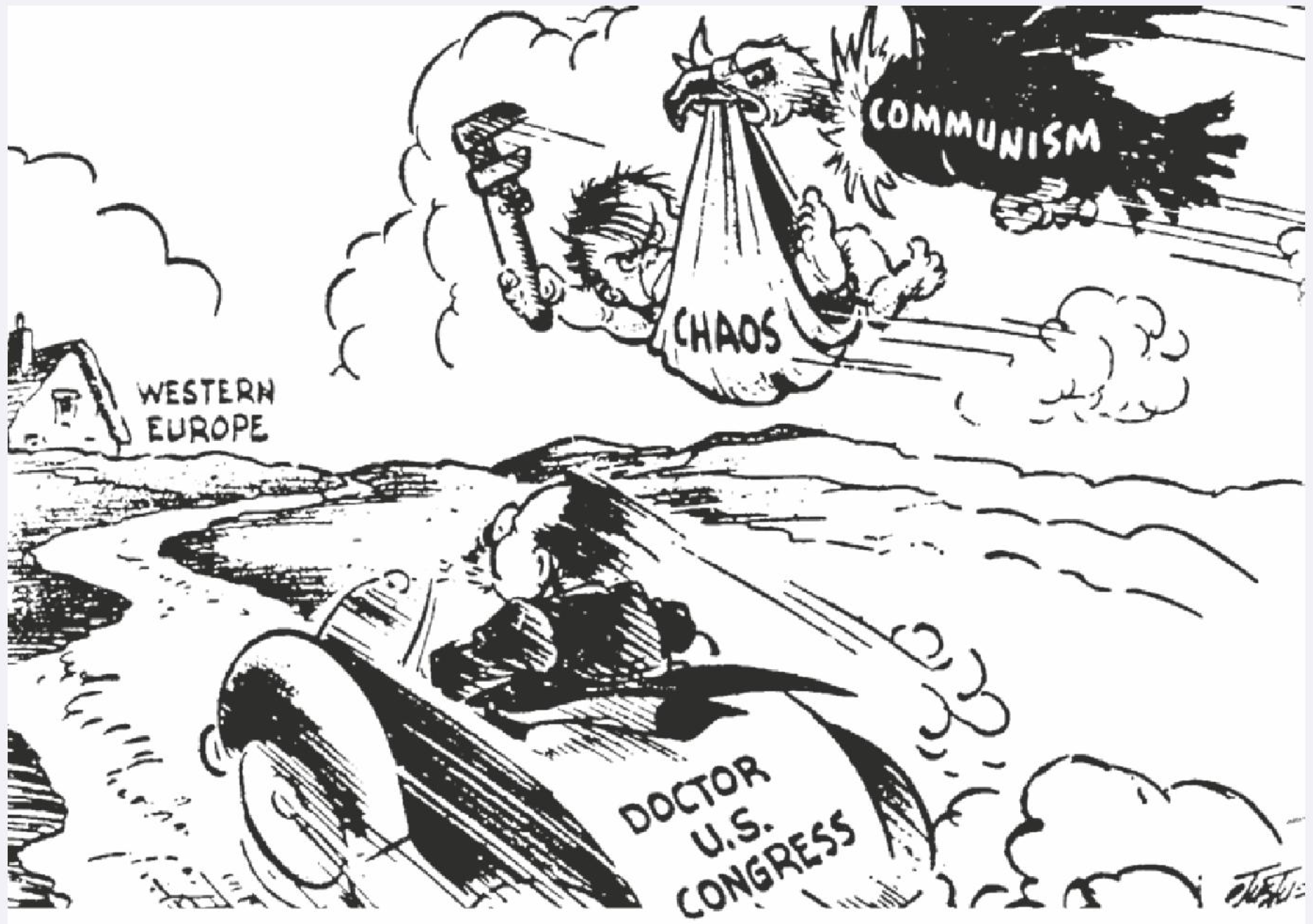
4 Lees: C Berlijn, en bekijk bron 22

a Waarom konden de overwinnaars het niet eens worden over Berlijn, denk je?
....
....

b De mensen in bron 22 staan op puin. Waarom was in Berlijn alles kapot?
- ☐ Stalin had Berlijn laten bombarderen voordat hij de toegangswegen afsloot.
- ☐ Amerika bombardeerde Berlijn, omdat de luchtbrug te gevaarlijk zou zijn.
- ☐ De geallieerden hadden Berlijn gebombardeerd aan het einde van de oorlog.

BRON 23

In 1946 zei Churchill in een toespraak:
'Europa is verdeeld door een IJzeren Gordijn. Dit is niet het vrije Europa waar wij van droomden. Hier komt alleen maar meer oorlog van. Niemand weet wat de Sovjet-Unie van plan is. Niemand weet of ze zullen proberen andere landen te veroveren en communistisch te maken.'

BRON 24 Een politieke spotprent uit 1947. Achter op de auto staat 'Dokter VS Congres' (het Congres in de Verenigde Staten kun je vergelijken met de Tweede Kamer).

D Twee blokken

Na de oorlog waren veel Europese koloniën zelfstandig geworden, net als Nederland-Indië. Stalin wilde graag dat de nieuwe landen in Afrika en Azië communistisch werden. In die landen was de haat tegen hun vroegere bezetters, zoals Frankrijk en Engeland, groot. Maar de Verenigde Staten wilden niet dat het communisme zich over de wereld zou uitbreiden. Zij deden hun best om ook invloed in die landen te krijgen. Zo raakte niet alleen Europa, maar de hele wereld verdeeld in twee machtsblokken: het communistische Oostblok en de westerse landen. Het wantrouwen tussen de twee blokken was groot: alles wat de ander deed, werd gezien als een vijandige daad.

Dit moet je onthouden

De communistische Sovjet-Unie en de westerse landen hadden samen Duitsland verslagen. Ze verdeelden het land onder elkaar, en ook de stad Berlijn. Stalin wilde dat de Oost-Europese landen communistisch werden. De spanningen tussen de westerse landen en de Sovjet-Unie werden steeds groter.

IJzeren Gordijn
Bijnaam voor de grens in Europa tussen het Oostblok en het Westen.

5 Lees bron 23

a Wat bedoelde Churchill? Zeg het in je eigen woorden.
Churchill is *wel / niet* tevreden met de verdeling van Europa, want ....

....

b Churchill heeft het over een IJzeren Gordijn. Daarmee bedoelt hij:
- ☐ de grens tussen de communistische en de niet-communistische landen
- ☐ de Sovjet-Unie
- ☐ een nieuwe oorlog
- ☐ iets anders, namelijk ....

....

c Blader terug naar bladzijde 137. Geef in figuur 5 het IJzeren Gordijn aan met een zwarte lijn.

6 Bekijk bron 24

a Waar gaan de vogel en de auto naartoe?

....

b Wie stelt de vogel voor?

....

c Wat brengt de vogel mee?

....

d Wie stelt de man in de auto voor?

....

e Wat is de taak van de 'dokter' in de auto?

....

f Is deze spotprent getekend door een communist?

Ja / Nee, want ....

....

....

g Schrijf in je eigen woorden op wat de boodschap is van deze spotprent.

....

....

7 Lees: D Twee blokken

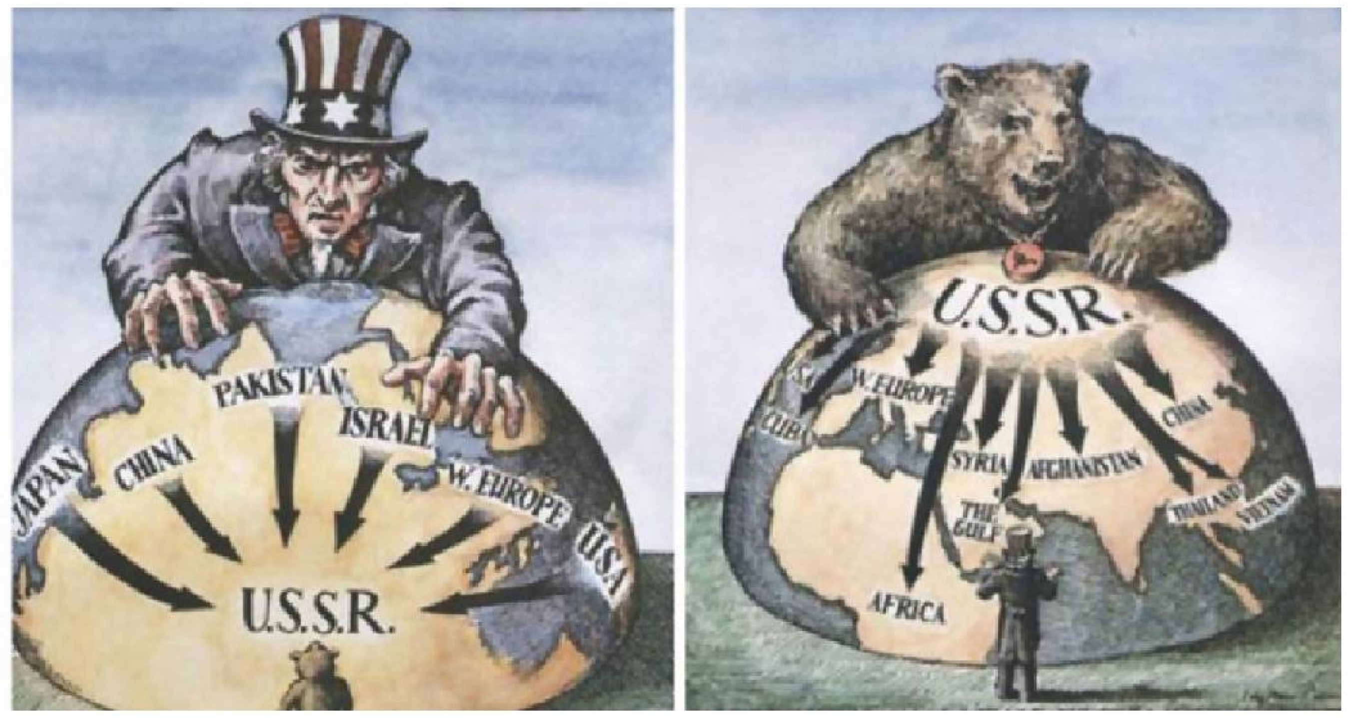
Hoe blijkt in figuur 6 dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie elkaar als vijanden zien?

....

....

....

....

Figuur 6. De man met de hoge hoed is 'Uncle Sam', ofwel de Verenigde Staten. De beer stelt de Sovjet-Unie voor ('U.S.S.R.' in de tekening).

8 Dit weet je nu

Hoe werden de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten vlak na 1945 vijanden van elkaar?
Streep de foute woorden door.
Tussen de landen die Duitsland hadden verslagen, was veel *vertrouwen / wantrouwen*. Na de oorlog raakte de wereld verdeeld in het *communistische / democratische* Oostblok en het *communistische / democratische* Westen. Ook Duitsland werd verdeeld in twee delen, net als de stad Berlijn.

Tips voor de toets

Begrippen: IJzeren Gordijn
Lees: 'Dit moet je onthouden'.

5 6 Dit heb je geleerd

DIT WEET JE NU

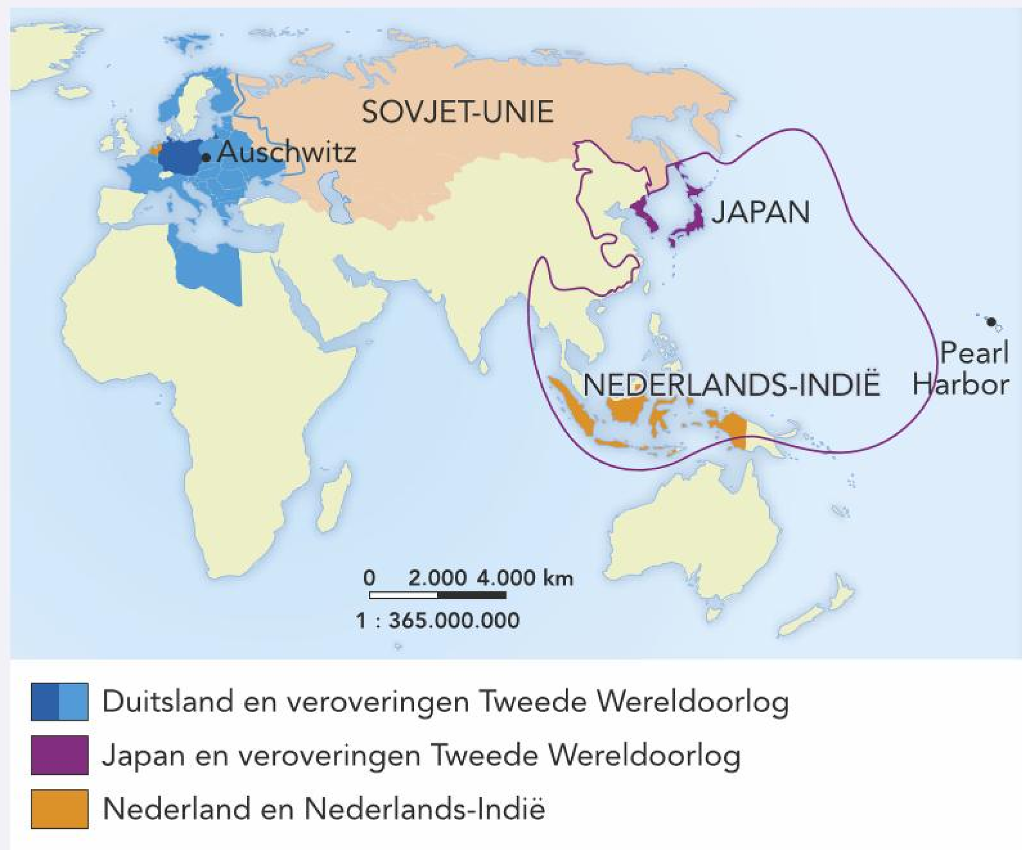
1. Je weet hoe de Tweede Wereldoorlog verliep.
2. Je weet hoe in Nederland het leven was tijdens de Duitse bezetting.
3. Je weet waarom en hoe de nazi's alle joden wilden vermoorden.
4. Je weet welke gevolgen de Tweede Wereldoorlog had voor Nederlands-Indië.
5. Je weet hoe de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten vlak na 1945 vijanden van elkaar werden.

DIT KUN JE NU

Je kunt feiten en meningen in een bron herkennen.

BRON 25 Europa na 1945.

BRON 26

1930

1933 ► Hitler aan de macht in Duitsland.

TIJD VAN WERELDOORLOGEN (1900-1950)

- **1 september 1939** ► Duitsland valt Polen aan. Begin van de Tweede Wereldoorlog.

1940

- **10 mei 1940** ► Duitsland valt Nederland aan.
- **14 mei 1940** ► Bombardement op Rotterdam.
- **15 mei 1940** ► Nederland geeft zich over. Begin Duitse bezetting.
- **1941** ► Duitsland valt Rusland aan.
- **7 december 1941** ► Japanse aanval op Pearl Harbor.
- **januari 1942** ► Nazi's besluiten om alle joden te vermoorden.
- **maart 1942** ► Japan bezet Nederlands-Indië.
- **1943** ► Slag om Stalingrad.
- **6 juni 1944** ► D-day.
- **najaar 1944** ► Zuid-Nederland bevrijd.
- **1944-1945** ► Hongerwinter in de grote steden van West-Nederland.
- **30 april 1945** ► Hitler pleegt zelfmoord.
- **5 mei 1945** ► Heel Nederland bevrijd.
- **7 mei 1945** ► Duitsland geeft zich over. Einde van de Tweede Wereldoorlog.
- **augustus 1945** ► Atoombommen op Japan. Japan geeft zich over.
- **1947-1949** ► Politionele acties in Indonesië.
- **1949** ► Nederland erkent de onafhankelijke republiek Indonesië.

1950

Mensen in de tijd

1

Schrijf achter elke gebeurtenis het juiste jaartal of de juiste jaartallen. Schrijf ook de datum erbij als die bekend is.

a In Rotterdam vallen op één dag 800 doden.

....

b Nederlandse soldaten vechten in Indonesië tegen nationalisten. .... - ....

c Adolf Hitler pleegt zelfmoord. ....

d In Nederland sterven meer dan 20.000 mensen van de honger. .... - ....

e De Amerikanen gooien een atoombom op Hiroshima. ....

f Hitler valt Stalin aan. ....

Mensen in hun land

2

a Kleur de kaart in figuur 7. Schrijf ook de namen van de landen erbij. Kleur:
- het land dat tot 1949 een kolonie van Nederland was rood
- het land dat deze kolonie in 1942 veroverde blauw
- het grote land dat in 1941 door Duitsland werd aangevallen geel
- het land waarin wij wonen groen
- het land dat in 1939 de Tweede Wereldoorlog begon zwart.

b Schrijf de letter G in drie belangrijke geallieerde landen.

c Welk groot geallieerd land staat niet op de kaart in figuur 7?

....

Figuur 7.

BEGRIPPEN

antisemitisme
concentratiekamp
D-day
de Duitse bezetting
geallieerden
het verzet
Holocaust
Hongerwinter
IJzeren Gordijn
NSB
politionele acties
vernietigingskamp

rechter
rechtsstaat

PERSONEN

Winston Churchill (1874-1965)
Minister-president van Groot-Brittannië van 1940-1945 en van 1951-1955.

Adolf Hitler (1889-1945)
Leider van Duitsland van 1933-1945. Hitler was verantwoordelijk het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

Anton Mussert (1894-1946)
Leider van de Nederlandse politiek partij NSB. Hij was het eens met veel ideeën van Hitler.

Josef Stalin (1878-1953)
Leider van de Sovjet-Unie van 1928-1953.

Soekarno (1901-1970)
De eerste president van Indonesië, van 1945-1967.

....

BRON 27

Personen

3

Over wie gaat de omschrijving?

a Hij was de leider van een Nederlandse politieke partij die met de Duitsers samenwerkte.

....

b Hij was heel lang dictator van een groot communistisch land. ....

c De Nederlanders hadden lang de macht in het land waarvan hij de eerste president werd.

....

Begrippen oefenen

4

In elk rijtje hoort één woord er niet bij. Streep dat woord door. Maak dan de zin eronder af.

a *atoombom – Auschwitz – Japan – Pearl Harbor*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze

....
....
....
....

b *antisemitisme – discriminatie – Holocaust – Hongerwinter*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze

....
....
....
....

c *bevrijding – D-Day – geallieerden – politionele acties*
Deze drie woorden horen bij elkaar, omdat ze

....
....
....
....

5 Bekijk bron 27

Kies bij elk plaatje van de strip één begrip. Schrijf dat onder het plaatje.

Dit weet je nu

6

a Vul de juiste woorden in.

In 1939 begon de Tweede Wereldoorlog, toen Duitsland .... aanviel. In een snelle oorlog veroverde Duitsland West-Europa. In het jaar .... viel Hitler ook de Sovjet-Unie aan. Toen het winter werd, verloor .... daar weer veel van de veroverde gebieden. In 1944 vielen de .... de Franse kust aan. Die dag wordt .... genoemd. Langzaam werden de .... legers verslagen. Uiteindelijk pleegde .... zelfmoord en gaf Duitsland zich over.

b Nummer de zinnen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 6.

.... In de laatste oorlogswinter stierven 20.000 mensen van de honger.
.... De geallieerden bevrijden het zuiden van Nederland.
.... Rotterdam wordt gebombardeerd.
.... Nederland geeft zich over.
.... Ook West-Nederland wordt bevrijd door de geallieerden.
.... Duitsland valt Nederland aan.

c Kies steeds het juiste woord.
De nazi's wilden alle *joden / nationalisten* vermoorden . Ze bouwden hiervoor *concentratiekampen / vernietigingskampen*.
In Nederland werden joden eerst uitgesloten door *discriminerende / communistische* maatregelen. Daarna werden ze tijdens *politionele acties / razzia's* opgepakt. De moord op 6 miljoen joden heet de ....

5 Keuzeopdrachten

A De Duitsers bespotten

Spotprenten

Voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben tegenstanders van de nazi's duizenden spotprenten gemaakt. In landen die niet door de nazi's waren bezet, werden de spotprenten in kranten en tijdschriften geplaatst. In de bezette landen werden ze stiekem verspreid.
Als je zo'n spotprent bekijkt, weet je meestal snel hoe de tekenaar over de nazi's denkt. De tekenaar helpt je daarbij door symbolen te gebruiken of door dingen te overdrijven.

BRON 1 'Dit is het resultaat als je op Hitler stemt'. Duitse spotprent uit 1932.

Je onderzoekt spotprenten uit de Tweede Wereldoorlog en je maakt zelf een spotprent.

1 Lees: A De Duitsers bespotten
Bekijk alle bronnen

a 'Prent' is een ander woord voor 'tekening'. Bedenk wat 'spot' in het woord 'spotprent' betekent.

....

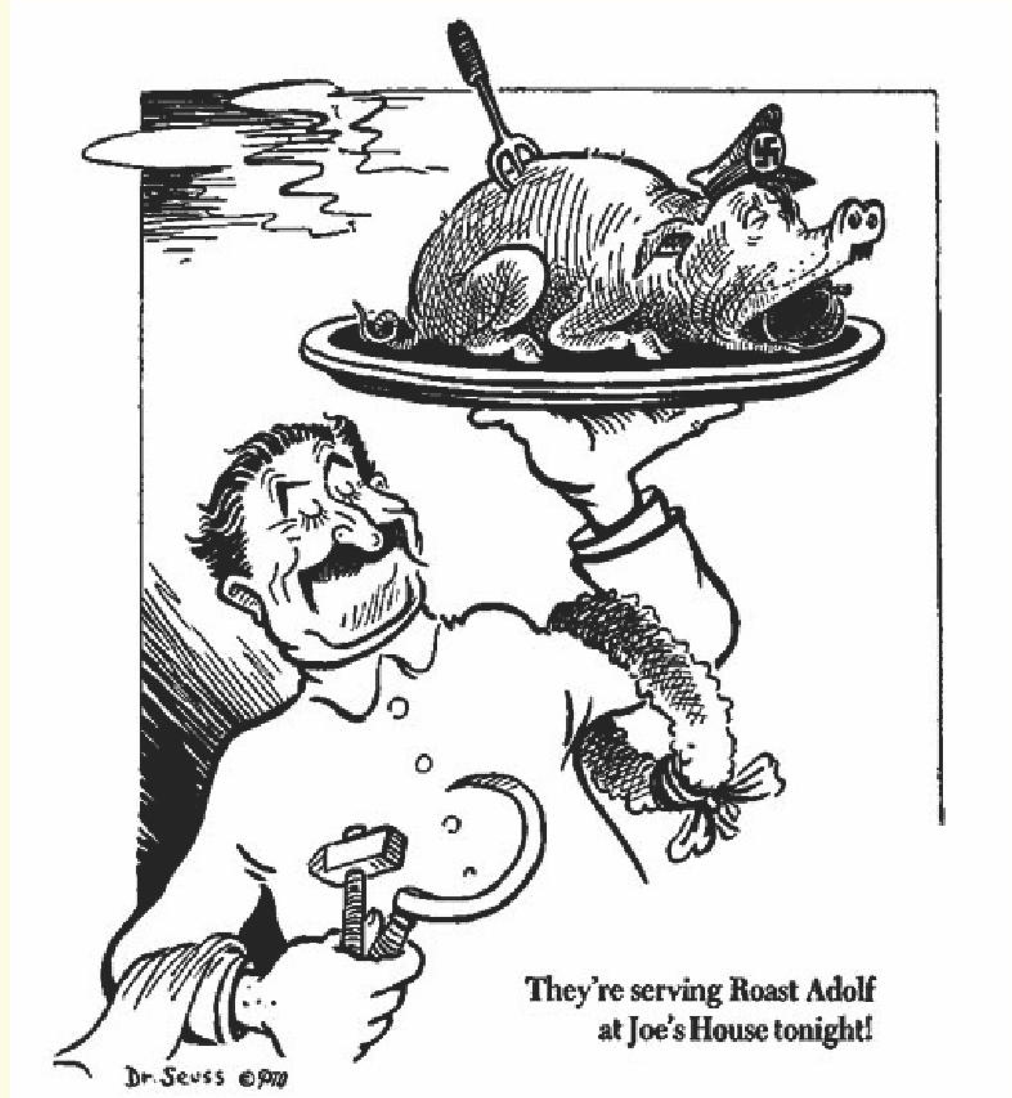
b Ga naar werkblad 11 op bladzijde 193 en maak de opdracht. Doe dat samen met een klasgenoot.

2

Teken in het vak een spotprent die past bij het tijdvak van dit hoofdstuk. Denk hieraan:
- Waarover gaat jouw spotprent? Wie of wat wil je 'bespotten'?
- Welke symbolen ga je gebruiken?
- Hoe ga je overdrijven?
- Gebruik je tekst in de prent? Of schrijf je er iets onder?

....

....

BRON 2 'Ze serveren vanavond geroosterde Adolf bij Joe thuis'. Met 'Joe' wordt hier Stalin bedoeld. Amerikaanse spotprent uit 1941.

BRON 3 Nederlandse spotprent uit 1943.

BRON 4 Nederlandse spotprent uit 1942.

BRON 5 Op het dier staat 'verslagen Europa'. Linksboven staat 'Ik heb hem gedood, maar hij bijt nog steeds!'. Amerikaanse spotprent uit 1941.

BRON 6 De handen onder zijn van de Verenigde Staten en Engeland, de handen boven zijn van de Sovjet-Unie. Russische spotprent uit 1944.

B Kijken naar de oorlog

BRON 1

Schindler's List
Polen is bezet door de nazi's. De zakenman Oscar Schindler gaat naar de Poolse stad Krakau om te zien of hij daar goedkope arbeiders kan vinden. Hij maakt zich populair bij de Duitsers en begint met hun steun een potten- en pannenfabriek. Hij neemt joden in dienst als arbeiders. Als hij ontdekt dat in vernietigingskampen joden worden vermoord, doet hij eerst niets. Hij wil alleen winst maken. Langzaam gaat hij echter afschuw voelen voor wat de nazi's doen. Schindler koopt honderden joden vrij om in zijn fabriek te werken. Daar zijn ze veilig. Zijn doel is ze naar een veilige plaats te brengen, ver weg van de Duitsers.

Over de Tweede Wereldoorlog zijn duizenden boeken geschreven en duizenden films gemaakt. Film is een heel krachtige manier om iets te vertellen. Je gaat één film over de Tweede Wereldoorlog bekijken.

1 Lees en bekijk alle bronnen

a Schrijf hieronder op de juiste plaatsen de titels van de films uit bron 1, 2 en 3.

Films over de Tweede Wereldoorlog
- Over de oorlog in Nederland:
  - *Soldaat van Oranje*
  - *Het meisje met het rode haar*
  - *Zwartboek*
  - ……………………………………
- Over de oorlog op andere plaatsen in de wereld:
  - *Pearl Harbor*
  - ……………………………………
- Over de jodenvervolging:
  - *La vita è bella*
  - *The Pianist*
  - *Jacob the Liar*
  - ……………………………………

b Welke films over de Tweede Wereldoorlog ken je al? Onderstreep die.

c Welke film ga je kijken? Overleg het met je docent.

……………………………………………………………

2

Bekijk de film die je bij opdracht 1c koos. Maak tijdens het kijken aantekeningen. Doe het zo:
1. Schrijf zoveel mogelijk op over de hoofdpersoon: naam, leeftijd, afkomst, beroep enzovoort.
2. Welke belangrijke personen zijn er nog meer? Schrijf op hoe ze heten en wat ze met elkaar te maken hebben. Bijvoorbeeld: *William, zoon van Pete, soldaat, vecht samen met Louis.*
3. Schrijf op waar de film zich afspeelt (land, stad, dorp).
4. Schrijf op welke belangrijke gebeurtenissen je in de film ziet.

BRON 2

Oorlogswinter
Het is de winter van 1944. Michiel, een jongen van vijftien jaar, woont in een kleine plaats in de buurt van Zwolle. Hij kan niet meer naar school in Zwolle, want de tocht erheen is te gevaarlijk. Michiel ontdekt dat verzetsmensen in het bos een gewonde Engelse piloot verborgen houden. Als de verzetsmensen worden gearresteerd, neemt Michiel de zorg voor de piloot op zich. Langzaam raakt hij steeds meer betrokken bij het verzet. Daar ontdekt hij dat in het verzet gaan niet alleen maar een spannend avontuur is.

BRON 3

Saving Private Ryan

De film begint met de aanval van de geallieerden op D-day, 6 juni 1944. De Amerikaanse kapitein Miller vecht op het strand met zijn mannen tegen de Duitsers. Het is een lang en bloederig gevecht. Een van de vele doden is een soldaat met de achternaam Ryan. In de Verenigde Staten wordt op het ministerie van Oorlog ontdekt dat er nóg twee Ryans zijn omgekomen. De drie Ryans zijn broers. De vierde broer, James, is ook soldaat en leeft nog. Er wordt besloten dat deze Ryan naar huis mag. Maar niemand weet waar hij is. Kapitein Miller en zijn mannen krijgen de taak om *Private Ryan* ('soldaat Ryan') op te sporen. Tijdens hun zoektocht gaan ze de waanzin en gruwelijkheid van de oorlog inzien.

3

Kies één opdracht. Kruis je keuze aan en maak de opdracht.
- ☐ Schrijf een recensie (beoordeling) over de film. Daarin beschrijf je kort het verhaal. Daarna geef je je mening over de film.
- ☐ Schrijf een verhaal over wat één persoon in de film meemaakt. Schrijf het verhaal in de ik-vorm.
- ☐ Maak een tekening van een scène (stukje) uit de film. Of maak er een kleine strip van.

C Een beroemd dagboek uit de oorlog

Anne Frank

Anne Frank was een joods meisje in de Tweede Wereldoorlog. Samen met haar familie en andere mensen zat ze ondergedoken in een achterhuis in Amsterdam. Daar schreef ze een dagboek dat nu wereldberoemd is. Ze schreef het alsof ze alles aan een vriendin – Kitty – vertelde. Anne en de andere onderduikers werden verraden aan de Duitsers. Anne stierf in een concentratiekamp.

BRON 1

Uit het dagboek van Anne Frank:
Woensdag 3 mei 1944
'Lieve Kitty,
Eerst even de nieuwtjes van de week. De politiek heeft vakantie. Er is niets, maar dan ook niets mee te delen. Zo langzamerhand ben ik er ook in gaan geloven dat de Amerikanen en de Engelsen gaan aanvallen. Ze kunnen de Russen toch niet alles alleen laten opknappen? Trouwens, de Russen doen ook niks op het ogenblik. Heb ik je trouwens al verteld dat onze Moffi weg is? Sinds donderdag is ze spoorloos verdwenen. Ze zal zeker al lang in de kattenhemel zijn, terwijl een of andere dierenvriend van haar een lekker boutje maakt. Misschien krijgt een meisje een muts die van Moffi's vel is gemaakt. Groente is nog steeds erg moeilijk te krijgen: rotte sla hadden we vanmiddag. Daarbij nog rotte aardappelen, dus een heerlijke combinatie!'
uit: Anne Frank, Het Achterhuis.

Het huis waar Anne was ondergedoken is nu een museum. Je kunt het bezoeken in Amsterdam. Jij gaat het nu online bekijken.

1 Lees alle teksten
Bekijk bron 1

a Ga naar *www.annefrank.org*. Ga naar 'Het Achterhuis online' en dan naar 'Ga direct naar binnen'. Klik rechts boven op de 3D-plattegrond van het huis. Daar vandaan kun je elke kamer bezoeken.

b Waarachter zat de ingang naar het Achterhuis verstopt?

....

c Vul een cijfer in. In het Achterhuis zaten .... mensen ondergedoken. Ze werden geholpen door .... helpers.

d Heeft Anne een kamer voor zich alleen? *Ja / Nee*

e Wat ziet Anne vanuit het zolderraam?

....

f Waar werd de woonkamer van de familie Van Pels ook voor gebruikt? ....

....

2

a Kijk verder rond in het Achterhuis en luister naar de uitleg. Bedenk zelf nog twee vragen.

1 ....

....

2 ....

....

b Ruil je leerwerkboek met dat van een klasgenoot. Beantwoord elkaars vragen.

1 ....

....

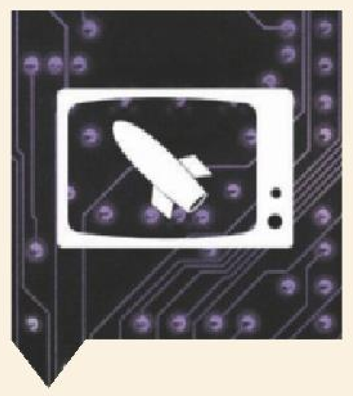
2 ....

....

6 Wereld zonder grenzen

BRON 1 Op 20 juli 1969 liep voor eerst in de geschiedenis een mens op de maan: de Amerikaanse astronaut Neil Armstrong. Over de hele wereld konden mensen dit thuis via de televisie meemaken.

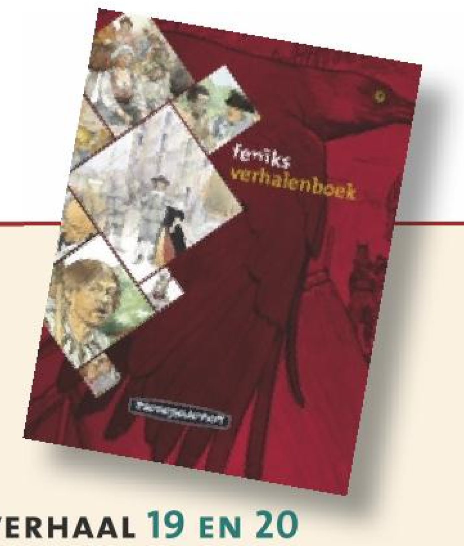

TIJD VAN TELEVISIE EN COMPUTER (1950-HEDEN)
De raket heeft te maken met de atoomwapens en de ruimtereizen in dit tijdvak. Met de televisie worden de nieuwe vormen van communicatie bedoeld. Op de achtergrond zie je een deel van een computer.

Waar gaat dit hoofdstuk over?

In Nederland kreeg vanaf 1951 vrijwel elk huishouden een tv. Voortaan konden mensen thuis beelden van over de hele wereld zien. Een telefoon was er nog niet in elk huis.
Kun jij je een huis voorstellen zonder telefoon, televisie en internet? En zonder wasmachine, ijskast of stofzuiger? Toch bestaan deze luxe-artikelen nog niet zo lang. Zeventig jaar geleden, aan het begin van de Tijd van televisie en computer, bestonden ze nog niet of was het nog niet gewoon om ze thuis te hebben. Het dagelijkse leven zag er in ons land toen heel anders uit dan nu.

Na de Tweede Wereldoorlog lag Nederland in puin. Het land moest weer worden opgebouwd. Nederland kreeg hierbij hulp van de Verenigde Staten. Tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten kwam steeds meer ruzie. Er ontstonden nieuwe bondgenootschappen. Ons land werd een bondgenoot van de Verenigde Staten.
In 1991 bestond de Sovjet-Unie niet meer. Toen werkten al veel Europese landen samen, ook Nederland. Vlak daarna ontstond de Europese Unie.

VERHAAL 19 EN 20

BRON 2 In 1951 zagen mensen voor het eerst een weerbericht op de televisie. Voor de camera werden de symbolen in de kaart getekend.

BRON 3 Het weerbericht in het tv-journaal in onze tijd.

1 Dit weet je al

a Vul in. Dit hoofdstuk gaat over de Tijd van

....

Dit tijdvak begon .... jaar geleden.

b In welk jaar eindigt het tijdvak van dit hoofdstuk?

....

2 Lees: Waar gaat dit hoofdstuk over? Bekijk bron 1

a Waarom was de gebeurtenis op 20 juli 1969 zo bijzonder? Schrijf twee redenen op.

1 ....

2 ....

b Waarom werd Nederland een bondgenoot van de Verenigde Staten? Schrijf twee redenen op.

1 ....

....

2 ....

....

3 Bekijk bron 2 en 3
Je oefent: anders en hetzelfde

a Waarom draagt de man in bron 2 een halve mouw, denk je?

....

....

b In de Tijd van televisie en computer verandert er veel. Maar er blijven ook dingen hetzelfde. Je ziet dat in bron 2 en 3.
Geef twee voorbeelden van wat hetzelfde is gebleven.

1 ....

2 ....

c Geef twee voorbeelden van wat anders is.

1 ....

2 ....

4 Bekijk het plaatje van het tijdvak en lees de tekst.

In onze tijd gebruiken we internet om met elkaar te communiceren of informatie te krijgen. Hoe ging dat vroeger? Vul het schema helemaal in.

Nu	Vroeger
e-mail	
	De burgemeester las een nieuwe wet voor bij het stadhuis.
tomtom	
	grotschildering

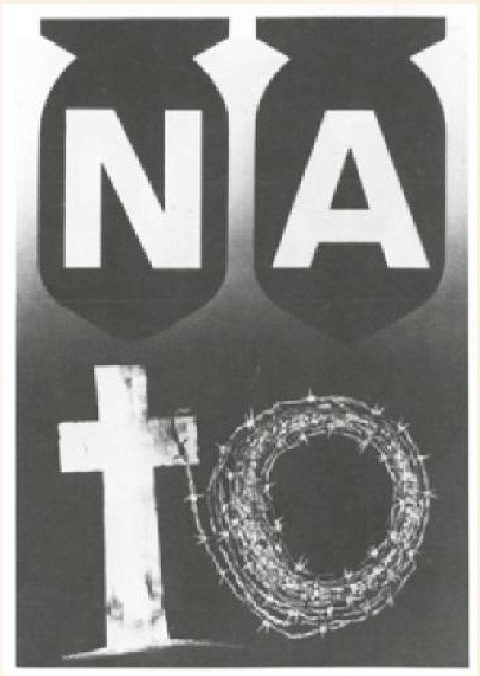
6 1 Koude oorlog of hete oorlog?

? *Wat was de Koude Oorlog?*

A Bang voor de Sovjet-Unie

De Verenigde Staten en West-Europa waren bang dat Stalin, de machtige leider van de Sovjet-Unie, ook West-Europa communistisch wilde maken. Ze werden daarom bondgenoten in de **NAVO**. De afspraak was dat als één NAVO-lid werd aangevallen, de andere landen van de NAVO kwamen helpen. Ook de Sovjet-Unie en de Oost-Europese landen sloten een bondgenootschap: het **Warschaupact**. West-Europa was door de oorlog zwak en arm. De Amerikaanse minister Marshall leende geld en stuurde voedsel en goederen. Door deze **Marshallhulp** kon West-Europa snel herstellen. De inwoners zouden dan niet voor het communisme kiezen, was het idee. En de Verenigde Staten konden handeldrijven met Europa.

BRON 4 Tekening over de NAVO uit 1958 (NATO is de Engelse naam voor NAVO).

BRON 5 De Amerikanen gebruikten in de Vietnam-oorlog bommen met napalm: brandende benzine die aan de huid blijft plakken. Deze Vietnamese kinderen kregen er ernstige brandwonden door. Foto uit 1972.

B Wapenwedloop

De landen van de NAVO en het Warschaupact vertrouwden elkaar niet. Daarom gingen ze zich bewapenen. Zodra de Sovjet-Unie ook atoombommen had, wilden de Verenigde Staten er méér en betere, om sterker te zijn. En toen wilde de Sovjet-Unie er nóg meer ... Door deze **wapenwedloop** hadden de twee landen ten slotte elk genoeg atoombommen om de hele wereld te kunnen vernietigen. Uit angst hiervoor durfden ze geen echte oorlog meer te voeren. Daarom noemen we deze periode de **Koude Oorlog**.

C Vietnam-oorlog

De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie hebben nooit echt met elkaar gevochten. Maar ze bemoeiden zich wel met oorlogen in andere landen, zoals in Vietnam. Daar kregen communisten en niet-communisten ruzie over de toekomst van hun land. De Verenigde Staten hielpen de niet-communisten. De communistische landen steunden de andere partij. In Vietnam begon een vreselijke oorlog. Miljoenen onschuldige mensen stierven in de Vietnam-oorlog. Over de hele wereld protesteerden mensen tegen deze oorlog.

Een beeldbron begrijpen

Met een beeldbron – een foto of tekening – wil de maker iets vertellen. Deze vragen helpen je om te ontdekken wat dat is.

1 Wat zie je op de afbeelding?
2 Wat weet je over de maker?
3 Wanneer is de afbeelding gemaakt?
4 Heeft de maker iets overdreven of symbolen gebruikt?
5 Heeft de afbeelding een titel of bijschrift?

1 Dit weet je al

Streep de foute woorden door.
De Sovjet-Unie bevrijdde aan het einde van de Tweede Wereldoorlog het *oosten / westen* van Europa. Die landen werden toen *communistisch / democratisch*, net als de Sovjet-Unie.
De Verenigde Staten bevrijdden (samen met andere geallieerde landen) het *oosten / westen* van Europa. Die landen werden *communistisch / democratisch*, net als de Verenigde Staten.

2 Lees: A Bang voor de Sovjet-Unie

a Waarom hielpen de Verenigde Staten West-Europa? Meer antwoorden zijn goed.
- ☐ Door deze hulp zou West-Europa niet communistisch worden.
- ☐ Zo konden ze van de Sovjet-Unie winnen.
- ☐ Ze hadden dat zo afgesproken met de Sovjet-Unie.
- ☐ Ze deden dat omdat ze vrienden waren met West-Europa.
- ☐ Ze konden dan later hun producten in Europa verkopen.

b Waarom is voor arme mensen het communisme aantrekkelijk?

....

....

c Welke belangrijke afspraak maakten de NAVO-landen met elkaar?

....

....

3 Lees: B Wapenwedloop

a Wat is een wapenwedloop? Schrijf het op in je eigen woorden.

....

....

b Waar horen de zinnen bij? Zet een kruisje in de juiste kolom van het schema.

	Koude Oorlog	Hete (echte) oorlog	Allebei
Er wordt gevochten.			
Er wordt niet gevochten.			
Twee landen hebben ruzie.			
Twee landen zijn goed bewapend.			

4 Lees: Een beeldbron begrijpen Bekijk bron 4

a Wat zie je op het plaatje?

....

b Staat er informatie over de tekenaar bij?

Ja / Nee

c In welk jaar is de tekening gemaakt? ....

d Kijk naar de letters. Welke symbolen gebruikt de tekenaar hier?

N en A = ...

T = ...

O = ...

e Wat wil de tekenaar met deze afbeelding ‘vertellen’? Hij is *voor / tegen* de NAVO. Dat weet ik, omdat ....

....

5 Lees: C Vietnam-oorlog Bekijk bron 5

a Mensen hoorden en zagen elke dag nieuws over de Vietnam-oorlog op de televisie. Wat was hiervan een gevolg, denk je?
- ☐ Ze zagen hoe vreselijk er werd gevochten en werden nog banger voor het communisme.
- ☐ Ze gingen de oorlogsbeelden gewoon vinden.
- ☐ Ze gingen lastige vragen stellen aan de politiek.

b De foto van bron 5 stond in alle kranten, ook in Nederland. Wat denk je: kwam hierdoor meer of juist minder protest tegen de Vietnam-oorlog?

Er kwam *meer / minder* protest, want ....

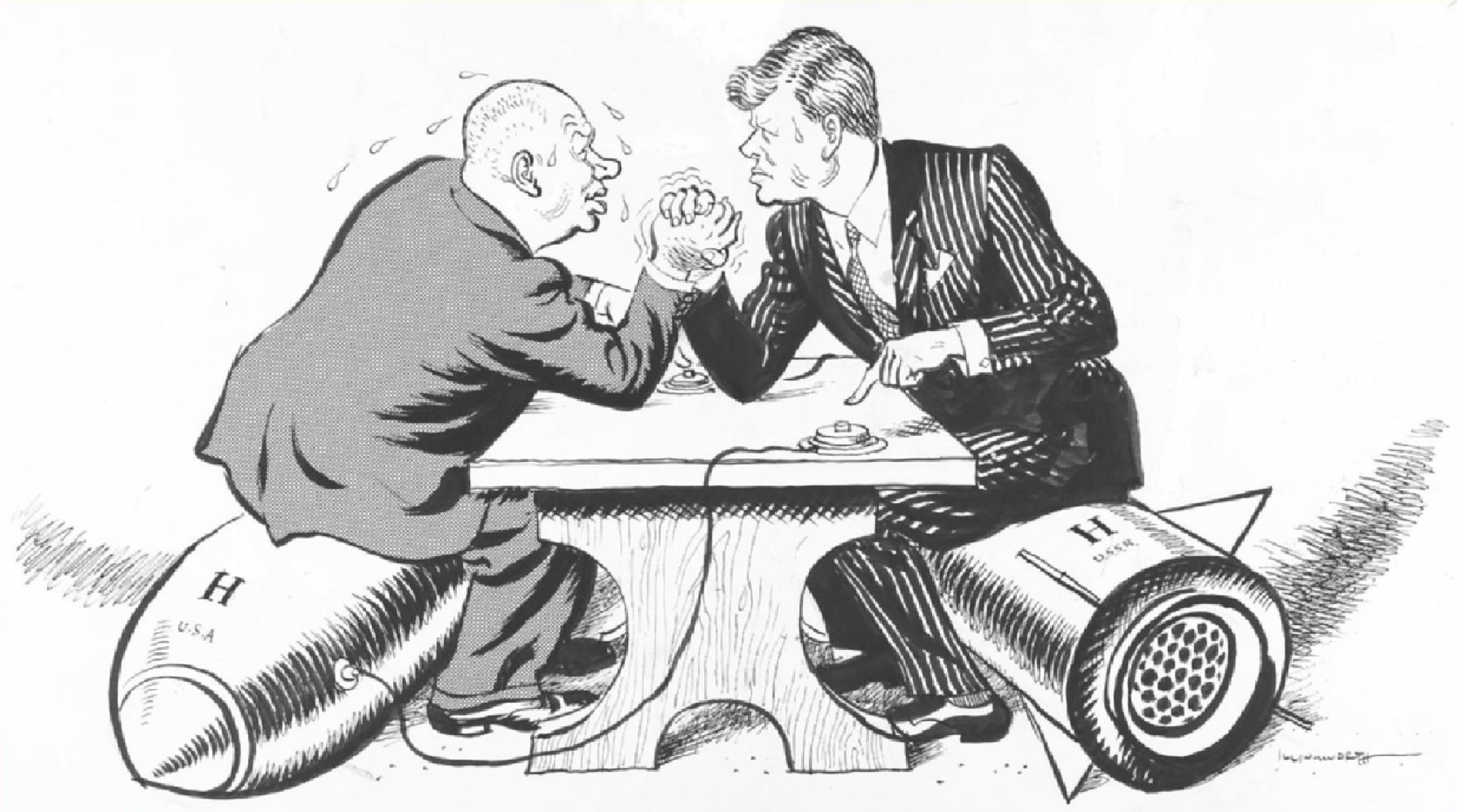
....

D Cuba-crisis

Eén keer werd het bijna echt oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. De landen hadden ruzie om Cuba, een eiland vlak bij Amerika. Van de communistische leider van Cuba mocht de Sovjet-Unie in 1962 raketten op Cuba plaatsen. De Amerikaanse president Kennedy was bang dat de Sovjet-Unie zijn land vanuit Cuba zou aanvallen. Kennedy eiste dat de Sovjet-Unie het plan opgaf. Chroesjtsjov – de opvolger van Stalin – weigerde dat. Net op tijd werden Chroesjtsjov en Kennedy het eens. Maar tijdens deze Cuba-crisis begon er bijna écht een Derde Wereldoorlog.

E Het einde van de Koude Oorlog

In 1985 werd Gorbatsjov leider van de Sovjet-Unie. Het ging toen erg slecht met de economie van dat land. De Russen konden daardoor de dure wapenwedloop met de Verenigde Staten niet meer volhouden. Gorbatsjov wilde veranderingen doorvoeren en gaf de Russen en de mensen in het Oostblok meer vrijheid. Mensen in de Oost-Europese landen durfden toen in opstand te komen tegen hun leiders, ook in Oost-Duitsland. Duitsland werd weer één land. Vlak daarna hield de Sovjet-Unie op te bestaan. Het land viel uiteen in Rusland, Oekraïne en enkele andere landen. Dat betekende het einde van de Koude Oorlog.

BRON 6 Tekening over de Cuba-crisis in een Engelse krant in 1962.

Dit moet je onthouden

Tijdens de Koude Oorlog waren de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie vijanden, maar ze voerden nooit direct oorlog met elkaar. Wel kwam er een enorme wapenwedloop, ook met kernwapens. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie sloten elk een bondgenootschap met andere landen: de NAVO en het Warschaupact. Toen in 1991 de Sovjet-Unie uiteenviel, was de Koude Oorlog voorbij.

Koude Oorlog
Periode van grote spanningen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.
Marshallhulp
Hulp van de Verenigde Staten aan West-Europa na de Tweede Wereldoorlog.
NAVO (Noord-Atlantische Verdrag Organisatie)
Bondgenootschap tussen de Verenigde Staten, Canada en (West-)Europese landen (ook Nederland).
wapenwedloop
Strijd tussen landen om wie de meeste en de krachtigste wapens heeft.
Warschaupact
Bondgenootschap tussen de Sovjet-Unie en Oost-Europese landen.

6 Lees: D Cuba-crisis, en bekijk bron 6
Je oefent: een beeldbron begrijpen

a Wie zijn de mannen in bron 6?
Links zie je ………………………………, de leider van de Sovjet-Unie.
Rechts zie je ………………………………, de president van de Verenigde Staten.

b Welk begrip uit deze paragraaf past het best bij de tekening?
Het begrip ………………………, want ………………………
………………………………………………………

c Wat wil de tekenaar over de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie zeggen, denk je?
☐ De mannen zijn even sterk en kunnen nog uren doorgaan.
☐ Nog even, en dan beginnen ze een oorlog met atoomwapens.
☐ Het zijn vrienden, want ze doen een onschuldig spelletje 'armpje drukken'.

7 Lees: E Het einde van de Koude Oorlog

Nummer de gebeurtenissen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 5.

……… Gorbatsjov wordt leider van de Sovjet-Unie.
……… De Koude oorlog is voorbij.
……… De Sovjet-Unie valt uiteen in meer landen.
……… Oost-Duitsland en West-Duitsland worden weer één land.
……… Gorbatsjov geeft de mensen in het Oostblok meer vrijheid.

Hoort bij communistische landen	Hoort bij niet-communistische landen	Hoort bij allebei

8 Dit weet je nu

Wat was de Koude Oorlog?

a Schrijf de woorden en namen in de juiste kolom van het schema.
Chroesjtsjov – Vietnam-oorlog – Kennedy – Cuba-crisis – NAVO – Warschaupact – Sovjet-Unie – Koude Oorlog – Stalin - Verenigde Staten – wapenwedloop – Marshallhulp – Gorbatsjov

b Vul de juiste woorden in.
Kies uit: *Koude – NAVO – Verenigde Staten – wapenwedloop – Warschaupact.*
Na de Tweede Wereldoorlog dreigde er een oorlog tussen de ………………………………… en de Sovjet-Unie. We noemen dat de ……………… Oorlog. Uit angst voor elkaar ontstond er een ………………………………………. Beide landen sloten een ander bondgenootschap: de Verenigde Staten de ……………… en de Sovjet-Unie het …………………………….

Tips voor de toets

Begrippen: Koude Oorlog, Marshallhulp, NAVO (Noord-Atlantische Verdrag Organisatie), wapenwedloop, Warschaupact
Lees 'Dit moet je onthouden'.

6 2 Nederland na 1945

Wat veranderde er in Nederland na de Tweede Wereldoorlog?

A Wederopbouw

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was in Nederland veel kapotgemaakt: bruggen, wegen, spoorwegen, huizen en fabrieken. Dankzij de Marshallhulp kon men beginnen met de **wederopbouw** van het land. Na ongeveer tien jaar hard werken ging het heel goed met de economie. Er kwam meer welvaart en mensen kregen meer vrije tijd. Maar wie ziek, werkloos of oud was, had het nog steeds moeilijk. De regering ging deze mensen helpen: Nederland werd een **verzorgingsstaat**. Wie ouder was dan 65 jaar, kreeg voortaan AOW, een uitkering voor ouderen. En ook wie jonger was en niet kon werken of geen werk kon vinden, kreeg een uitkering van de staat. Niemand hoefde meer arm te zijn. Maar deze verzorgingsstaat kostte erg veel geld. Dat bleek toen het weer minder goed ging met de economie. De regels om een uitkering te krijgen, werden toen strenger.

B Watersnoodramp 1953

In de nacht van zaterdag 31 januari 1953 woedde er een zware storm aan de kust. Ook stond het zeewater die nacht extra hoog. Daardoor braken in Zeeland de dijken door. Zeeland, delen van Zuid-Holland en het westen van Noord-Brabant kwamen onder water te staan. Door deze Watersnoodramp bedacht de regering het Deltaplan, een verdedigingssysteem tegen het water. Van 1959 tot 1997 werden er veertien dammen en waterkeringen gebouwd. Door de Deltawerken is Zuidwest-Nederland beschermd tegen het water.

C Gas in Noord-Nederland

In 1959 werd een enorme hoeveelheid gas gevonden in de grond in de provincie Groningen. In korte tijd werd ieder huishouden en bedrijf op het gas aangesloten. Voortaan werden huizen en kassen met gas verwarmd, werd er gekookt op een gasfornuis en werkten ook machines op gas. Er werd zo veel gas gevonden dat de regering het ook aan andere landen verkocht. Nederland verdiende daar goed aan. Van het geld werd de verzorgingsstaat mogelijk.

D Rotterdamse haven

Doordat het heel goed ging met de Nederlandse economie, werd de haven van Rotterdam enorm groot. Veel Europese landen gingen deze haven voor de handel gebruiken, omdat de Rotterdamse haven goed toegankelijk was voor de steeds grotere zeeschepen. Lange tijd was Rotterdam zelfs de grootste haven van de wereld.

BRON 7 Februari 1953. Meer dan 1800 mensen verdronken bij de Watersnoodramp.

1 Dit weet je al

a Welk land hielp Nederland na 1945 om de economie te herstellen? ....

b Hoe heette die hulp? ....

2 Lees: A Wederopbouw

Nummer de gebeurtenissen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 6.

.... Regels om een uitkering te krijgen worden strenger.
.... Nederlanders werken hard aan de wederopbouw.
.... Het gaat minder goed met de economie.
.... Nederland wordt een verzorgingsstaat.
.... Het gaat steeds beter met de economie.
.... De Tweede Wereldoorlog is voorbij: veel is verwoest.

3

Lees de tekst.

> Minister-president Drees zorgde voor de invoering van de AOW en andere sociale wetten. Een vrouw schreef hem in die tijd:
>
> 'Hoog Weledele Heer Minister-President Drees, Meneer, ik ben dankbaar dat uw wet er is gekomen. Voor mij is het nu veel beter. Eerst had ik 10,64 gulden per maand. Ik moest mijn kinderen om geld vragen. Nu heb ik zomaar 19,60 gulden per week!
> Nogmaals grote dank voor onze boterham.'

a Wat is een sociale wet?

....

b Waarvoor was de mevrouw die deze brief schreef, zo dankbaar?

....

c Aan deze brief zie je dat in die tijd een uitkering heel bijzonder was. Waarom?
- ☐ De mevrouw krijgt bijna negen gulden per week meer.
- ☐ De mevrouw schrijft een brief om te bedanken.
- ☐ De mevrouw spreekt Drees overdreven beleefd aan.

4 Lees: B Watersnoodramp 1953
Bekijk bron 7
Je oefent: oorzaak en gevolg

a Noem een directe en een indirecte oorzaak van de Watersnoodramp.

Directe oorzaak: ....

Indirecte oorzaak: ....

b Noem een gevolg op de korte en op de lange termijn.

Gevolg op de korte termijn: ....

Gevolg op de lange termijn: ....

5 Lees: C Gas in Noord-Nederland, en: D Rotterdamse haven

a Welke ontdekking zorgde voor nog meer welvaart in Nederland?

....

b Hoe kon de Rotterdamse haven zo belangrijk worden? Schrijf drie redenen op.

1 ....
2 ....
3 ....

E Jeugdculturen

Door de welvaart hoefden jongeren niet meer direct na school te gaan werken. Veel jongeren gingen studeren. Ze hadden meer vrije tijd en geld. Hierdoor konden ze dingen gaan doen die ze leuk vonden – meestal dingen die hun ouders juist niet leuk vonden.
Er ontstonden **jeugdculturen**. Bijvoorbeeld nozems en hippies. Nozems dansten op Amerikaanse rock-'n-roll- en beatmuziek. Ze reden op brommers, droegen spijkerbroeken en leren jassen, en smeerden met gel hun haren tot een vette kuif.
Hippies vielen op door hun lange haar en wijde, kleurige kleding. Hippies demonstreerden tegen de Vietnam-oorlog en streden voor een schoner milieu.

Dit moet je onthouden

Na de Tweede Wereldoorlog werd Nederland welvarender, ook door de vondst van gas in Noord-Nederland. Hierdoor kon Nederland een verzorgingsstaat worden. Na de Watersnoodramp werd begonnen met de Deltawerken. De Rotterdamse haven werd de grootste ter wereld. Er ontstonden jeugdculturen. Vrouwen gingen strijden voor gelijke rechten.

F Vrouwen eisen gelijke rechten

De auto, televisie, koelkast, brommer – al deze artikelen waren opeens te krijgen én te betalen voor Nederlanders. Nederland werd een **consumptiemaatschappij:** een samenleving waarin mensen veel geld uitgeven aan luxe-artikelen. Het dagelijkse leven veranderde er enorm door. De was gebeurde niet meer met de hand, maar met een wasmachine. Stofzuigen ging veel sneller dan vegen en boenen. Het huishouden werd lichter en vrouwen kregen daardoor meer vrije tijd. Ze gingen studeren en werken. Vrouwen ontdekten toen dat ze in de maatschappij niet hetzelfde werden behandeld als mannen. Ze gingen strijden voor gelijke rechten.

G Een grote verandering

Door het nieuwe voorbehoedsmiddel 'de pil' konden voor het eerst in de geschiedenis vrouwen zelf kiezen of en wanneer ze een kind kregen. Een gevolg was dat vrouwen later hun eerste kind kregen, doordat ze bijvoorbeeld eerst wilden studeren. Een ander gevolg was dat de gezinnen kleiner werden.

BRON 8 Vrouwen demonstreren: ze eisen dat 'de pil' gratis wordt. Foto uit 1971.

consumptiemaatschappij
Maatschappij waarin mensen veel geld uitgeven aan luxe-producten.
jeugdcultuur
Eigen stijl van een groep jongeren: muziek, kleding, boeken, films.
verzorgingsstaat
Land waarvan de overheid een uitkering geeft aan mensen die het moeilijk hebben.
wederopbouw
Herstel van de oorlogsschade na de Tweede Wereldoorlog.

6 Lees: E Jeugdculturen

a Noem twee jeugdculturen uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw.

1 ....

2 ....

b Bekijk figuur 1. Over welke jeugdcultuur ging deze musical? Over ....

c Hoe weet je dat? Geef twee redenen voor je antwoord.

1 ....

2 ....

Figuur 1. Een foto uit de musical *Hair* uit 1969. Een belangrijk onderwerp in de musical was het protest tegen de Vietnam-oorlog.

7 Lees : F Vrouwen eisen gelijke rechten

a Hoe heet iemand die strijdt voor gelijke rechten voor man en vrouw?
☐ feminist ☐ socialist ☐ communist

b Wat wilden de vrouwen met hun strijd bereiken. Omcirkel de juiste woorden.

baby's	huishouden	werken
de pil gratis	thuis blijven	studeren
gelijke rechten	welvaart	eigen inkomen

c Praat met een klasgenoot over de volgende stelling. Schrijf daarna kort je mening op.
- Feminisme is in onze tijd niet meer nodig, want er is geen ongelijkheid meer tussen mannen en vrouwen.

....

....

8 Lees: G Een grote verandering
Bekijk bron 8

Welke twee gevolgen had de uitvinding van 'de pil'?

1 ....

2 ....

9 Dit weet je nu

Wat veranderde er in Nederland na de Tweede Wereldoorlog?
Vul de woorden aan.
Door de Tweede Wereldoorlog was er in Nederland veel kapot. Dankzij de M.......... .... ging de w.......... snel. Er kwam steeds meer w.......... . Alles was te koop: Nederland werd een c.......... . Iedereen die geen inkomen had, kreeg een u.........., want Nederland werd een v.......... .... Jongeren kregen meer g.......... en meer v.......... t.......... . Daardoor ontstonden j.........., zoals n.......... en h.......... . V.......... eisten dezelfde r.......... als mannen.

Tips voor de toets

Begrippen: consumptiemaatschappij, jeugdcultuur, verzorgingsstaat, wederopbouw
Lees 'Dit moet je onthouden'.

6 3 Verhuizen naar Nederland

Welke groepen mensen kwamen na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland?

BRON 9

De eerste gastarbeiders woonden in pensions, met veel mannen bij elkaar. Foto uit 1975.

A Mensen uit de koloniën

Toen Indonesië onafhankelijk werd, stonden daar veel mensen voor een moeilijke keuze. Zij waren met een Nederlander getrouwd of hadden zowel Nederlandse als Indonesische voorouders. Wat moesten ze doen: blijven of in Nederland gaan wonen, aan de andere kant van de wereld? Velen kozen voor Nederland. Ook veel mensen van de eilanden van de Molukken verhuisden naar Nederland. Zij hadden in het Nederlandse leger gevochten tegen de nationalisten. Daarom werden ze door de Indonesische regering niet meer vertrouwd.
Suriname werd in 1975 een zelfstandige republiek. Dat was een wens van sommige Surinamers, maar ook van Nederland. Nederland gaf Suriname geld, zodat het land een eigen bestuur kon inrichten. Toch hadden niet alle Surinamers daar vertrouwen in. Zou Suriname wel voor zichzelf kunnen zorgen? Heel veel Surinamers kozen toen voor een leven in Nederland. Daarom wonen er in Nederland nu bijna net zoveel Surinamers als in Suriname zelf.

B Mensen uit de Antillen

De Antillianen wilden bij het Koninkrijk Nederland blijven. Daarbinnen zijn Aruba, Curaçao en Sint Maarten zelfstandige landen. De kleine eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba zijn Nederlandse gemeentes. Antillianen kunnen naar Nederland verhuizen als ze dat willen. Veel mensen deden dat toen het op de Antillen slecht ging met de economie.

C Gastarbeiders uit het Middellandse Zeegebied

In de jaren zestig van de vorige eeuw ging het heel goed met de Nederlandse economie. Er was zo veel werk dat mensen konden kiezen uit banen. Maar weinig mensen wilden toen zwaar industriewerk doen. Daarom besloten de regering en sommige bedrijven om hiervoor **gastarbeiders** te vragen. Eerst zochten ze die in Spanje en Italië, later in Marokko en Turkije. In tien jaar tijd kwamen er 120.000 gastarbeiders naar Nederland. De meesten wilden een paar jaar in Nederland werken, flink sparen en daarna met het verdiende geld terugkeren naar hun vaderland. Ze leerden daarom geen Nederlands. Maar het liep anders: ze bleven hier wonen en lieten hun gezinnen naar Nederland komen.

1 Dit weet je al

a Van hoeveel leerlingen in jouw klas zijn de ouders én grootouders in Nederland geboren?

Van .... leerlingen.

b Hoeveel leerlingen hebben één of meer ouders of grootouders die in een ander land zijn geboren? ....

2 Lees: A Mensen uit de koloniën, en: B Mensen uit de Antillen

a Welke vier groepen mensen zijn uit de voormalige koloniën naar Nederland verhuisd? Schrijf ze in de linker kolom van het schema.

Mensen uit:	Waarom naar Nederland?

b Waarom verhuisden deze mensen naar Nederland? Schrijf de letters van de juiste antwoorden in de rechter kolom van het schema bij 2a.
A Omdat er in hun eigen land armoede en werkloosheid was.
B Omdat ze samen met Nederlanders hadden gevochten tegen hun landgenoten.
C Omdat ze een Nederlandse vader of moeder hadden.
D Omdat ze de regering van hun nieuwe land niet goed vonden.

3 Lees: C Gastarbeiders uit het Middellandse Zeegebied

a Het was de bedoeling dat de gastarbeiders na een paar jaar weer naar huis zouden gaan. Aan welk deel van het woord 'gastarbeider' kun je dat zien? Leg je antwoord uit.

....

....

b Waarom kwamen juist in de jaren zestig van de vorige eeuw gastarbeiders naar Nederland?

....

....

c Een migrant is iemand die naar een ander land verhuist. Tussen de migranten uit de Nederlandse koloniën en de gastarbeiders waren grote verschillen. Bedenk welke verschillen er waren. Overleg met een klasgenoot. Schrijf daarna je antwoord in korte woorden in het schema.

	Uit de koloniën	Gastarbeiders
Taal?		
Bekend met de Nederlandse cultuur?		
Reden om naar Nederland te komen?		

4 Bekijk bron 9

a Bedenk waarom de mannen in bron 9 in zulke pensions bleven wonen. Noem twee redenen.

1 ....

2 ....

b Hoe dachten veel Nederlanders in de jaren zestig en zeventig over de gastarbeiders, denk je? Kruis het aan.
☐ Ze hadden een hekel aan ze, want de gastarbeiders pikten de baantjes van de Nederlanders in.
☐ Ze waren blij dat de gastarbeiders het zware werk deden.

c Leg je antwoord bij 4b uit.

....

....

D Vluchtelingen
Iemand die gevaar loopt in zijn land, kan in ons land **asiel** krijgen. Hij mag hier dan, samen met zijn gezin, blijven wonen tot het in zijn land weer veilig is. In onze tijd zijn er veel vluchtelingen in Nederland komen wonen. In hun land is oorlog, of ze worden er vervolgd om hun geloof, afkomst of mening. Voor hen is Nederland een aantrekkelijk land: er is hier vrede en welvaart, en volgens onze grondwet mag niemand worden vervolgd of gediscrimineerd.

E Mensen uit Europa
Nederland is lid van de Europese Unie (EU). De burgers van de EU-landen mogen vrij naar elkaars landen reizen. Toen na de Koude Oorlog veel Oost-Europese landen lid van de EU werden, kwamen er Polen, Roemenen en Bulgaren naar Nederland. Sommigen om hier tijdelijk te werken, anderen om hier te wonen.

F Integratie
De Nederlandse regering is pas laat gaan nadenken over de plaats van **migranten** in onze samenleving. Voor mensen uit de koloniën vond men dat niet zo nodig. En van de gastarbeiders werd verwacht dat die weer zouden vertrekken. Pas nadat bleek dat het niet goed ging met sommige groepen, nam de overheid maatregelen om te zorgen voor meer **integratie.** Dat is niet altijd gelukt.

Dit moet je onthouden
In Nederland wonen veel migranten. Ze kwamen uit Indonesië en Suriname toen die landen onafhankelijk werden. Uit Turkije en Marokko kwamen gastarbeiders en later hun families. Mensen uit Oost-Europa komen hier werken of wonen omdat hun land bij de EU hoort. Vluchtelingen krijgen in Nederland asiel.

asiel
Veilige plaats voor iemand die in eigen land gevaar loopt.
gastarbeider
Iemand die voor een bepaalde tijd in een ander land mag werken.
integratie
Als groepen mensen uit andere culturen worden opgenomen in de samenleving.
migrant
Iemand die naar een ander land verhuist of is verhuisd.

Als in een land een oorlog uitbreekt, komen er onmiddellijk meer vluchtelingen naar ons land. Deze mensen wachten in een vluchtelingenkamp in Turkije op toestemming naar Europa te gaan. Foto uit 2014.

BRON 10

5 Lees: D Vluchtelingen Bekijk bron 10
a Om welke vier redenen vluchten mensen uit hun land en laten daar alles achter?

1 ....

2 ....

3 ....

4 ....

b Ook uit Nederland moesten weleens mensen vluchten. Geef een voorbeeld uit de geschiedenis.

....

c Bedenk hoe mensen zich voelen als ze alles achter moeten laten. Schrijf op hoe jij je dan zou voelen.

....

....

....

....

6 Lees: E Mensen uit Europa, en: F Integratie
a Waarom deed de regering eerst niets voor de integratie van migranten?

....

....

b Tegenwoordig moeten mensen die in ons land komen wonen een inburgeringscursus volgen. Stel dat jij die cursus gaf. Wat zou jij de mensen leren?

....

....

....

c Geef je mening: vind jij dat migranten álles van Nederland over moeten nemen?

Ja / Nee, want ....

....

7 Dit weet je nu
Welke groepen mensen kwamen na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland?

a Hieronder staan de migranten die na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwamen. De letters staan door elkaar. Wie zijn het?

Riens Dosnie ....

Anna Litlinen ....

Kora Manken ....

Ernste Apooneou ....

Marie Snurs ....

Kurt Ne ....

Lichten Vulgen ....

b Maak nu vier groepen migranten. Vul in:

1 Uit de vroegere k.......... kwamen:

– ....

– ....

– ....

2 Als g.......... zijn gekomen:

– ....

– ....

3 Uit gevaarlijke landen komen ....

....

4 Uit de Europese Unie komen: ....

....

Tips voor de toets
Begrippen: asiel, gastarbeider, integratie, migrant
Lees 'Dit moet je onthouden'.

6 4 Nederland, Europa en de wereld

Hoe is de Europese Unie ontstaan? Wat doen de Verenigde Naties?

A Kolen en staal

Voor de wederopbouw waren veel kolen en staal nodig. Kolen (steenkool) als brandstof en staal voor de machines en spoorwegen. Er kwam dus veel handel in deze producten. Nederland, België, Luxemburg, West-Duitsland, Frankrijk en Italië gingen daarvoor samenwerken. Toen dat goed bleek te werken, gingen meer Europese organisaties samenwerken op economisch gebied. Steeds meer landen deden mee. In 1992 waren het er al twaalf. Ze besloten toen om ook op andere gebieden te gaan samenwerken, bijvoorbeeld bij het beschermen van het milieu en het opsporen van criminelen. De twaalf landen noemden hun samenwerking de **Europese Unie (EU)**. Dankzij de EU zijn de grenzen tussen de lidstaten (landen die lid zijn) open en gebruiken veel landen sinds 2002 dezelfde munt: de euro.

BRON 11 De Europese Unie vanaf 1992.

B Het bestuur van de Europese Unie

Alle inwoners van de EU kiezen eens in de vijf jaar de leden van het **Europees Parlement**. Dat parlement maakt wetten voor zaken die alle lidstaten aangaan en let op het geld dat de EU uitgeeft. De wetten gelden in alle EU-landen.
In de **Europese Raad** (of Europese Top) zitten de regeringsleiders van alle lidstaten. De Europese Raad bepaalt het beleid van de EU en behandelt de moeilijke kwesties.

C Een grote verandering

De computer en het internet hebben de wereld enorm veranderd. De computer kan eigenlijk alles besturen wat eerst door mensen werd gedaan. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw kregen mensen ook thuis een computer met aansluiting op internet. Sindsdien heeft iedereen toegang tot informatie van over de hele wereld. En je kunt op elk moment van de dag contact hebben met mensen uit alle landen. Maar door het internet kwam er ook een nieuw soort misdaad: cybercriminaliteit. De Europese Unie probeert deze te bestrijden.

BRON 12 In sommige fabrieken wordt al het werk gedaan door computergestuurde robots, zoals hier de productie van auto's.

1 Dit weet je al

a Is Nederland lid van de Europese Unie?
Ja / Nee / Weet ik niet
b Is Nederland lid van de Verenigde Naties?
Ja / Nee / Weet ik niet

2 Lees: A Kolen en staal
Bekijk bron 11

a Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde. Gebruik de cijfers 1 tot en met 6.

.... De EU bestaat uit 28 landen.

.... De Europese Unie wordt opgericht.

.... Er komt handel in kolen en staal.

.... Landen van de EU gaan dezelfde munt gebruiken: de euro.

.... Twaalf Europese landen werken samen op economisch gebied.

.... Zes Europese landen, waaronder Nederland, gaan samenwerken in de handel.

b Binnen de landen van de EU zijn de grenzen open, dat wil zeggen dat je er vrij mag reizen. Noem een voordeel van open grenzen.

....

c Noem een nadeel van open grenzen.

....

d Wat gebeurde er in 1991? Zoek het op in de tijdbalk op bladzijde 172.

....

e Na 1992 kwamen veel Oost-Europese landen bij de EU. Bedenk wat dit te maken had met de gebeurtenis van 2d.

....

....

3 Lees: B Het bestuur van de Europese Unie
Je oefent: een beeldbron begrijpen

a Welke twee taken heeft het Europees Parlement?

1 ....

2 ....

b Bekijk figuur 2. Wat zie je op de tekening?

....

....

c Wat weet je van de maker van de tekening?

Hij is N.. . Hij maakte

de tekening in ....

d Wat stelt de kip voor?

....

e Wat stellen de kuikentjes voor?

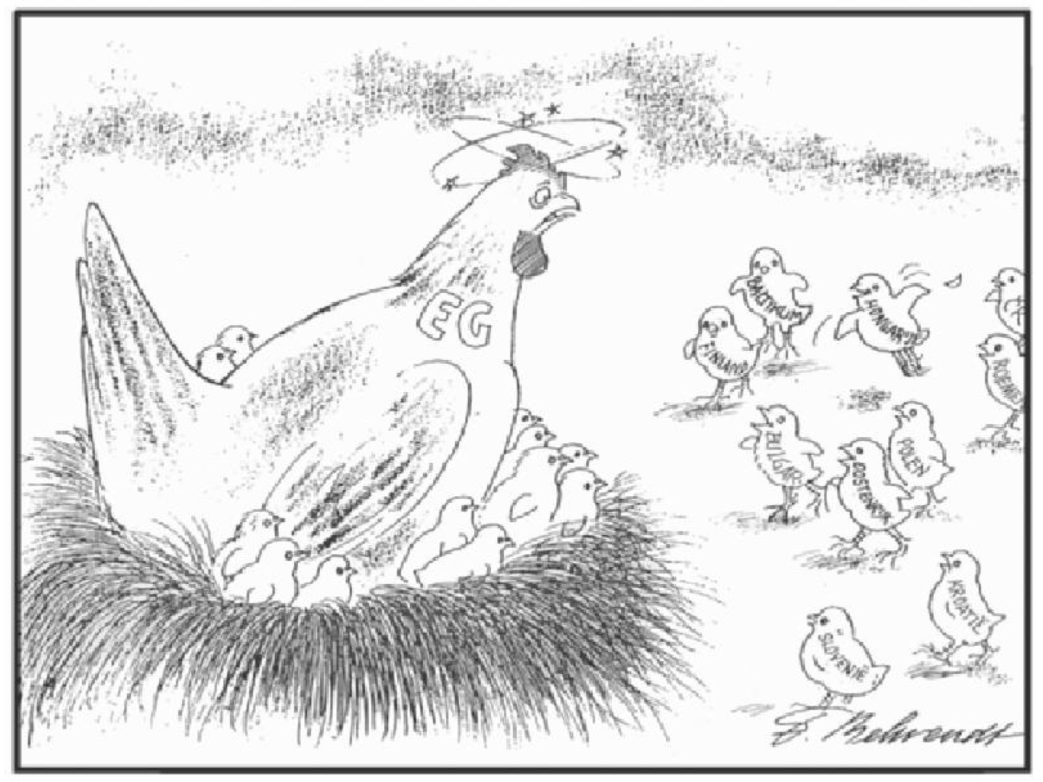
....

f De kuikens rennen naar de kip. Is de kip daar blij mee?

Ja / Nee, want dat zie ik aan ....

....

g Wat wil de tekenaar met deze tekening zeggen? Omcirkel het juiste antwoord.
De tekenaar is een *voorstander/ tegenstander* van de uitbreidingen van de EU.

Figuur 2. Uitbreiding van de Europese samenwerking (de Europese Unie heette eerst EG). Tekening van de Nederlander Frits Behrendt, 1993.

4 Lees: C Een grote verandering
Bekijk bron 12

Waar of niet waar? Omcirkel het antwoord.
1 Computers hebben al het werk overgenomen. *Waar / Niet waar*
2 Mensen kunnen door internet op elk moment contact hebben met elkaar. *Waar / Niet waar*
3 Iedereen kan door internet alle informatie krijgen die hij maar wil. *Waar / Niet waar*
4 Door computers en internet zijn er nieuwe beroepen bij gekomen. *Waar / Niet waar*

BRON 13 Srebrenica, 1995. Bosnische moslims worden weggestuurd door Servische troepen. De Nederlandse VN-soldaten ('blauwhelmen') staan machteloos.

D De Verenigde Naties

Direct na de Tweede Wereldoorlog kwam er een organisatie van bijna alle landen van de wereld: de **Verenigde Naties (VN)**. De leden van de VN willen door met elkaar te praten oorlogen voorkomen. Ook probeert de VN het leven van mensen overal op de wereld te verbeteren. Daarvoor heeft de VN verschillende organisaties. Bijvoorbeeld UNICEF, de organisatie die opkomt voor de belangen van kinderen. De VN heeft een eigen leger, de 'blauwhelmen'. Deze soldaten worden door de VN naar gebieden gestuurd waar oorlog is. Daar houden ze de vijanden uit elkaar, totdat er een oplossing is gevonden voor het conflict. Het leger van de VN bestaat uit soldaten van de lidstaten. Ook Nederland levert soldaten.

E Srebrenica

In 1995 stuurde de VN soldaten naar Joegoslavië, waar een burgeroorlog was. De afspraak was dat de VN-soldaten lichtbewapend waren en geen geweld mochten gebruiken. Zeshonderd Nederlandse VN-soldaten moesten tienduizenden moslims beschermen in de plaats Srebrenica. De moslims waren daarnaartoe gevlucht voor de Serviërs. Op 11 juli 1995 drongen Servische soldaten Srebrenica binnen en namen alle jongens en mannen mee. De Nederlandse soldaten konden en mochten hier niets tegen doen. Later bleek dat de Serviërs bijna al deze mannen hadden vermoord. De leiders van de Serviërs zijn voor deze massamoord veroordeeld door een internationale rechtbank in Den Haag: het Joegoslavië-tribunaal.

Europees Parlement
Gekozen groep mensen die voor de EU wetten maakt en controleert wat de EU doet.

Europese Raad (of Europese Top)
Vergadering van de regeringsleiders van de lidstaten van de EU.

Europese Unie (EU)
Organisatie van (in 2014) 28 Europese landen.

Verenigde Naties (VN)
Organisatie van bijna alle landen, bedoeld om de vrede en de veiligheid in de wereld te bewaken.

Dit moet je onthouden

Nederland is lid van de Europese Unie en de Verenigde Naties. De EU begon als een economische samenwerking van zes landen. In 2014 waren 28 landen lid van de EU. Zij werken op allerlei gebieden samen. Inwoners van de EU kiezen de leden van het Europese Parlement. In de VN overleggen bijna alle landen van de wereld met elkaar. Het doel van de VN is om oorlogen te voorkomen.

5 Lees: De Verenigde Naties

a De VN werd direct na de Tweede Wereldoorlog opgericht. Waarom juist toen, denk je?

....

....

b De VN is opgericht om oorlogen te voorkomen. Waarom heeft de VN dan een leger nodig?

....

....

6 Lees: Srebrenica
Bekijk bron 13

a Serviërs vermoordden in Srebrenica mannen en jongens. Waarom geen vrouwen en meisjes?

....

....

....

b De Nederlandse soldaten waren naar Joegoslavië gestuurd door de VN. Voor welk doel was dat?
☐ Zorgen voor de belangen van kinderen
☐ Zorgen voor minder armoede
☐ Zorgen voor vrede en veiligheid
☐ Zorgen voor vriendschappen tussen landen

7

Hoort de zin bij de EU of bij de VN? Zet de cijfers in het schema.
1 28 landen zijn lid.
2 Bijna alle landen ter wereld zijn lid.
3 Probeert oorlogen te voorkomen of op te lossen.
4 Samenwerking op het gebied van handel.
5 Maakt wetten.
6 Heeft een eigen leger.
7 Unicef.

Europese Unie	Verenigde Naties

8 Dit weet je nu

Hoe is de Europese Unie ontstaan? Wat doen de Verenigde Naties?
Streep de foute woorden door.

Meteen na de Tweede Wereldoorlog werd de *VN / EU* opgericht. Het belangrijkste doel van deze organisatie is het *voorkomen / uitvechten* van nieuwe oorlogen. *Bijna alle / Alle* landen van de wereld zijn lid, maar niet elk land luistert naar de beslissingen van de VN.

In 1952 gingen *6 / 28* Europese landen samenwerken in de handel in kolen en staal. Steeds meer landen deden mee. In *1972 / 1992* spraken de landen af om ook in andere zaken samen te werken. Ze noemden hun samenwerking de *EG / EU*. Nederland is *ook / geen* lid van deze organisatie. Na 1992 werden *meer / minder* landen lid.

Tips voor de toets

Begrippen: Europees Parlement, Europese Raad (of Europese Top), Europese Unie (EU), Verenigde Naties (VN)
Lees 'Dit moet je onthouden'.

6 5 Israël en de Palestijnen

Hoe is het conflict tussen Israël en de Palestijnen ontstaan?

A Na de Romeinse bezetting

Het gebied dat nu Israël is, werd ruim tweeduizend jaar geleden bezet door de Romeinen. De joodse bewoners van het land kwamen in opstand tegen de bezetters. Maar de opstand mislukte en bijna alle joden trokken weg. Ze gingen in veel verschillende landen wonen. Omdat ze bleven leven volgens de gewoontes van hun geloof en cultuur werden ze vaak vervolgd. Daarom bleven velen dromen over hun oude land, dat ze Israël noemden.
Aan het eind van de negentiende eeuw wilden sommige joden voor hun volk een eigen land. Daarvoor zouden ze naar Israël moeten terugkeren. Ze noemden zich zionisten ('Zion' is een oude naam voor Jeruzalem). De Engelsen hadden op dat moment de macht in Palestina, zoals het gebied toen heette, en vonden het goed. Weliswaar woonden er Arabieren – Palestijnen genoemd – maar het gebied was dunbevolkt.

B Een eigen land

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen er steeds meer joden in Palestina wonen. Tussen de joden en de Palestijnen was vaak ruzie. In 1947 vertrokken de Engelsen uit Palestina. De Verenigde Naties besloten toen het gebied op te delen in een Joodse en een Arabische (Palestijnse) staat. De Palestijnen weigerden dat, omdat zij vonden dat zij recht hadden op het hele gebied; ze woonden er immers al zo lang ze zich konden herinneren. De joodse leiders gingen wel akkoord met de beslissing. Ze riepen de onafhankelijke staat Israël uit. Arabieren uit alle omringende landen begonnen direct een oorlog, maar werden door Israël verslagen. Meer dan een half miljoen Palestijnen vluchtten uit Israël of werden verdreven door Israëlische soldaten. Deze Palestijnen gingen in vluchtelingenkampen wonen in landen in de buurt. Velen van hen wonen daar nu nog, samen met hun kinderen en kleinkinderen.

Verdeling volgens VN 1947: Joodse Staat; Arabische Staat

Na oorlog 1948 - 1949: Israël; Arabisch gebied

BRON 14

C Zesdaagse Oorlog

In 1967 dreigden Arabische landen Israël aan te vallen. Israël wachtte niet af, maar viel zelf aan. Binnen zes dagen versloeg het Israëlische leger alle buurlanden. In deze Zesdaagse Oorlog veroverde Israël vier gebieden. Twee daarvan zijn teruggegeven. In het derde gebied – de Gazastrook – zijn de Palestijnen de baas. Het Israëlische leger valt er echter regelmatig binnen.
Het vierde gebied is de Westelijke Jordaanoever. In een deel zijn de Palestijnen de baas. Andere delen worden door het Israëlische leger gecontroleerd. Zeer gelovige joden hebben er honderden nieuwe dorpen gebouwd. Deze kolonisten vinden om godsdienstige redenen dat deze gebieden bij Israël horen. Van de Verenigde Naties moet Israël zijn soldaten weghalen uit dit gebied en moeten de kolonisten vertrekken. Israël weigert dat.

1 Dit weet je al

Israël is bijna elke dag in het nieuws. Meestal omdat er geweld is. Zoek een nieuwsbericht over Israël. Schrijf op waar het bericht over gaat. Schrijf er ook bij waar je het bericht hebt gevonden.

....

....

....

2 Lees: A Na de Romeinse bezetting, en: B Een eigen land

a Waarom wilden sommige joden aan het eind van de negentiende eeuw juist in Palestina gaan wonen?

....

....

b Twee jaar na de Tweede Wereldoorlog gaven de Verenigde Naties de joden in Palestina een eigen gebied. Bedenk wat de Tweede Wereldoorlog daarmee te maken had.

....

....

....

c Waarom accepteerden de Palestijnen het besluit van de Verenigde Naties (1947) niet?

....

....

....

3 Bekijk bron 14

a Vergelijk de twee kaartjes. Wat is er na de oorlog van 1948 gebeurd met de Arabische gebieden?

....

....

b Ruim een half miljoen Palestijnen vluchtten tijdens deze oorlog. Daarvan woont een derde nu nog in vluchtelingenkampen in buurlanden.

Hoeveel jaar wonen ze daar al? .... jaar.

4 Lees: C Zesdaagse Oorlog
Je oefent: gebonden zijn aan tijd en plaats

Wie zullen het eens zijn met de volgende uitspraken? Kruis het aan.

	De meeste Israëliërs	De meeste Palestijnen
De kolonisten zijn schurken. Ze wonen in ons land en zeggen dat het van hen is.		
De Westelijke Jordaanoever hoort bij Israël.		
Israël moet doen wat de VN heeft gezegd en de Westelijke Jordaanoever verlaten.		
De Zesdaagse Oorlog was een ramp voor ons volk.		

BRON 15 Sinds een Palestijnse opstand in 2000 zijn er terroristische aanslagen in Israël. In deze bus blies een Palestijn zichzelf op om daarbij zoveel mogelijk Israëliërs te doden. Israël reageert altijd keihard op een aanslag, bijvoorbeeld door het huis van de zelfmoordenaar plat te bombarderen. En daar komen dan weer onschuldige Palestijnen bij om.

BRON 16 Israël heeft de grens met Westelijke Jordaanoever afgesloten met hekken, prikkeldraad en greppels. Alleen via een checkpoint – een bewaakte doorgangspost – kan een Palestijn Israël in. Na 2002 heeft Israël op delen van die grens een hoge muur gebouwd. Volgens Israël was dat nodig om zich te beschermen tegen terroristische aanslagen. Veel Palestijnen werken echter in Israël of hebben er landbouwgrond. Door de muur moeten ze uren omreizen om er te komen, terwijl ze er vroeger in een kwartier waren. Palestijnse kinderen die eerst naar school konden lopen, moeten nu zo ver reizen dat naar school gaan heel moeilijk is.

D Nog lang geen vrede

Het wantrouwen tussen Israël en de Palestijnen is groot. Bovendien zijn er aan beide kanten mensen die alleen maar willen vechten én mensen die vrede willen tussen de twee volken. Dit maakt de situatie extra ingewikkeld.
Ook in de buurlanden van Israël is het onrustig. In Egypte, Libië en Syrië kwam het volk in opstand tegen hun dictator. Sindsdien zijn er oorlogen in deze landen. Moslims bestaan uit veel verschillende groepen, die elkaar bestrijden. Sommige zeer strenggelovige moslims willen van hun land een islamitische staat maken, terwijl anderen een democratie willen. Veel mensen vluchtten weg voor deze burgeroorlogen, wat de onrust in het gebied weer groter maakt.

5 Bekijk bron 15
Je oefent: gebonden zijn aan tijd en plaats

a Bron 15 gaat over een zelfmoordaanslag. Jullie gaan daarover twee standpunten onderzoeken. Een van jullie verplaatst zich in een Palestijn. De ander verplaatst zich in een Israëliër. Wie ben jij?
☐ Palestijn ☐ Israëliër

b Vul samen het schema in.

De Palestijn heeft zichzelf opgeblazen om Israëliërs te doden. Hij wil Israël straffen, omdat zijn land is bezet. Wat vind je daar van?

	Dit antwoordt de Palestijn	**Dit antwoordt de Israëliër**
De slachtoffers in de bus waren onschuldig.	☐ Natuurlijk, het waren toch geen soldaten? ☐ Nee, ze wonen in een land dat andere landen bezet, en dus zijn ze ook schuldig.	☐ Natuurlijk, het waren toch geen soldaten? ☐ Nee, ze wonen in een land dat andere landen bezet, en dus zijn ze ook schuldig.
De Palestijn die zichzelf opblies, is een vrijheidsstrijder.	*Ja / Nee*, want	*Ja / Nee*, want
De Palestijn die zichzelf opblies, is een misdadiger.	*Ja / Nee*, want	*Ja / Nee*, want

6 Bekijk bron 16

a Waarom bouwde Israël een muur op de grens tussen Israël en de Westelijke Jordaanoever?

....

....

b Noem twee nadelen van deze muur voor Palestijnen.

1 ....

2 ....

c Er zijn twee namen voor de muur: 'Veiligheidsmuur' en 'Apartheidsmuur'. Palestijnen noemen de muur waarschijnlijk

.... ,

want ....

....

Israëliërs noemen de muur waarschijnlijk

.... ,

want ....

....

d Wat vind jij van de bouw van deze muur?

Goed / Slecht, want ....

....

....

7 Lees: D Nog lang geen vrede

a Welke problemen zijn er in de Arabische landen rondom Israël?

....

....

....

....

b Bedenk waarom het daardoor ook voor Israël onveiliger wordt.

....

....

....

....

6 Dit heb je geleerd

DIT WEET JE NU

1. Je weet wat de Koude Oorlog was.
2. Je weet wat er in Nederland veranderde na de Tweede Wereldoorlog.
3. Je weet welke groepen mensen na 1945 in Nederland kwamen wonen.
4. Je weet hoe de Europese Unie is ontstaan.
5. Je weet wat de Verenigde Naties doen.

DIT KUN JE NU

Je kunt de bedoeling van de maker in een beeldbron herkennen.

BRON 17 De Europese Unie. In 2013 waren 28 landen lid.

- 1945 ▸ Einde van de Tweede Wereldoorlog. Oprichting Verenigde Naties.
- 1949 ▸ Oprichting NAVO. Indonesië onafhankelijk. Eerste uitkering voor ouderen.
- 1950
- 1953 ▸ Watersnoodramp.
- 1955 ▸ Oprichting Warschaupact.
- 1959 ▸ Gas onder Groningen gevonden.
- 1960
- 1962 ▸ Cuba-crisis.
- 1963-1974 ▸ Gastarbeiders naar Nederland.
- 1964 ▸ Amerikaanse soldaten naar Vietnam. 'De pil' verkrijgbaar in Nederland.
- 1969 ▸ Eerste mens op de maan.
- 1970
- 1975 ▸ Amerikanen weg uit Vietnam. Suriname onafhankelijk.
- 1980
- 1985 ▸ Gorbatsjov wordt leider van de Sovjet-Unie.
- 1990 ▸ Duitsland herenigd.
- 1991 ▸ Einde van de Sovjet-Unie. Einde Koude Oorlog.
- 1992 ▸ Oprichting Europese Unie (EU) door twaalf lidstaten.
- 1995 ▸ Serviërs nemen Srebrenica in.
- 1997 ▸ Deltawerken zijn klaar.
- 2000
- 2002 ▸ Invoering euro.
- 2010
- 2013 ▸ Kroatië lid van de EU. De EU heeft 28 lidstaten.
- 2015

TIJD VAN TELEVISIE EN COMPUTER (1950-HEDEN)

Mensen in de tijd

1

a Wanneer gebeurde het? Schrijf het jaartal achter de zin.

1 Suriname wordt onafhankelijk. ....
2 De EU wordt opgericht. ....
3 Amerikaanse soldaten naar Vietnam. ....
4 Indonesië wordt onafhankelijk. ....
5 De massamoord in Srebrenica. ....

b Onder aan deze bladzijde zie je een tijdbalk. Schrijf daarop de cijfers van de gebeurtenissen van 1a op de juiste plaats.

c Kleur in de tijdbalk de periode tot aan het einde van de Koude Oorlog rood.

d Schrijf op de lijnen boven de tijdbalk welke belangrijke gebeurtenis er in dat jaar plaatsvond.

Mensen in hun land

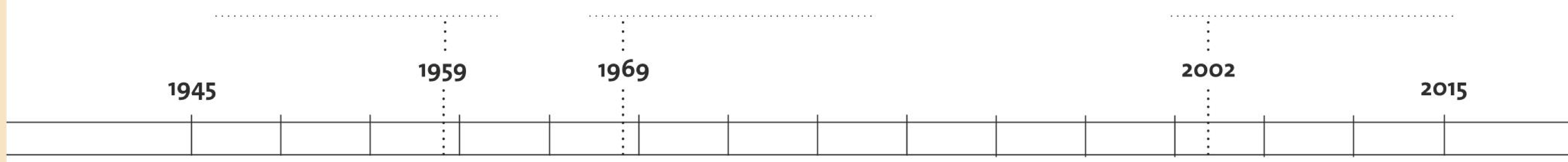
2 Bekijk bron 17

Kleur de kaart in figuur 3. Gebruik een atlas.

a Kleur de landen van waaruit veel gastarbeiders naar Nederland kwamen geel.
b Kleur de landen die koloniën van Nederland waren blauw.
c Kleur het belangrijkste NAVO-land groen.
d Kleur het grootste Warschaupact-land paars.
e Kleur het Aziatische land waar de Amerikanen een lange oorlog uitvochten oranje.
f Zet een rondje om Nederland en schrijf daar NL bij.

Figuur 3.

BEGRIPPEN

asiel
consumptiemaatschappij
Europees Parlement
Europese Raad (of Europese Top)
Europese Unie (EU)
gastarbeider
integratie
jeugdcultuur
Koude Oorlog
Marshallhulp
migrant
NAVO (Noord-Atlantische Verdragsorganisatie)
Verenigde Naties (VN)
verzorgingsstaat
wapenwedloop
Warschaupact
wederopbouw

PERSONEN

Nikita Chroesjtsjov (1894-1971)
Leider van de Sovjet-Unie van 1953-1964.

Willem Drees (1886-1988)
Minister-president van Nederland van 1948-1958. Onder leiding van Drees vond de wederopbouw plaats en werden belangrijke sociale wetten ingevoerd.

Michaïl Gorbatsjov (1931)
Leider van de Sovjet-Unie van 1985-1991. Hij gaf de mensen in zijn land en in Oost-Europa meer vrijheid.

John F. Kennedy (1917-1963)
President van de Verenigde Staten van 1961-1963.

George Marshall (1880-1959)
Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken. Zijn plan, de Marshallhulp, maakte de wederopbouw van Europa mogelijk.

BRON 18

Personen

3

Wat hoort bij elkaar? Trek lijnen.

Chroesjtsjov •	• AOW
Drees •	• Verenigde Staten
Gorbatsjov •	• wederopbouw
Kennedy •	• raketten op Cuba
Marshall •	• einde Sovjet-Unie

Begrippen oefenen

4

a Welke woord wordt steeds bedoeld? Kies uit de woorden in het kader en schrijf de letter van het juiste woord voor de omschrijving.

.... Organisatie waarin Europese landen samenwerken.

.... Militair bondgenootschap tussen de Verenigde Staten, Canada en West-Europese landen.

.... Als twee vijandige landen elk zo veel mogelijk wapens willen hebben.

.... Iemand die een tijd in een ander land mag werken.

.... Land waarin de regering zorgt voor iedereen die het moeilijk heeft.

E = gastarbeider	N = EU
O = NAVO	M = verzorgingsstaat
Z = wapenwedloop	

b Welke woord lees je bij 4a van boven naar beneden? ....

c Kies een begrip dat goed bij dit woord past. Leg je keuze uit. ...., want
....
....

Dit weet je nu

5 Bekijk bron 18

a Welke veranderingen uit dit tijdvak zie je in de strip? Schrijf minstens drie veranderingen op.
1 ....
2 ....
3 ....
....
....

b Het tijdvak van dit hoofdstuk is ook het tijdvak waarin jij leeft. Teken hier een vierde plaatje bij de strip, over het jaar waarin jij nu leeft.

6

a Streep de foute woorden door.
De communistische *Sovjet-Unie / Verenigde Staten* zorgde voor veel angst in landen in West-Europa, waaronder Nederland. Nederland sloot zich daarom aan bij *het Warschaupact / de NAVO*. Als *de Sovjet-Unie / Vietnam* Nederland zou aanvallen, zouden de bondgenoten komen helpen. Tijdens de *Koude Oorlog / Tweede Wereldoorlog* is er in Europa niet veel gevochten. Wel is er een lange oorlog uitgevochten in het Aziatische land *Japan / Vietnam*.

b Iedereen heeft met de EU te maken. Jij ook. Geef twee voorbeelden.
1 ....
2 ....

6 Keuzeopdrachten

A De Koude Oorlog getekend

BRON 1 Tekening van Frits Behrendt, 1962.

BRON 2 Tekening van Len Munnik.

Over de Koude Oorlog zijn heel veel spotprenten gemaakt. Je gaat vier spotprenten bekijken. Je tekent ook zelf een spotprent.

1 Bekijk bron 1
Lees: Een beeldbron begrijpen (bladzijde 152)

a Welke gebeurtenis vond plaats in 1962?

....

b De man op de tekening is Chroetsjtsjov. Bedenk wat de tekenaar met deze afbeelding wil zeggen.

....

....

....

c Op welke manier maakt de tekenaar zijn mening duidelijk?

....

....

....

2 Bekijk bron 2

a Over welk begrip uit de Koude Oorlog gaat deze tekening? ....

b Welke landen stellen de twee figuren op de bom voor?

....

....

c Bedenk wat de tekenaar met deze afbeelding wil zeggen.

....

....

....

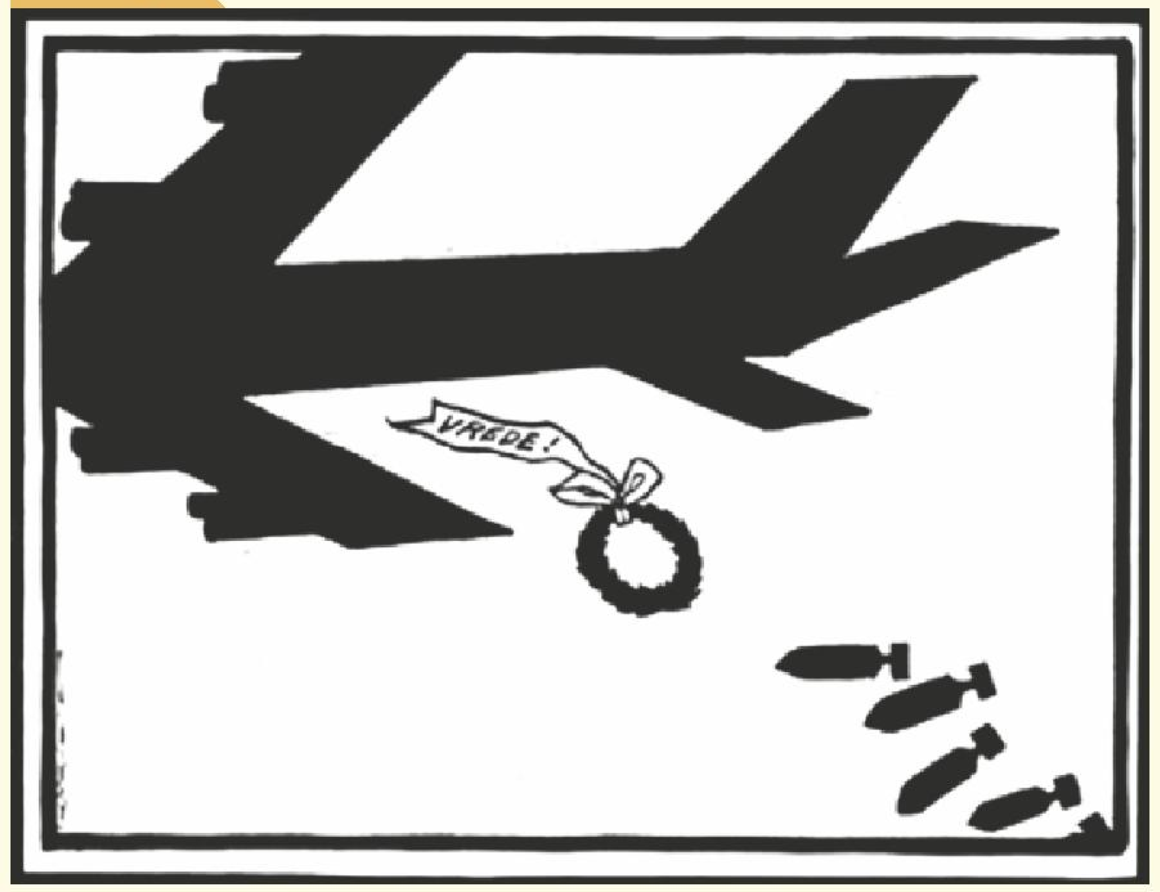
d Op welke manier maakt de tekenaar zijn mening duidelijk?

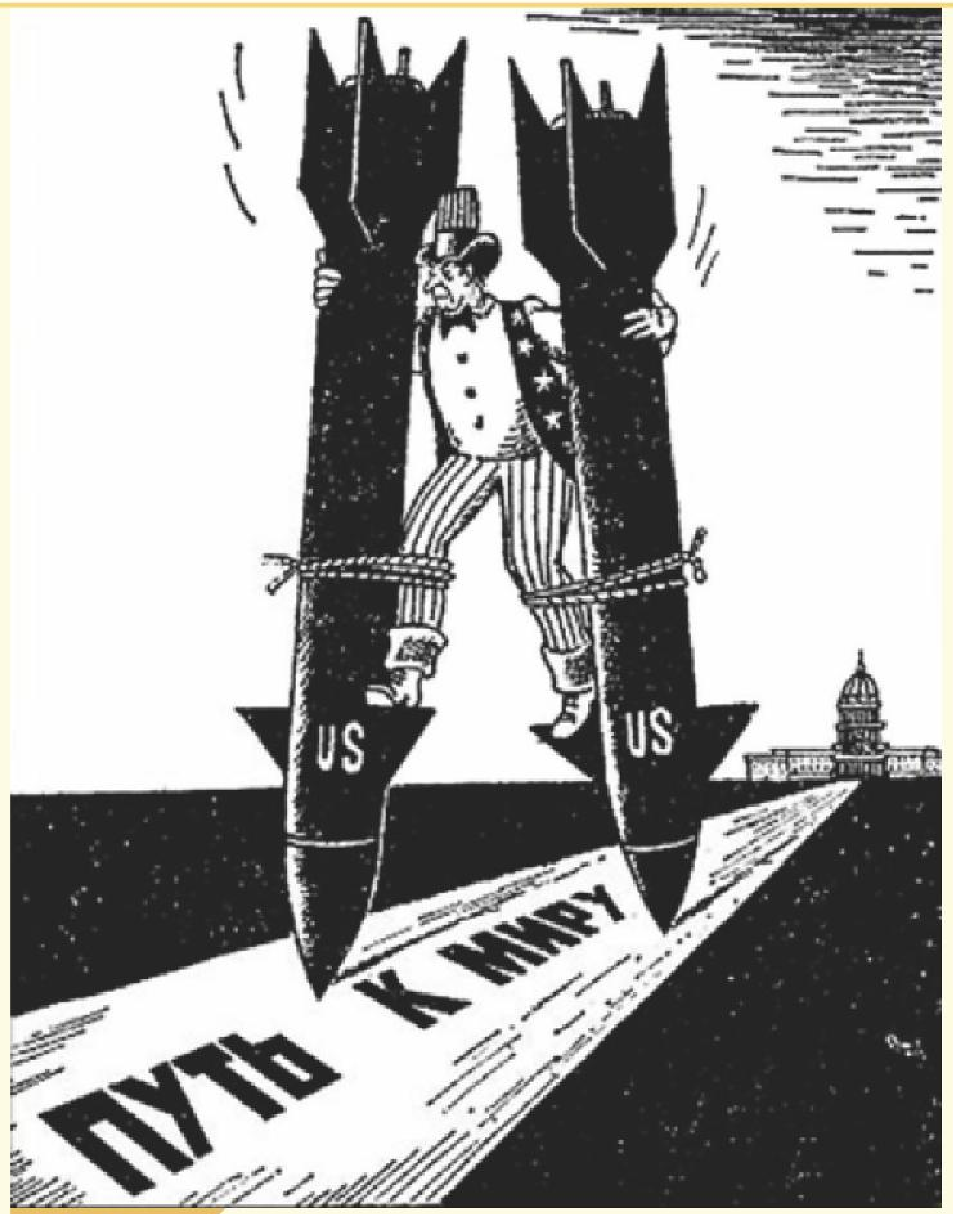
....

....

....

BRON 3 Tekening van Opland, 1973

BRON 4 'De weg naar vrede'. Russische spotprent (U.S. = United States, ofwel de Verenigde Staten).

3 Bekijk bron 3

a Deze tekening is gemaakt in 1973. Welke oorlog was toen bezig? De ....-oorlog.

b Bedenk wat de tekenaar met deze afbeelding wil zeggen.

....

....

....

c Op welke manier maakt de tekenaar zijn mening duidelijk?

....

....

....

4 Bekijk bron 4

a Welk land moet de figuur voorstellen?

....

b Hoe weet je dat?

....

....

c Waarover gaat de spotprent? Omcirkel de juiste woorden.

vrede	wapenwedloop	Verenigde Staten
Midden-Oosten	Oost-Duitsland	Kennedy
Chroesjtsjov	Cuba	Sovjet-Unie

d Bedenk wat de tekenaar met deze afbeelding wil zeggen.

....

....

....

e Op welke manier maakt de tekenaar zijn mening duidelijk?

....

....

....

f Ga naar werkblad 12 op bladzijde 194 en maak de opdracht.

B Aanval op de Verenigde Staten

Aanslagen op 11 september 2001

Op 11 september 2001 (*9/11*, ofwel: *nine eleven*) vlogen vrij kort na elkaar twee vliegtuigen vol mensen in de Twin Towers ('tweelingtorens') in New York. In de twee torens van elk 110 verdiepingen hoog werkten duizenden mensen. Na de aanslagen stortten beide torens in. Een half uur later vloog in Washington een derde toestel in het Pentagon. Een vierde toestel was op weg naar het Witte Huis, waar de president van de Verenigde Staten woont. De passagiers van dit toestel hebben ervoor gezorgd dat dat toestel neerstortte voordat het Washington bereikte. Bij de vier aanslagen kwamen bijna 3000 mensen om, uit meer dan 90 landen.

Al-Qaida

De vier vliegtuigen waren gekaapt door leden van Al-Qaida, een streng-islamitische organisatie. Het doel van de aanslagen was de Verenigde Staten in hun hart te treffen. De Twin Towers stonden symbool voor de economie van de Verenigde Staten, het Pentagon is het ministerie van Defensie en het Witte Huis is het politieke centrum van het land.

Bij de aanslagen op 11 september 2001 in de Verenigde Staten waren veel verslaggevers en journalisten. Jij gaat een filmverslag maken van de aanslagen. Dit doe je samen met een klasgenoot.

1 Lees alle teksten en bekijk alle bronnen

a Waar stonden de gebouwen waar de aanslagen werden gepleegd symbool voor?

1 ....

2 ....

3 ....

b Wie werden beschuldigd van de aanslagen?

....

c Wat waren de gevolgen van de aanslagen?

- Directe gevolgen: ....

....

....

- Indirecte gevolgen: ....

....

....

d Van de aanslag met het tweede vliegtuig zijn heel veel foto's en filmpjes gemaakt. Bedenk waarom er wél van de tweede, maar niet van de eerste aanslag zoveel foto's en filmpjes zijn.

....

....

....

2 Aan de slag

Maak een verslag voor een tv-journaal over de aanslagen op 11 september 2001. Het moet lijken als of jij *live* aanwezig bent.

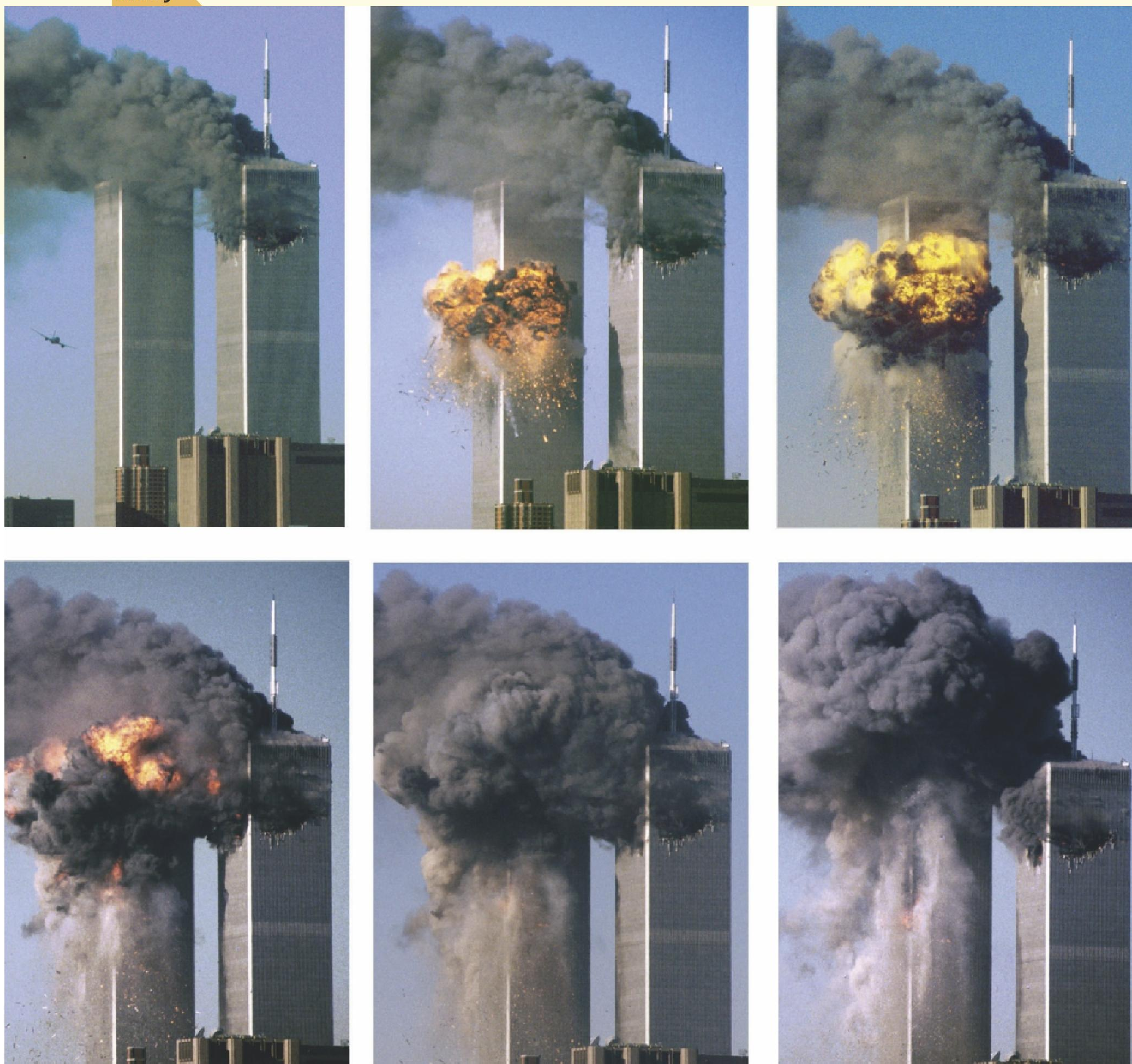
a Verdeel de taken:
- Wie filmt?
- Wie zoekt op internet filmpjes die je kunt gebruiken? Vraag je docent om bruikbare websites.
- Wie monteert de filmpjes?
- Wie is de presentator?
- Wie doet er onderzoek naar wat er is gebeurd?

b Klaar? Laat dan je verslag aan de klas zien.

Gevolgen

In 2001 was George Bush de president van de Verenigde Staten. Hij beschouwde de aanslagen als een oorlogsverklaring. Bush herinnerde de NAVO-landen aan de afspraak: een aanval op één NAVO-lid is een aanval op alle NAVO-leden. Er volgde een oorlogsverklaring aan het terrorisme.
Veel strijders van Al-Qaida waren in Afghanistan getraind. De leiders van dat land steunden de terroristen. Daarom werd daar de eerste oorlog uitgevochten. Ook Nederland, als lid van de NAVO, leverde soldaten voor de oorlog in Afghanistan.

BRON 3 Aanslagen op de Twin Towers in New York op 11 september 2001.

C Het einde van de geschiedenis!

Twee jaar geschiedenis

Je hebt nu twee jaar uit de boeken van Feniks van alles geleerd over geschiedenis. Je begon in het eerste tijdvak met de prehistorie. Je leerde wat er in de tweeduizend jaar daarna is gebeurd. Je las en hoorde over geweldige ontdekkingen, vreselijke oorlogen en spannende gebeurtenissen. Je leerde een heleboel mensen uit de geschiedenis kennen. Je ontdekte ook hoe gewone mensen leefden, wat voor werk ze deden en wat ze belangrijk vonden.
Misschien vond je niet alles wat je hebt geleerd even interessant (of zelfs saai). Dat kan. Maar smaken verschillen, want wat jij saai vindt, is voor een ander misschien wel boeiend.
Natuurlijk weet je niet alles meer wat je hebt geleerd. Sommige dingen ben je vergeten. En dat is helemaal niet erg. Bij deze opdracht laat je zien wat je nog wél hebt onthouden.

tot 3000 v. Chr.
TIJD VAN JAGERS EN BOEREN

3000 v. Chr. - 500 na Chr.
TIJD VAN GRIEKEN EN ROMEINEN

500 - 1000
TIJD VAN MONNIKEN EN RIDDERS

1000 - 1500
TIJD VAN STEDEN EN STATEN

1500 - 1600
TIJD VAN ONTDEKKERS EN HERVORMERS

1600 - 1700
TIJD VAN REGENTEN EN VORSTEN

1700 - 1800
TIJD VAN PRUIKEN EN REVOLUTIES

1800 - 1900
TIJD VAN BURGERS EN STOOMMACHINES

1900 - 1950
TIJD VAN WERELDOORLOGEN

1950 - heden
TIJD VAN TELEVISIE EN COMPUTER

Met deze opdracht maak je een overzicht van de geschiedenis.

1 Lees: Twee jaar geschiedenis

a Wat vond jij van de geschiedenislessen?
Omcirkel je antwoord of bedenk het zelf.
leuk – saai – interessant – spannend – vreselijk

Anders, namelijk ....

b Leg je antwoord duidelijk uit.

....

....

....

c Ga naar werkblad 13 op bladzijde 195 t/m 198 en maak de opdracht.

1 Werkblad 1

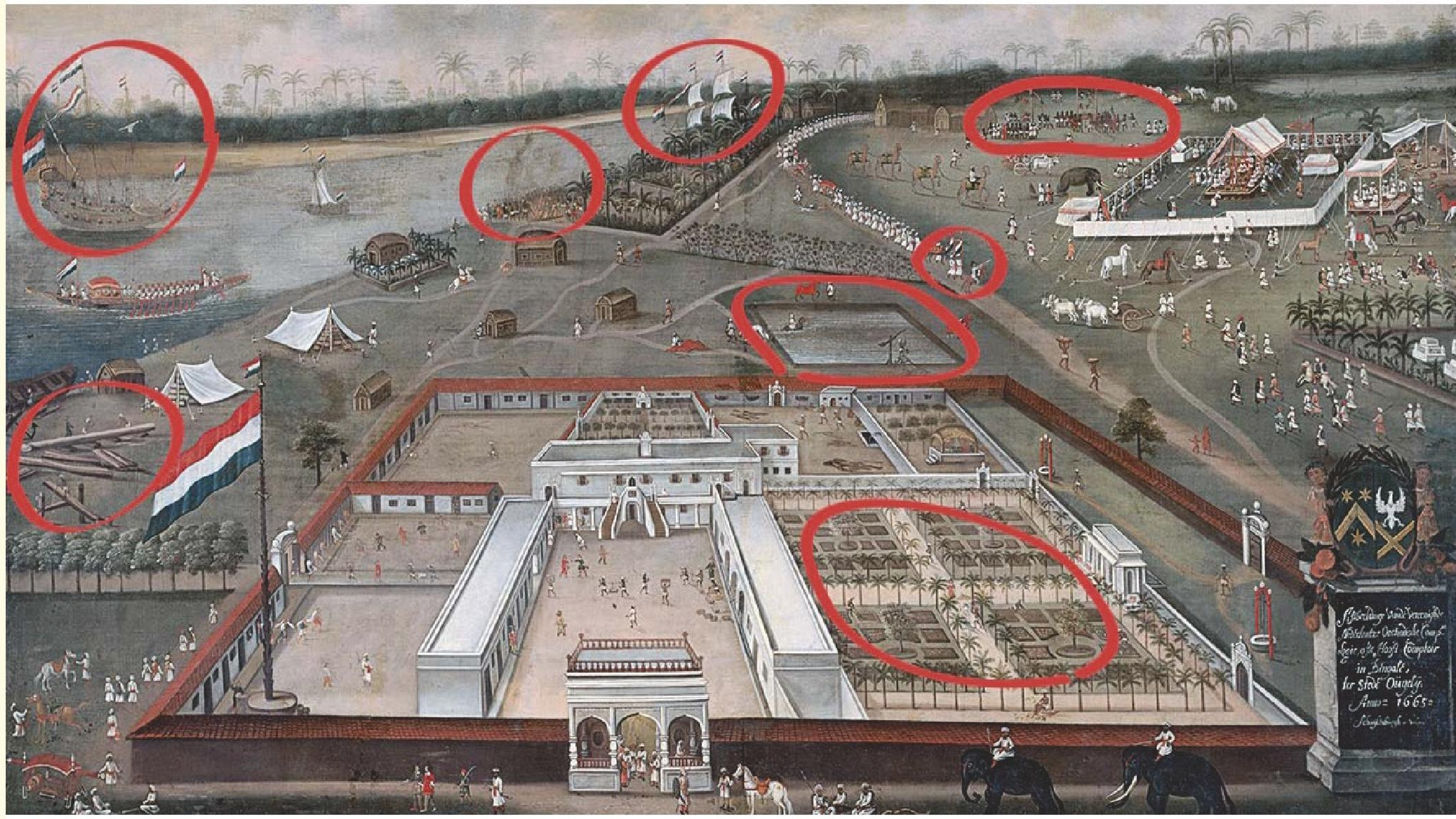
Opdracht

Op het schilderij in bron 5 is veel te zien. Hieronder staat het schilderij nog een keer. Enkele onderdelen zijn omcirkeld.
Wat zie je? Trek een lijn van de afbeelding naar de juiste tekst.

Een vorst bezoekt de VOC. Hij neemt een lange stoet bedienden mee. Voorop loopt een man met een trompet. Hij blaast daarop, zodat iedereen weet dat er een belangrijk persoon aankomt.

Een man heeft zich laten ophangen aan een haak. Mensen draaien hem rond. De man gelooft dat hij door de pijn dichter bij god komt.

De meeste mensen in dit gebied zijn hindoe. Hier verbranden mensen het lichaam van iemand die is overleden. Dit moet van hun geloof. Daarna strooien ze zijn as uit over de rivier.

Mannen repareren een kapot schip.

In de tuinen van de handelspost werken mannen. Ze verbouwen voedsel voor de bewoners van de handelspost en kweken planten voor de specerijen.

Een grote bak is in de grond ingegraven. Hierin wordt regenwater opgevangen. Paarden kunnen erin afkoelen, maar het water wordt ook gedronken.

Schepen van de VOC varen over de rivier.

1 Werkblad 2

Opdracht

Gebruik de kaart.

a Teken de route van de VOC-schepen naar Indië. Doe dit door een lijn te trekken tussen de VOC-logo's.

b Teken de route van de WIC-schepen naar Amerika en weer terug naar Europa. Doe dit door een lijn te trekken tussen de WIC-logo's.

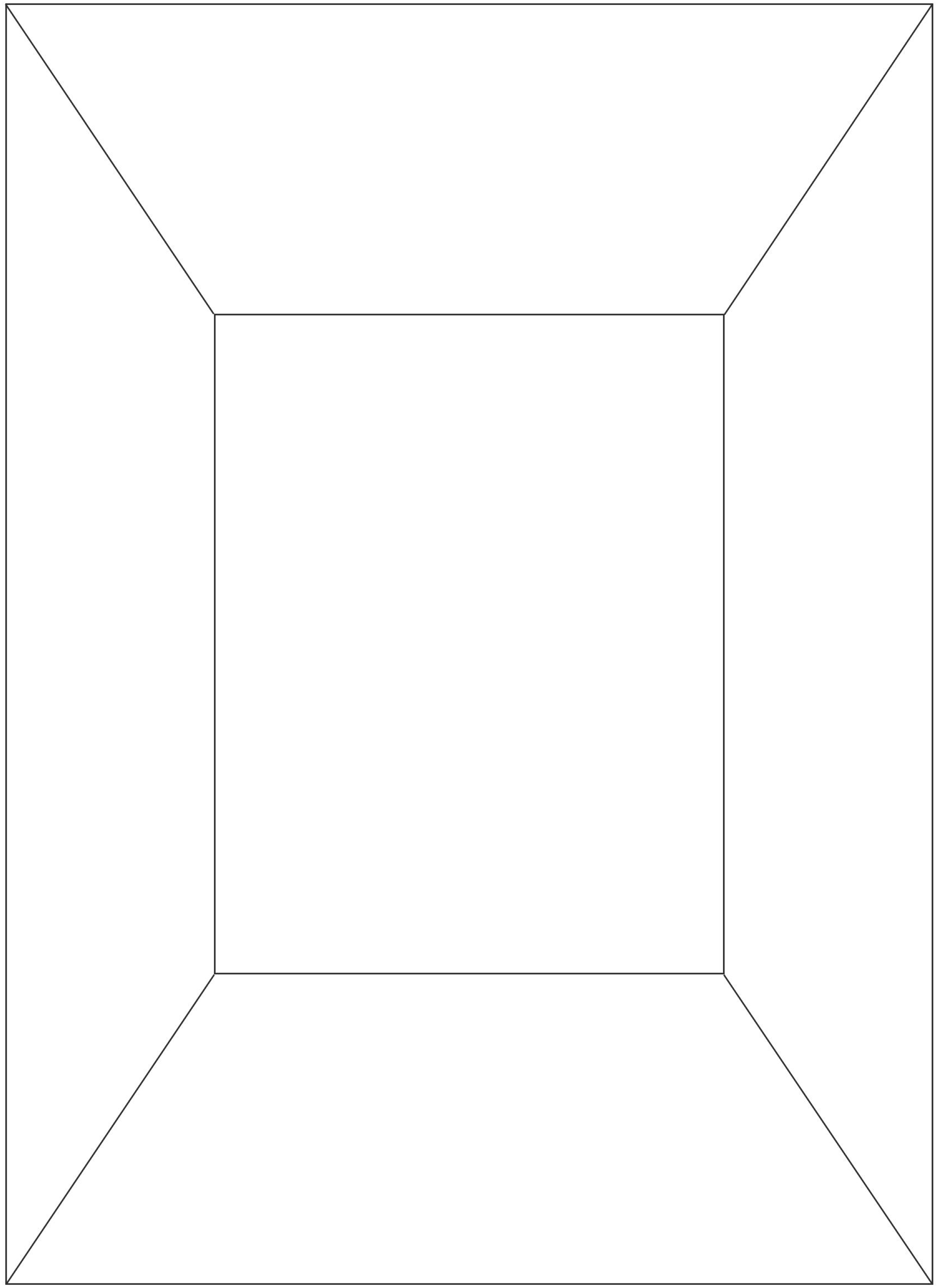
c De WIC-schepen voeren niet direct naar Amerika. Ze gingen eerst naar ....

d Waarom deden zij dat? ....

e De handel van de WIC noemen we nu een driehoekshandel. Kijk goed naar de route die je hebt getekend. Teken daar de driehoek op de juiste plaats.

1 Werkblad 3

2 Werkblad 4

Een slavenschip steekt de oceaan over
Slavenhandelaren probeerden zo veel mogelijk slaven te vervoeren. De tekening op dit werkblad komt uit een boek uit die tijd.
De slaven zaten met de voeten aan elkaar vast. Als het goed weer was, mochten kleine groepjes slaven boven aan dek komen. Ze konden zich daar wat bewegen. Dat werd gedaan omdat de bemanning zo veel mogelijk 'gezonde' slaven wilde afleveren. Veel slaven overleefden de reis niet. Maar dat gold ook de bemanning in die tijd: de sterfte tijdens een zeereis was altijd hoog.

1

a Hoeveel slaven zijn er ongeveer op dit schip?

....

b Het schip is 40 meter lang en 6 meter breed. Wat is de oppervlakte van het schip?

....

c Reken uit hoeveel ruimte iedere slaaf heeft. Dat doe je door het antwoord van b te delen door het antwoord van a.

....

d Maak de zinnen af.
Als een slaaf op het schip zich omdraaide in zijn slaap, dan ....

....

Als het schip heen en weer ging op de golven, dan ....

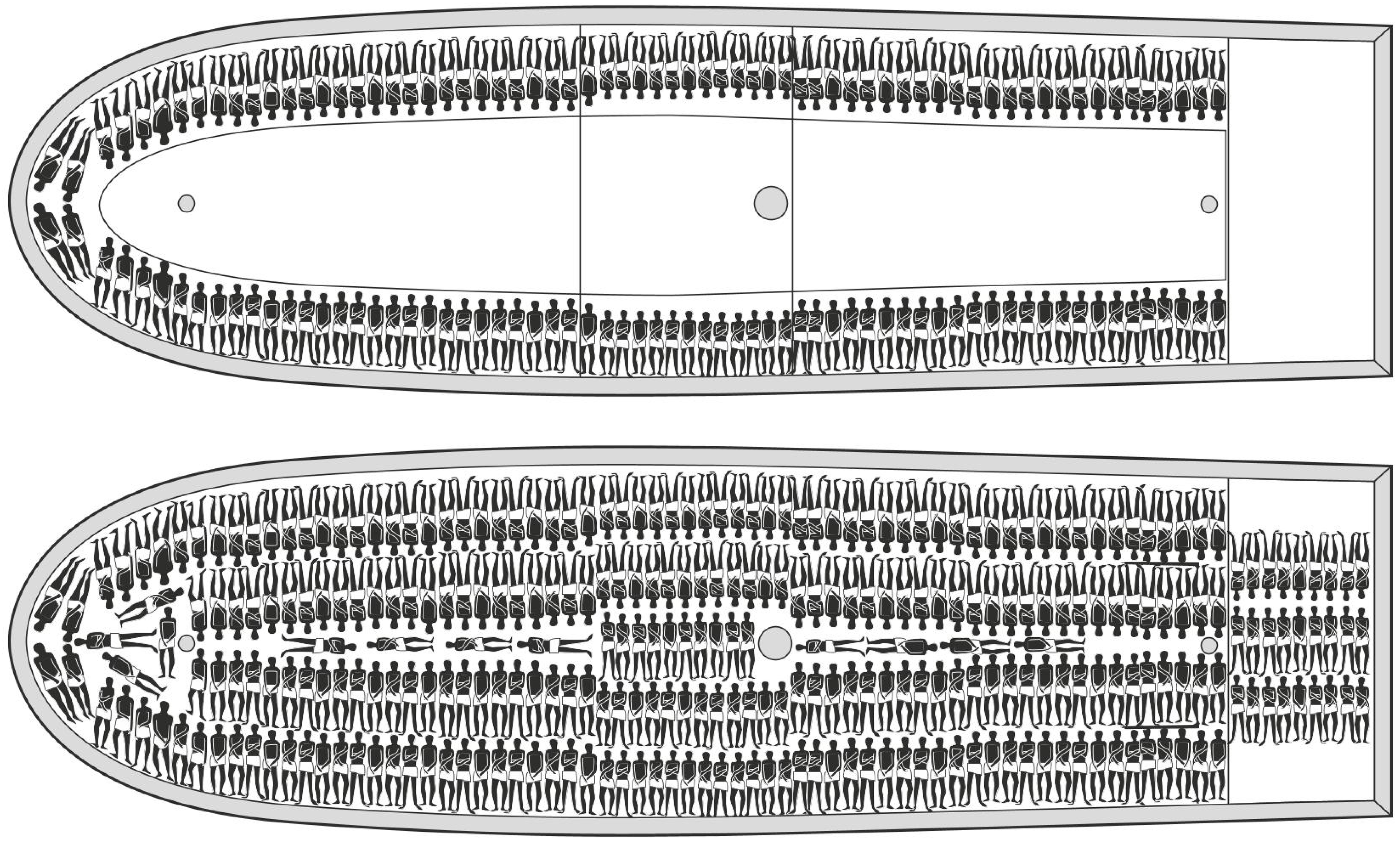
....

Als een slaaf naar de wc moest, dan ....

....

Als een slaaf kramp of spierpijn kreeg, dan ....

....

3 Werkblad 5

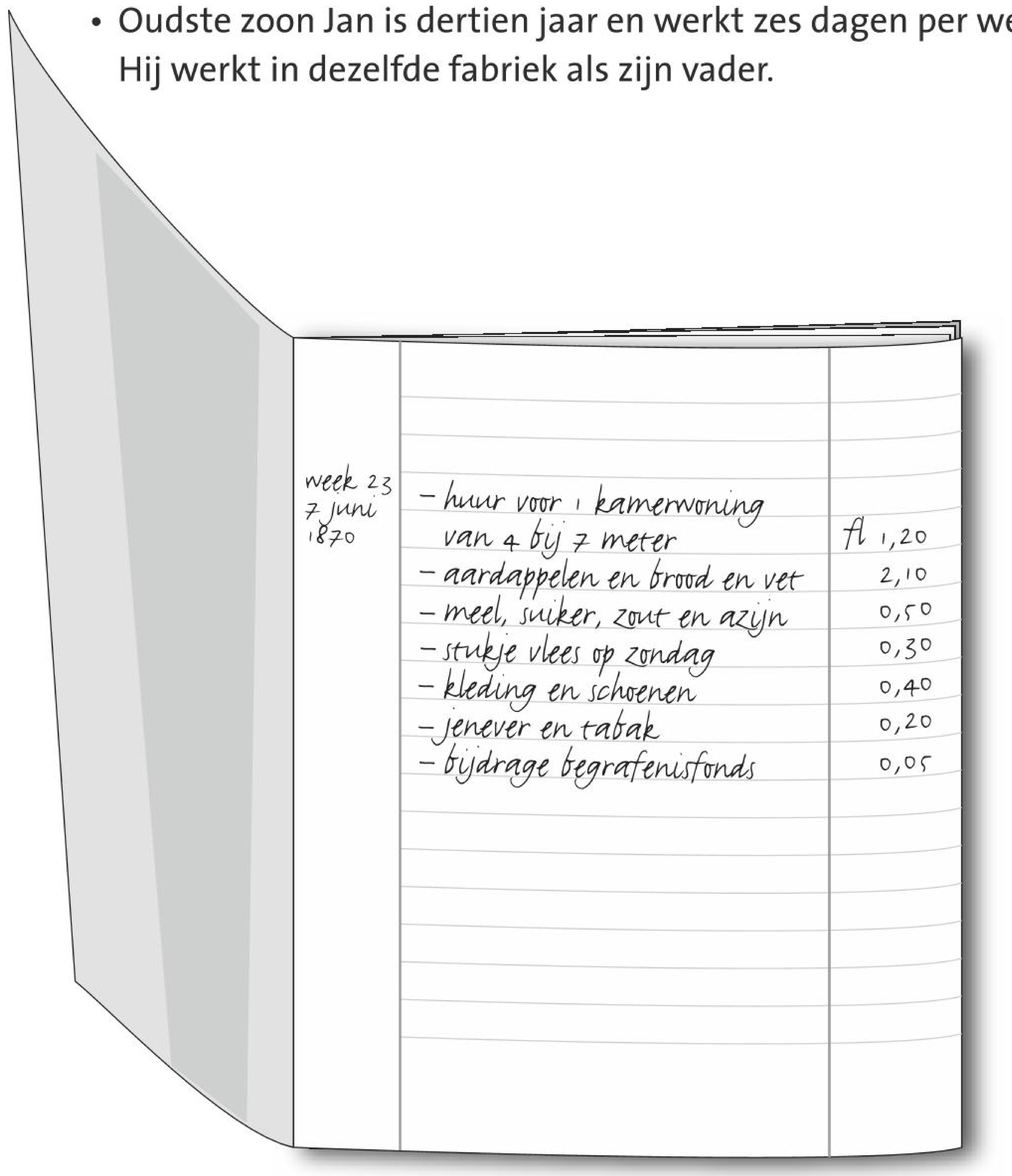
Het ontstaan van een fabrieksstad
Tijdens de industriële revolutie veranderde het landschap. Teken in en om de cirkel die veranderingen.

1. Teken en kleur van boven naar beneden door het midden van de cirkel een smalle rivier.
2. Teken een weg van links naar rechts door de cirkel.
3. Teken buiten de cirkel een steenkoolmijn, in de buurt van de rivier.
4. Teken een paar huizen van arbeiders die bij de steenkoolmijn zijn gaan wonen.
5. Teken in de cirkel een ijzerfabriek in de buurt van de rivier.
6. Teken een paar huizen van arbeiders die bij de ijzerfabriek zijn gaan wonen.
7. Teken een spoorlijn.
8. Nu komen nog meer mensen in de stad wonen. Teken binnen de cirkel nog meer huizen.
9. Mensen hebben van alles nodig: teken in de cirkel scholen, winkels, ziekenhuizen. En nog een fabriek.

3 Werkblad 6

Klaas Verroen uit opdracht 3 kreeg geen hoger loon. Hij heeft een vrouw en vier kinderen. Zijn vrouw Mientje en oudste zoon Jan werken ook.

- Vader Klaas verdient per dag vijftig cent. Hij werkt zes dagen per week in de fabriek.
- Moeder Mientje past op vier kinderen van vrouwen die in een fabriek werken. Zij doet dat zes dagen in de week en verdient per dag twintig cent.
- Oudste zoon Jan is dertien jaar en werkt zes dagen per week voor tien cent per dag. Hij werkt in dezelfde fabriek als zijn vader.

Figuur 2. Dit moet de familie Verroen elke week betalen. 100 cent is 1 gulden (fl).

Gebruik figuur 2.

a Reken samen uit en vul in.

- Hoeveel verdient ieder per week?

  Klaas: *fl* ....,

  Mientje: *fl* ....,

  Jan: *fl* ....

- Klaas, Mientje en Jan verdienen samen per week ....
- Het gezin moet per week totaal .... betalen.
- .... procent van het inkomen wordt besteed aan de huur van het huis.
- .... procent van het inkomen wordt besteed aan voedsel.

b Per week houdt de familie .... over voor noodgevallen.

3 Werkblad 7

Actie!

Maak een actieposter voor arbeiders in de negentiende eeuw. Je mag de poster van bron 10 als voorbeeld gebruiken. Die poster ging over kortere werkdagen en een hoger loon.
Kies voor je eigen poster een ander actiepunt. Dat moet passen bij de strijd van de arbeiders in de negentiende eeuw.

Arbeiders vereenigt U!

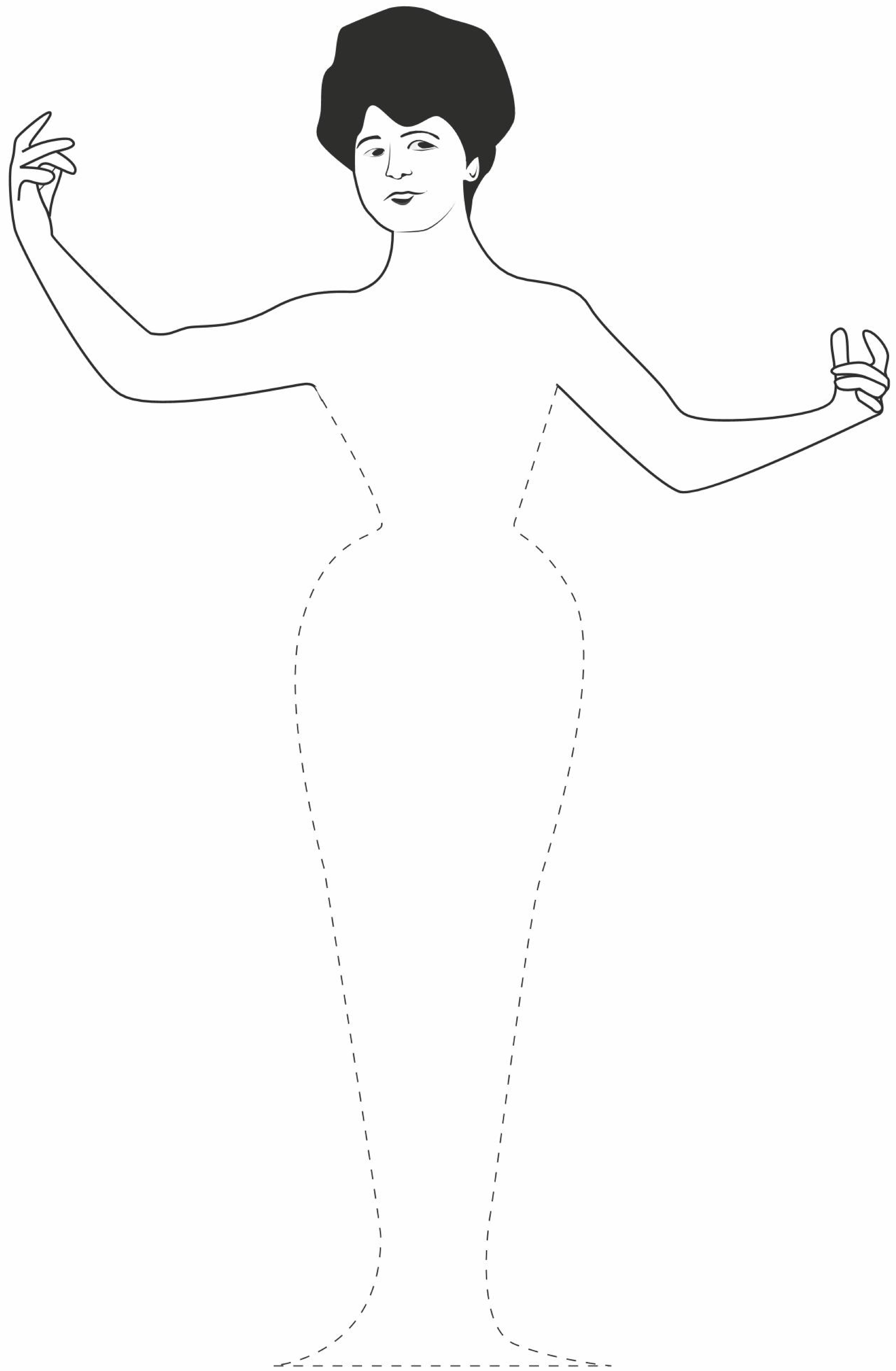
3 Werkblad 8

1
2
Koninkrijk
der Nederlanden
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
Indonesië
17
18
19
20

3 Werkblad 9

Een jurk voor Camille Clifford

Op dit blad zie je het silhouet van Camille Clifford. Je gaat voor haar een nieuwe jurk ontwerpen.
Maak eerst met potlood een schets.
Houd rekening met het modebeeld van toen: smalle taille (korset!), lange jurk die strak om het lijf valt, hier en daar versierselen, een sleep en een opvallende hoed.
Bekijk voor inspiratie nog eens bron 3 of zoek plaatjes op internet.

4 Werkblad 10

a Bekijk deze Amerikaanse spotprent uit de Tijd van wereldoorlogen.

b In het midden zie je een grote persoon. Wie stelt dit voor? ....

c Wie is deze persoon zonder het masker? ....

d Waaraan kun je dat zien? ....

e Wie zijn de kleine figuren onder en achter de grote persoon? ....

f Wat wil deze tekenaar met deze spotprent zeggen? ....

....

5 Werkblad 11

Werk samen met een klasgenoot.
Vul het schema helemaal in. Hierdoor leer je hoe je naar spotprenten moet kijken. Let op: in twee vakjes moet je als antwoord 'geen' schijven.

	Welke symbolen zie je en wat betekenen ze?	**Hoe is er overdreven?**	**De boodschap van de spotprent in één zin:**
Bron 1			
Bron 2		Hitler is getekend als een varken. Daarmee laat de tekenaar zien dat hij tegen Hitler is.	
Bron 3	Op de grote man staan de vlaggen van Engeland en de Verenigde Staten. Op de kleine man staat een hakenkruisje (symbool voor de nazi's): hij stelt Hitler voor.		
Bron 4			Europa is misschien wel verslagen door Hitler, maar de Europeanen blijven zich verzetten.
Bron 5			
Bron 6	Op de armen onder staan de vlaggen van Engeland en de Verenigde Staten. Op de armen boven zie je de vlag van de Sovjet-Unie. De man in het midden heeft een hakenkruis (symbool voor de nazi's) op zijn rug.		

6 Werkblad 12

1

a Teken zelf een spotprent. Doe het zo:
- Kies een onderwerp, een persoon of een gebeurtenis uit de Koude Oorlog.
- Bedenk wat je daarover wilt 'vertellen'. Wat is je boodschap?
- Bedenk hoe je die boodschap gaat uitbeelden.
- Maak een schets op een kladblaadje.

b Laat je schets beoordelen door je docent.

c Goedgekeurd? Teken dan je spotprent in het tekenvak hieronder.

2

a Doet een klasgenoot ook deze keuzeopdracht? Ruil dan jullie werkboeken.

b Waarover (onderwerp, persoon of gebeurtenis) gaat zijn tekening, denk je?

....

c Wat wil jouw klasgenoot met de tekening zeggen?

....

....

d Neem je eigen werkboek weer voor je. Kloppen de antwoorden van 2b en 2c? Zet er dan een krul bij.

6 Werkblad 13

Stap 1 Wat ga je doen?

Je gaat een tijdbalk maken van de héle geschiedenis. Dat doe je samen met klasgenoten. Je weet dat we de geschiedenis verdelen in tien tijdvakken. Voor ieder tijdvak gebruik je één groot vel papier. Daarop staan:
- het plaatje en de jaartallen van het tijdvak
- een belangrijk persoon uit het tijdvak
- een belangrijke gebeurtenis uit het tijdvak
- informatie over hoe mensen in dat tijdvak leefden.

Stap 2 Hoe ga je het doen?

1

a Herhaal de informatie over de tijdvakken.

1 Tijd van jagers en boeren: tot 3000 voor Christus

2 Tijd van .... en ....: van 3000 voor Christus tot 500 na Christus

3 Tijd van .... en ....: van 500 tot ....

4 Tijd van .... en ....: van .... tot ....

5 Tijd van .... en ....: van .... tot ....

6 Tijd van .... en ....: van .... tot ....

7 Tijd van .... en ....: van .... tot ....

8 Tijd van .... en ....: van .... tot ....

9 Tijd van ....: van .... tot ....

10 Tijd van .... en ....: vanaf ....

b Deze personen horen in tijdvak 1, 2 of 3. Schrijf de namen in het juiste tijdvak in het schema op de volgende bladzijde.
Julius Caesar – Karel de Grote – Mohammed – Ötzi

c Deze gebeurtenissen horen in tijdvak 2 tot en met 5. Schrijf ze in het juiste tijdvak.
Beeldenstorm – de pest – kruistochten – Romeinen in Nederland – Vikingen vallen aan

d Vul nu zelf de personen en gebeurtenissen van tijdvak 6 tot en met 10 in.

Tijdvak	Personen	Gebeurtenissen
1	farao Cheops	grotschilderingen Egyptenaren bouwen piramides
2	Jezus Christus	het Romeinse Rijk het christendom
3	Willibrord	rijk van de Franken begin van de islam
4		steden ontstaan
5	Columbus Erasmus Willem van Oranje	Opstand tegen Spanje ontdekkingsreizen
6		
7		
8		
9		
10		

2

a Beantwoord deze vragen. Schrijf niet te snel iets op. Denk er even over na.
  1 Wie vind jij de interessantste persoon uit de geschiedenis?

  ....

  2 Wat vind jij de interessantste gebeurtenis uit de geschiedenis?

  ....

b Kijk goed naar je antwoorden bij 2a. Wat vind jij het interessantste tijdvak?

....

c Je docent heeft een intekenlijst met de tien tijdvakken. Schrijf je naam achter het tijdvak dat je bij 2b koos. Let op: de docent bepaalt hoeveel namen er bij ieder tijdvak mogen staan. Misschien ben je te laat en moet je een ander tijdvak kiezen.

d Aan welk tijdvak ga jij werken?

....

e Wie werken nog meer aan dit tijdvak? Schrijf de namen op.

....

....

f Lees de opdrachten 3 tot en met 7 helemaal door.

g Verdeel de taken. Schrijf achter ieder onderdeel wie van jouw groepje dat gaat uitwerken.
- Opdracht 3 (het pictogram en de jaartallen van het tijdvak) wordt gemaakt door:

  ....
- Opdracht 4 (de persoon in het tijdvak) wordt gemaakt door:

  ....
- Opdracht 5 (de gebeurtenis in het tijdvak) wordt gemaakt door:

  ....
- Opdracht 6 (het dagelijks leven van de mensen in het tijdvak) wordt gemaakt door:

  ....

h Bespreek jullie taakverdeling met je docent.

Stap 3 Doen!

Ieder maakt zijn opdracht. Bij het zoeken naar informatie kun je gebruikmaken van:
- je boek
- kopieën van teksten en afbeeldingen uit je geschiedenisboek uit de eerste klas
- andere boeken en internet
- je docent en klasgenoten: stel ze vragen als je iets niet precies meer weet!

3 Het plaatje en de jaartallen van het tijdvak

a Gebruik de lijst van plaatjes op bladzijde 180.

b Teken het plaatje van je tijdvak zo mooi mogelijk na. Gebruik kleuren.

c Schrijf de naam en de jaartallen van het tijdvak bij je tekening. Dit wordt straks de titel, dus doe dit in mooie, grote letters.

4 De persoon uit het tijdvak

a Wie ga je beschrijven?

....

b Maak op een kladblaadje een woordweb waarin je schrijft wat je nog weet over deze persoon.

c Zoek meer informatie over de persoon. Probeer deze vragen te beantwoorden:
  1 Waar en wanneer leefde de persoon?
  2 Waardoor is de persoon zo belangrijk geworden? Wat heeft de persoon gedaan?
  3 Wat weet je nog meer over de persoon? Kun je iets zeggen over het karakter? Wat weet je over de omgeving waarin de persoon leefde?
  4 Waarom vind je deze persoon interessant?

d Schrijf op een vel A4-papier een korte tekst met de informatie van 4c. Zoek een plaatje van de persoon of maak een tekening en plak dat bij de tekst.

5 De gebeurtenis uit het tijdvak

a Welke gebeurtenis ga je beschrijven?

....

b Maak op een kladblaadje een woordweb waarin je schrijft wat je nog weet over deze gebeurtenis.

c Zoek meer informatie over de gebeurtenis. Probeer deze vragen te beantwoorden:
1 Beschrijf de gebeurtenis. Wat gebeurde er precies?
2 Waar en wanneer gebeurde het?
3 Welke mensen waren belangrijk bij de gebeurtenis?
4 Waarom vind je de gebeurtenis interessant?

d Schrijf op een vel A4-papier een korte tekst met de informatie van 5c. Schrijf er een titel boven. Zoek ook een plaatje van de gebeurtenis of maak er een tekening van. Plak dat bij de tekst.

6 Het leven van gewone mensen in het tijdvak

a Beantwoord minstens drie van de volgende vragen. Schrijf de antwoorden op een kladblaadje.
1 Wat aten de mensen in het tijdvak? Hadden ze vaak honger?
2 Hoe woonden gewone mensen? Hadden ze huizen? Hoe zagen hun huizen eruit?
3 Hoe zag hun kleding eruit?
4 Was in die tijd het geloof belangrijk voor de mensen? Waarom wel of niet?
5 Wat deden ze de hele dag? Werkten ze? Wat voor werk? Gingen ze naar school?
6 Hadden gewone mensen veel macht, of werden ze onderdrukt?
7 Hadden ze vaak met geweld te maken? Hoe kwam dat?

b Schrijf op een vel A4-papier een korte tekst met de informatie van 6a. Schrijf er een titel boven. Zoek een plaatje dat past bij wat je hebt geschreven of maak een tekening. Plak dat bij de tekst.

Stap 4 Laten zien

7

a Van je docent krijg je een vel A2-papier.
Plak bovenaan het blad van opdracht 3.
Plak daaronder de bladen van opdracht 4, 5, en 6. Laat de onderste vijf centimeter leeg.

b Maak samen de zin af. Denk er goed over na!

Wij vinden geschiedenis ....

want ....

....

....

....

....

c Schrijf de zin zo mooi mogelijk onder aan het grote vel. Schrijf jullie namen en jullie klas er ook bij.

Stap 5 Kijk terug

8

a Wat ging heel goed?

....

b Wat ging minder goed?

....

Begrippenlijst

Illustratieverantwoording

Beeldresearch: Lineair Beeldresearch, Arnhem
Verbaal Visuele Communicatie, Velp

Cartografie: EMK, Deventer

Foto omslag: Sony Pictures/courtesy Everett Collection/ Hollandse Hoogte, Amsterdam

Ronald Stroo, Haarlem: p.5
Jerry Lampen/Pool/ANPfoto, Rijswijk: p. 6 (2)
Publiek domein: p.6 (3), 22 (15), 50 (12), 152 (4)
Roel Venderbosch, Nijmegen: p. 7, 23, 26, 27, 54, 82, 110, 142, 174
Getty Images, Amsterdam: p. 8, 170 (16)
Hendrick van Schuijlenburgh/Rijksmuseum, Amsterdam: p. 10 (5), 181
Fotolia, New York: p. 10 (6)
Amsterdam Historisch Museum, Amsterdam: p. 12, 44, 70 (8)
Bpk Berlin: p. 14 (9)
Daniël van Breen: p. 14 (10)
Tom Koster/Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Rijkswijk/ Amersfoort: p. 16
Rijksmuseum, Amsterdam: p. 18, 20, 30, 64
Mauritshuis, Den Haag, p. 21
AKG/Lineair, Arnhem: p. 22 (5), 40, 113 (5)
CMU/Adriaan van Dam/Collectie Centraal Museum, Utrecht: p. 28, 29
Royal Museums Greenwich: p. 31
Wilfried Wirth/ImageSelect, Wassenaar: p. 32
Columbia Pictures: p. 33
Granger/Lineair, Arnhem: p. 34 (2)
Piet van der Meer/Novum, Amsterdam: p. 34 (3)
Verbaal, Visuele Communicatie, Velp: p. 35, 43
Réunion des musées nationaux Grand Palais, Parijs: p. 36, 38
Bibliothèque Nationale de France: p. 39
The Bridgeman Art Library, Londen: p. 42, 56 (1), 66
Bjanka Kadic/Imageselect: p. 46
Corbis, Amsterdam: p. 48, 68, 84, 85, 136 (21)
Markus Matzel/Lineair, Arnhem: p. 50 (13)
Historical Picture Archive/CORBIS: p. 57 (2)
akg-images: p. 57 (3, 4)
Picture Alliance, Frankfurt: p. 58
Koninklijk Eise Eisinga Planetarium, Franeker: p. 59
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlijn: p. 60
Jeff Schultes/Fotolia: p. 61
Stadarchief Amsterdam: p. 62 (2), 70 (9)
Anna Kari/Hollandse Hoogte, Amsterdam: p. 62 (3)
Power Loom Weaving, Lancashire, 1835: p. 63 (l)
Collectie SPAARNESTAD PHOTO/Het Leven/Argus: p. 71
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam: p. 72, 145 (3 en 4)
Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Amsterdam: p. 74
John Rabou: p. 75
Tropenmuseum of the Royal Tropical Insistute (KIT), Amsterdam: p. 78
www.picture-desk.com: p. 86
Wikimedia Commons: p. 88
Archivo Iconografico, S.A./CORBIS: p. 87 (2)
Popperfoto/Getty Images, Amsterdam: p. 87 (3)
Tiekstra Media, Groningen: p. 55, 63 (r), 85, 189, 191, 91 (2), 97, 112 (2), 184, 191
J.W.B. Smit, Oldenzaal: p. 89
Ullstein Bild/Lineair Fotoarchief, Arnhem: p. 90 (2), 115 (5), 122 (6), 136 (22), 144
Alamy/Image Select: p. 90 (3)
AFP Photo/Leon Neal: p. 91 (1)
Photos12.com - Société Française: p. 92 (4)
Imperial War Museums, Manchester: p. 92 (5)
Wikipedia: p. 96 (7)
Hulton-Deutsch Collection/CORBIS: p. 96 (8)
The BT Digital Archives, Londen: p. 98
Collectie SPAARNESTAD PHOTO/A. Hakeboom: p. 102
picture-alliance/akg-images: p. 104 (13 l), 112 (1), 113 (4)
Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlijn, 2004: p. 104 (13 r en 14)
SV-Bilderdienst/Lineair Fotoarchief, Arnhem: p. 106, 116 (1 l en r)
Nationaal Archief/Spaarnestad Photo, Haarlem: p. 113 (3)
Hulton Archive/Getty Images: p. 114
Mary Evans Picture Library/Alamy: p. 115 (4)
www.kobal-collection.com: p. 116 (1 m)
Tanja Luther/Corbis/Hollandse Hoogte, Amsterdam: p. 117
Menno Huizinga/Nederlands Fotomuseum, Rotterdam: p. 118 (2)
Marco van Middel/Aerophoto-Schiphol: p. 118 (3)
Popperfoto, Overstone: p. 120 (4)
Private Collection/Peter Newark Military Pictures/Bridgeman Images: p. 120 (5)
Beeldbank WO2 - NIOD, Amsterdam: p. 124, 128
Ad Windig/MAI/Hollandse Hoogte, Amsterdam: p. 126
United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Jerzy Tomaszewski: p. 130
John Heartfield/AKG/Lineair, Arnhem: p. 131
Corbis, London/historical: p. 132
Big Balloon Publishers, Heemstede: p. 133
Foto Nederlands Instituut voor Militaire Historie: p. 134
Roy Braxton Justus: p. 138
University of California, San Diego: p. 145 (2 en 5)
Kobal Collection/Picture Desk, London: p. 146, 147 (3)
Hollandse Hoogte, Amsterdam: p. 147 (2)
NASA: p. 149
NIBG/Hollandse Hoogte, Amsterdam: p. 150 (2)
RTL, Hilversum: p. 150 (3)
Associated Press/Reporters: p. 152 (5)
British Cartoon Archive, University of Kent / Leslie Illingworth Solo Syndication, London: p. 154
Ben van Meerendonk, International Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam: p. 156
ANPfoto, Rijswijk: p. 158
United Artists/The Kobal Collection: p. 159
Peter Martens/Nederlands Fotomuseum, Rotterdam: p.160
Martyn Aim/Corbis/Hollandse Hoogte, Amsterdam: p.162
Stephan Goerlich/Lineair, Arnhem: p. 164
Fritz Behrendt: p. 165, 176 (1)
Art ZAMUR/Gamma-Rapho/Getty Images, Amsterdam: p. 166
Alex Kolomoisky/ANPfoto, Rijswijk: p. 170 (15)
Len Munnik, Prinsenbeek: p. 176 (2)
Opland, c/o Pictoright Amsterdam 2015: p. 177 (3)
Sean Adair/Reuters/Novum: p. 179
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlijn: p. 192